

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN DÖNÜŞÜMÜ:
DEMOKRAT PARTİ (DP), ADALET PARTİSİ (AP), ANAVATAN
PARTİSİ (ANAP) VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ
(AKP) ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Zeliha Sebil SARIKAYA

Niğde
Ağustos, 2022

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN DÖNÜŞÜMÜ:
DEMOKRAT PARTİ (DP), ADALET PARTİSİ (AP), ANAVATAN
PARTİSİ (ANAP) VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ
(AKP) ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Zeliha Sebil SARIKAYA

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan ÇOBAN BALCI
Üye : Doç. Dr. Leyla KAHRAMAN YÜCE
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Özhan DEMİRKOL

Niğde
Ağustos, 2022

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Türkiye'de Muhafazakârlığın Dönüşümü: Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP), Anavatan Partisi (ANAP) Ve Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Örnekleri" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../....

Zeliha Sebil Sarıkaya

ÖN SÖZ

Bu yüksek lisans tezinde, Türkiye'de muhafazakârlığın anlamsal ve kavramsal dönüşümü belirlenen muhafazakâr unsurlar üzerinden açıklanmıştır. Bu doğrultuda nitel bir yöntem kullanılarak sonucu varılmıştır.

Bu çalışma konusunu belirmemde, benim isteklerimi dikkate alıp değerlendiren, desteğini benden hiç esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan ÇOBAN BALCI'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu araştırmanın yürütüldüğü süreç boyunca beni destekleyen aileme ve arkadaşlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Zeliha Sebil SARIKAYA

Niğde, 2022

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN DÖNÜŞÜMÜ: DEMOKRAT PARTİ
(DP), ADALET PARTİSİ (AP), ANAVATAN PARTİSİ (ANAP) VE ADALET
VE KALKINMA PARTİSİ (AKP) ÖRNEKLERİ**

SARIKAYA, Zeliha Sebil
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan Çoban Balcı
Ağustos 2022, 123 sayfa

Bu çalışma, Türkiye'de muhafazakârlığın anlamsal ve kavramsal dönüşümünü beş kavrama (gelenek, otorite, mülkiyet, değişim, organik toplum) referansla incelemiştir. Siyasi partilerin; özellikleri, liderleri, ajandaları, örgütlenme biçimleri ve iktidarda iken siyasi alanda muhafazakârlık ile ilgili yaptıkları çalışmaların, muhafazakârlığın dönüşümünü anlamak için somut ve gözlemlenebilir veriler sunma imkânı göz önüne alınarak ise, sözü edilen dönüşümü incelerken dört farklı muhafazakâr ve sağ nitelikli siyasi partinin lider söylemleri, programları ve iktidar oldukları dönemlerdeki icraatları temel alınmıştır.

Muhafazakârlığın Türkiye'deki dönüşümüne baktığımızda, 1950'li yıllarda Demokrat Parti (DP) döneminde gelenek, organik toplum, otorite ve değişim kavramları ön planda iken 1965'li yıllarda Adalet Partisi (AP) döneminde ise gelenek, organik toplum, mülkiyet, değişim ve otorite kavramları göze çarpmaktadır. 1980'li yıllarda Anavatan Partisi (ANAP) döneminde ise gelenek, organik toplum ve değişimin ön planda iken günümüzde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde gelenek, organik toplum ve otorite gibi kavramlar daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi

ABSTRACT
MASTER THESIS

**THE TRANSFORMATION OF CONSERVATISM IN TURKEY: EXAMPLES
OF THE DEMOCRATIC PARTY (DP), THE JUSTICE PARTY (AP), THE
MOTHERLAND PARTY (ANAP) AND THE JUSTICE AND DEVELOPMENT
PARTY (AKP)**

SARIKAYA, Zeliha Sebil

Public Administration

Supervisor: Asst. Prof. Ashhan ÇOBAN BALCI

August 2022, 123 pages

This study examines the semantic and conceptual transformation of conservatism in Turkey based on five concepts (tradition, authority, ownership, change, organic society). political parties; in examining the transformation in question was in power when the characteristics of political conservatism, leaders, agendas, forms of organization and work with tangible and observable data to understand the transformation of conservatism given the opportunity to present four different conservative and right-wing politics in the discourses and programs leading parties. and their actions during the periods when they were in power.

When we look at the transformation of conservatism in Turkey, the concepts of tradition, organic society, authority and change were at the forefront during the Democratic Party (DP) period in the 1950s, while tradition, organic society, property, change and authority were at the forefront during the Justice Party (AP) period. period in the 1965s. concepts stand out. while tradition, organic society and change were at the forefront during the Motherland Party (ANAP) period in the 1980s, concepts such as tradition, organic society and authority are more prominent today during the Justice and Development Party (AKP) period.

Keywords: Conservatism, Democratic Party, Justice Party, Motherland Party and Justice and Development Party

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAFAZAKÂRLIK KAVRAMI

2.1. MUHAFAZAKÂRLIĞIN TARİHSEL ARKA PLANI.....	18
2.1.1. Aydınlanma Dönemi	18
2.1.2. Fransız Devrimi.....	21
2.1.3. Sanayi Devrimi.....	22
2.2. MUHAFAZAKÂRLIĞIN BATI'DAKİ GELİŞİMİ.....	23
2.2.1. Kıta Avrupası Muhafazakârlığı.....	24
2.2.2. Anglo Sakson Muhafazakârlık.....	27
2.3. MUHAFAZAKÂRLIĞIN DİĞER İDEOLOJİLER İLE İLİŞKİSİ.....	30
2.3.1. Milliyetçilik ve Muhafazakârlığın İlişkisi.....	30
2.3.2. Liberalizm ve Muhafazakârlığın İlişkisi	30
2.4. MUHAFAZAKÂRLIĞIN UNSURLARI.....	33
2.4.1. Gelenek.....	34
2.4.2. Otorite.....	36
2.4.3. Organik Toplum	38

2.4.4.Mülkiyet	40
2.4.5.Değişim	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIK

3.1.TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞININ TARİHSEL İZLEĞİ	43
3.1.1.Osmanlı Döneminde Muhafazakârlık	46
3.1.2. Cumhuriyet Döneminde Muhafazakârlık (1923- 1946).....	48
3.1.3.Çok Partili Hayata Geçişle Birlikte Türk Muhafazakârlığı.....	50
3.1.3.1. 1946-1960 Yılları Arası.....	51
3.1.3.2.1960-1980 Yılları Arası.....	53
3.1.3.3.1980 Sonrası	56
3.2.TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN UNSURLARI	60
3.2.1.Gelenek.....	61
3.2.2.Otorite.....	62
3.2.3.Organik Toplum	63
3.2.4.Mülkiyet	65
3.2.5.Değişim	66

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN ANLAMSAL VE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMÜ

4.1. DEMOKRAT PARTİ'NİN MUHAFAZAKÂR DURUŞU	70
4.2. ADALET PARTİSİ VE MUHAFAZAKÂRLIK	78
4.3. YENİ SAĞ VE MUHAFAZAKÂRLIK: ANAVATAN PARTİSİ	83
4.4. MUHAFAZAKÂR DEMOKRAT: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ	90
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	101
KAYNAKÇA.....	110

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BBP	: Büyük Birlik Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
FP	: Fazilet Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
RP	: Refah Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SP	: Saadet Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

GİRİŞ

2002 Genel Seçimlerinden önce Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) kendisini benzer ideolojiye sahip partilerden ayırmak için kimliğini "muhafazakâr demokrat" olarak açıkladıktan sonra (Doğanay, 2007: 68) Türkiye'de muhafazakârlık teriminin anlamı akademik olarak tartışılmaya başlamıştır. Gündelik dilde muhafazakârlık terimine gerici ve yobaz gibi anlamlar yüklenmiştir. Aynı zamanda Türkiye'de dindar kesimi tanımlamak için kullanılan bir kavram haline dönüşmüştür. Siyasi bir liderin partisini "*muhafazakâr demokrat*" olarak tanımlaması Türk siyasi hayatı için "muhafazakâr kelimesini" önemli kılmış, Türk siyasi hayatında bu kavram akademik bir merak konusu haline gelmiştir.

Muhafazakârlığı halk arasındaki anlamlarından ziyade akademik olarak tanımlama konusundaki tartışmalar 2002 yılından beri araştırmacılar arasında devam etmektedir. Bu tartışmaların etkisiyle ilgi odağı haline gelen muhafazakârlık konusundaki literatür incelediğinde kaynakların sayı bakımından fazla olduğu görülmektedir. 2002 yılından itibaren Türk siyasi hayatında muhafazakârlık konusunda akademik çalışmalarda artış gözlenmiş, muhafazakârlık ideolojisi pek çok araştırma ile Türkiye'de kavramsal ve anlamsal olarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Mehmet Vural'ın (2003) 'Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık' çalışması ya da Murat Sezik'in (2012) 'Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye'de Muhafazakârlık' çalışması önemli iki örnek olarak gösterilebilir. Literatüre bakıldığında genellikle muhafazakârlık ideolojisinin dönüşümü, iktidar partileri ile özdeşleştirilerek ele alınmıştır. Örneğin, Özgün Erler'in (2007) 'Yeni Muhafazakârlık, AKP ve "Muhafazakâr Demokrat" Kimliği' çalışması, Furkan Aydın'ın (2016) 'Muhafazakârlık ve Demokrat Parti'nin 1950-1954 Dönemi Muhafazakâr Politikaları' çalışması gibi... Bu alanda benzer birçok çalışmaya rastlanmakla birlikte çalışmaların içeriklerindeki ayrışmalar ele alınan konuların çok daha geniş kapsamda irdelenmesine ve birbirini tamamlayıcı verilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Abdullah Yazar'ın (2021) "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş; Demokrat Parti Örneği ve Demokratikleşme Sürecine Etkisi" çalışması ve Mustafa Seçkin Kaçar'ın (2019) "Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı" çalışmasının konu bakımından benzerlik gösterse de amaç ve zaman bakımından farklılıklara sahip olduğu gözlenmektedir. Nitekim bu tez çalışması da Bülent Karadağ'ın(2019) "Türkiye'de Muhafazakârlığın Dönüşümü" adlı

bir çalışması ile benzerlik taşıtmaktadır. Fakat bu çalışma ile amaç, kapsam ve zaman bakımından farklılıklar taşıtmaktadır. Benzer olan çalışmada, muhafazakârlığın dnüşümü direk unsurlar üzerinden kıyaslama yapılarak analiz edilmemiştir. Bu alışma muhafazakârlığın dnüşümünü unsurlar üzerinden daha ayrıntılı analiz literatüre bir katkı sunuyor.

Muhafazakârlık üzerinde uzlaşılan ortak bir tanımın olmayışının nedenleri arasında; birçok farklı başlık altında sınıflandırma yapılarak incelenmesi, bu alanda çalışan düşünürlerin farklı anlam yüklemesi, kavramın zaman ve yere göre farklı anlam taşması, yüklenmesi sayılabilir. Muhafazakârlık; geleneğin toplumu bir arada tutmak için önemli olduğunu, devlet istikrarı için otoriteye saygı duyulması, toplumu bir arada tutan ortak tarih, din ve aile gibi kurumların korunması ve toplumda meydana gelen değişimlerin radikal bir şekilde değil toplumda bir yıkım oluşturmadan tedrici olarak yapılmasını gerektiğini savunur.

Yukarıda muhafazakârlığın belli başlı unsurlarından ve tanımlamasındaki zorluğundan bahsedilmiş olup devamında ortaya çıkışı ve günümüze nasıl geldiğinden bahsedilecektir. Muhafazakâr düşünce ilk olarak 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında Fransız Devrimi'nin iktisadi ve siyasi değişimine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Heywood, 2015: 75).Fransız Devrimi'nin doğurmuş olduğu demokrasi ve liberalizm ile uzlaşamayarak De Maistre ile temsilcisini bulan Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı Fransa'da doğmuştur. Bu muhafazakârlık aynı zamanda otoriter muhafazakârlık olarak da adlandırılmaktadır. Katı, uzlaşmaz ve reaksiyoner olma özelliklerini taşıyan bu muhafazakârlık türünün tutumları zamanla büyük değişimlere uğramıştır. İngiltere'de ise Burke ile temsilciliğinde gelişen Anglosakson muhafazakârlığı ise İngiliz şanlı (Görkemli) Devrimi ile temellenen demokrasi ve liberalizm ile bir uzlaşma yakalayabilmiştir. Demokrasi ve liberalizme duyduğu saygı nedeniyle bu muhafazakârlık türü ılımlı muhafazakârlık olarak da adlandırılmaktadır. Değişimin kaçınılmaz olduğunu savunur fakat bu değişimin devrim şeklinde veya radikal bir şekilde olmaması gerektiğini savunur. Eğer bir değişim meydana gelecekse bu değişim ılımlı bir şekilde gerçekleşmelidir.

Siyasi olarak genellikle sağ partiler ile özdeşleştirilen toplumsal olarak ise dindar kesim ile ilişkilendirilen Türk muhafazakârlığının bu şekilde bir siyasi gruba/ideolojiye ya da dine indirgenmesi Türk siyasi hayatında muhafazakârlığın tanımlanması ve anlaşılmasında büyük bir sorun oluşurmaktadır. Bu nedenle Türk

muhafazakârlığının anlaşılabilmesi için siyasi olarak muhafazakârlık öncelikle sağ ve sol partiler bağlamında incelenmeli ve İslamcılık anlayışından farklı ele alınmalıdır. Hareket noktası ve kavramlar sağlam ölçütlerle tanımlandıktan ve tespit edildikten sonra ancak Türk muhafazakârlığı doğru okunabilir ve anlaşılabilir.

Akıncı'ya göre (2008) Türk muhafazakârlığı iki şekilde ele alınabilir. İlk olarak Batı'ya paralel olarak Türk muhafazakârlığı; muhafazakârlığın arkasında yatan 1789 Fransız Devriminin beslenmiş olduğu Aydınlanma aklı ile Kemalist modernleşmenin altında yatan insan aklı arasında benzerlik bulunmaktadır. Kemalist modernleşmeye göre toplum akıl ile yeniden inşa edilecektir. Türk muhafazakârları ise akla olan bu bakışı destekler fakat aklın yalnızca kendi başına bu konuda yetersiz olduğunu savunur ve aklın geçerli olabilmesi için geçmişin birikimlerinden de faydalanması gerektiğini savunur. Burkeci gelenek gibi Türk muhafazakârları da değişimin kaçınılmaz olduğunu kabul ederler. Fakat değişimin toplumun bir mühendis edası ile inşa edilmeye çalışılmasından ziyade organik işleyişini bozmadan tedrici bir şekilde değişiminden yanadırlar. İkinci olarak ise Batı'dan farklı ve bağımsız olarak kendine öz Türk muhafazakârlığına göre; Türk siyasal hayatı için önemli olan modernleşme süreci Batı ülkelerine göre farklı şekilde sonuçlar doğurmuştur. Bu farklı oluşun önemli bir nedeni Türkiye'nin az gelişmiş ve gelişmekte olan bir ülke olmasından kaynaklıdır. Bu yüzden toplumda her zaman bir sanayileşme ve ilerleme arzusu mevcuttur. Türk muhafazakârları içinde sanayileşme ve teknolojik ilerleme ön plandadır. Batı muhafazakârlarına göre bu gelişmelere daha ılımlı bakarlar. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra onun çevresinde bulunan aydınlar onun esnek görüşünü katılaştırarak bir ideoloji haline getirmiş yapmış oldukları katı icraatları bu şekilde meşrulaştırmışlardır. Türk muhafazakârları ise bu statükoya karşı bir duruş sergilemiştir. Statüko karşıtlığı merkezden değil çevreden olmuştur (Akıncı, 2018: 218-1226).

Bu çalışmanın amacı, Türk siyasal hayatında önemli bir rol oynayan muhafazakârlık ideolojisinin merkez sağ ve muhafazakâr sağ partiler üzerinden kavramsal ve anlamsal dönüşümünü incelemektir. Bu bağlamda Türk siyasal hayatında iktidar gelen sağ partiler -merkez ve muhafazakâr sağ partiler olarak- incelenerek muhafazakârlığın anlamsal ve kavramsal dönüşümü anlaşılmaya çalışılacaktır. Çalışmada Türk siyasal hayatında bu tanımlara uyan sağ partiler irdelenmiştir. Merkez sağın başlangıcı olarak kabul edilen Demokrat Parti'den (DP)

başlayarak, günümüz muhafazakârlık ve sağ parti temsilcisi ve aynı zamanda günümüz iktidar partisi Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dâhil olmak üzere, geçen bu dönem aralığındaki iktidar merkez sağ partileri, muhafazakâr ve sağ partiler incelenerek bu süreçte muhafazakârlığın anlamsal ve kavramsal dönüşümü anlaşılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma bunu yaparken, Batı muhafazakârlığın önde gelen aydınlarının (Edmund Burke, De Maistre ve Bonald) fikirlerinden ve Heywood'un (2013) muhafazakârlık tanımında ele aldığı unsurlardan (Gelenek, pragmatizm, beşeri mükemmel olmayış, organizmacılık, otorite ve mülkiyet) ilham alınarak, bu çalışmada muhafazakârlığın Batı'daki unsurları; **gelenek, otorite, organik toplum, mülkiyet ve değişim** olarak belirlenmiştir. İlk dört kavramın Heywood'dan esinlenildiği açıktır ancak değişime bakış da özellikle unsurların içine dâhil edilmiştir. Muhafazakârlığın değişime bir reaksiyon olarak doğduğu belirtilmiştir. Türkiye'de ise böyle bir durum olmayışı Türkiye'deki muhafazakârlığın özgül yapısını ifade eder. Batı'dan ayrıştığı belki de en önemli noktadır.

Yukarıda belirlenmiş olan unsurların Batı'daki anlamları anlatıldıktan sonra, Türkiye'de erken Cumhuriyet dönemi muhafazakâr düşünürlerinin (Peyami Safa, İbrahim Hakkı Baltacıoğlu, Ali Fuat Başgil, Osman Turan, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör), muhafazakârlık üzerine fikir beyanları da aynı başlıklarda incelenecektir. Böylelikle Batı ile Türk muhafazakârlığının bu unsurlar yönünden ayrıştığı ve benzeştiği yönler kavramsal açıdan ortaya çıkmış olacaktır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde ise kavramsal değişimi ve farklılıkları desteklemek amacıyla bu unsurların Türkiye'de pratikte ne şekilde vuku bulduğu ve değişim gösterdiği, **siyasi partilerin değişen ajandaları yani parti söylemleri, parti programları ve icraatları** göz önüne alınarak anlaşılmaya çalışacaktır.

Bu doğrultuda,

Bu araştırmanın temel amacı, “**Muhafazakârlık Türkiye’de nasıl dönüştü?**” sorusuna cevap aramaktır.

Çalışmanın bir alt amacı da **muhafazakârlığın Türkiye’deki kavramsal dönüşümünü Batı’daki dönüşümden ayıran dinamikleri tespit etmektir.**

Çalışmanın önemine değinilecek olursa, Türk siyasal hayatında muhafazakârlığın anlamsal ve kavramsal dönüşümünü başlı başına inceleyen bir

Çalışma bulunmamaktadır. Yapılan alışmalar ise genellikle muhafazakârlık ideolojisi ile iktidar partileri ilişkisi bağlamında ya da diğer ideolojiler ile muhafazakârlık karşılaşması bağlamında olmuştur. İnceleme sonucunda, belirlenen **beş unsur** bağlamında muhafazakârlığın dönüşümü araştırılacaktır. Bu alışmanın Türk siyasi hayatının geleceğindeki muhafazakâr partilerin anlaşılmasına ve Türkiye'deki muhafazakâr anlayışın yorumlanmasına bir katkı sunması hedeflenmektedir.

Çalışma, Türk siyasi hayatında ki merkez sağ ve muhafazakâr sağ partilerin iktidar dönemleri ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmanın siyasi partiler ile sınırlı olmasının sebebi; siyasi partilerin özellikleri, liderleri, ajandaları, örgütlenme biçimleri ve iktidarda iken siyasi alanda yaptıkları muhafazakârlık ile ilgili çalışmaları, muhafazakârlığın dönüşümünü anlamak için somut ve gözlemlenebilir veriler sunma potansiyeli ile iyi bir yol teşkil etmesidir. Bu doğrultuda alışma; Türkiye'de ki merkez sağ partilerin ve muhafazakâr sağ partilerin; söylemleri, programları ve iktidar oldukları dönemlerdeki icraatları üzerinden yürütülecektir. Merkez sağ partiler ideolojik olarak; milliyetçilik, liberalizm ve ılımlı İşlamicilik gibi birden fazla ideoloji benimsemektedir. Kimi partiler bu ideolojilerin sadece birkaçını benimserken, kimiler ise hepsini benimsemektedir. Merkez sağ partiler incelenirken Türkiye'de dönemsel olarak en uzun iktidar dönemi yaşayan üç parti seçilmiştir. Bu partiler Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP) ve Anavatan Partisi (ANAP)'dir. Bu partilerin Merkez sağ partiler için önemli olan muhafazakârlık söylemleri ve icraatları incelenip, merkez sağ partiler temel alınarak muhafazakârlığın dönüşümü açıklanmaya çalışılacaktır. Türk sağ muhafazakârlığını, onun herhangi bileşenine ya da özgül bir yanına indirgmeden İşlamicı, milliyetçi, liberal ve sair formlardan mürekkep niteliklerinin birbirleriyle eklemlenmeye açık formlarıyla bir arada değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır (Suveren, 2014). Bu önerme, bu yazıda "sağ-muhafazakârlık" kavram çiftinin bir arada kullanımının da tek neden olmamakla birlikte, önemli bir gerekçesini oluşturmaktadır. Bu çalışmada öncelikle yukarıda bahsedilen üç siyasi partinin muhafazakârlık söylemleri ve icraatları temel alınacaktır. Daha sonra ise günümüz iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)incelenecektir. AKP dönemi başlı başına ve kendine özgül bir dönem olarak ele alınabileceği için bu bölümde AKP'nin muhafazakârlıkta yol açığı kırılma noktaları AKP'nin parti söylemleri, siyasi ajandaları, icraatları ve lider söylemleri yardımıyla açıklanacaktır.

Araştırmanın sınırlılıklarına gelecek olursak, dönemsel olarak Türk siyasal hayatında ki merkez sağ, muhafazakâr ve sağ partilerin iktidar dönemleri ile odaklanılacaktır. Bu çalışmanın siyasi partiler ile sınırlı olmasının sebebi; siyasi partilerin özellikleri, liderleri, ajandaları, örgütlenme biçimleri ve iktidarda iken siyasi alanda yaptıkları muhafazakârlık ile ilgili çalışmaları, muhafazakârlığın dönüşümünü anlamak için iyi bir yol teşkil etmesidir. Bu doğrultuda bu çalışma, Türkiye'de ki merkez sağ ve muhafazakâr sağ partilerin; **siyasi parti söylemleri, parti programları ve iktidar oldukları dönemlerdeki icraatları** üzerinden yürütülecektir. Merkez sağ partiler ideolojik olarak; milliyetçilik, liberalizm ve ılımlı İslamcılık gibi birden fazla ideoloji benimsemektedir. Kimi partiler bu ideolojilerin sadece birkaçını benimserken, kimi merkez sağ partileri ise hepsini benimsemektedir. Merkez sağ partileri incelenirken Türkiye'de dönemsel olarak en yoğun iktidar dönemi yaşayan üç parti seçilmiştir. Bunlar Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP) ve Anavatan Partisi (ANAP)'dir. Bu partilerin Merkez sağ partiler için önemli olan muhafazakârlık söylemleri ve icraatları incelenip, merkez sağ partiler temel alınarak muhafazakârlığın dönüşümü açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise günümüz iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) incelenecektir. Bu inceleme yapılırken AKP'nin parti söylemleri, siyasi ajandaları, icraatları, lider söylemleri ele alınacak ve AKP'nin hangi noktalarda muhafazakâr hangi nokta sağ hangi noktada demokrat olduğu sorgulanacaktır.

Bu çalışmanın yöntemsel yönelimi şu şekilde açıklanabilir; sosyal bilimlerde, bilimsel çalışmalar genel olarak nitel ve nicel olmak üzere iki şekilde yapılır. Nitel araştırma "gözlem, doküman ve görüşme gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" olarak tanımlanabilir (Karataş, 2017: 71). Nitel araştırmalar doğrusal bir yol olmayan bir yol izler. Aynı zamanda doğal bir ortamın ya da belirli bir kültürel-tarihsel bağlamın ayrıntılarıyla içli dışlı olmayı vurgular. Daha az standartlaştırılmış prosedür kullanırlar ve çoğunlukla bir durum için hemen orada bir teknik geliştirirler. Nitel tarz daha çok tümevarımsal bir şekilde bir odağa doğru yavaş yavaş evrimleşir (Neuman, 2014: 260). Disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını ele alan nitel araştırma, araştırmanın problemini yorumlayıcı bir yaklaşım ile incelemeyi benimseyen yöntemdir. Araştırmacı kendi bağlamında olayları ve olguyu ele alarak, insanların olaylara ve

olgulara yükledikleri anlamlar açısından yorumlar (Karataş, 2017: 71). Nitel araştırmalarda araştırma süreci genellikle araştırmacıya özgüdür. Aynı zamanda nitel araştırmada veriler belgeler gözlemler ve yazıya dökülmüş konuşmalardan ve imgelerden oluşur. Analizi ise kanıtlardan temalar çıkararak verileri tutarlı bir şekilde düzenleyerek ilerler (Neuman, 2014: 233). Bu çalışma ise araştırma yapılmadan önce problemleri yorumlayıcı bir yaklaşım ile belirlenmesi, verilerin ise kanıtlanmış belgelerden oluşması, tümevarımsal olması, yorumlayıcı geleneğe dayanması ve analizin ise kanıtlanmış temalardan oluşmasından dolayı nitel bir çalışmadır.

Neuman (2014: 117) sosyal bilimlerdeki araştırmaları pozitivist, yorumlayıcı, eleştirel, feminist ve post modern olmak üzere beş farklı paradigma üzerinden ele almaktadır. Yorumlayıcı yaklaşımın kökleri Max Weber'e dayanır. Yorum bilgisi ile ilişkisi olan yorumlayıcı yaklaşım on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Yorumlayıcı yaklaşım çoğunlukla nitel araştırma yöntemi olarak adlandırılmaktadır. Yorumlayıcı yaklaşım, bağlama duyarlı olan diğerlerinin dünyayı görme biçimlerinin içine giren, insan davranışlarına dair yasaya benzer kuramları test etmekten çok empatik bir anlayışı sağlamakla ilgilenen toplumsal araştırma tekniklerinin temelidir. Yorumlayıcı yaklaşım amacı ise toplumsal anlamı bağlamında anlamaktır. Açıklamalar ise tümevarımsal bir yaklaşım ile gelişir (Neuman, 2014: 140).

Muhafazakârlığın Türk siyasal hayatına yansımalarını inceleyen bu tez çalışması da yorumlayıcı yaklaşımı benimsemektedir. Muhafazakârlığın ana unsurları belirlenerek, Türk siyasetinin bu unsurlar üzerinden nasıl bir muhafazakârlık oluşturduğunu ve kavramın nasıl dönüştüğünü anlamak amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın evrenini muhafazakârlık ideolojisi ile ilgili kavramlar oluşturmuştur. Türkiye'deki siyasi partilerin (DP, AP, ANAP ve AKP) muhafazakârlık söylemleri ise çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın veri ve kaynağını oluşturan kitaplar, tezler ve makaleler nitel olarak bir analize tabi tutulmuştur. İlgili araştırmalar ayrıntılı bir biçimde incelenerek birbirleri ile bağdaştırılmıştır. Bu inceleme sonucunda muhafazakârlığın dönüşümünün en iyi şekilde açıklayacağı düşünülen üç merkez sağ parti (DP, AP ve ANAP) ve muhafazakâr sağ parti (AKP) seçilmiştir. Araştırma konusu bağlamında parti söylemleri, parti programları ve icraatları analiz edilmiştir.

Literatürdeki çalışmaların tamamı merkez sağ partilerini ve muhafazakârlığı incelemiştir. Bu çalışmalar konuyla alakalı olarak ve konuya yönelik araştırılmış çalışmalardır. Yalçinkaya (2018) 'Liberalizm ve Muhafazakârlık Bağlamında Demokrat Parti (DP), Gürel (2007) 'Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakârlık Kimliği ve AKP Örneği İncelemesi, Yapar (2016) 'Anavatan Partisi Örneğinde Türk Siyasal Yaşamında Muhafazakârlık' vb. Fakat bu çalışmalardan hiçbiri başlı başına muhafazakârlığın dönüşümü ve bu dönüşümü unsurlar ele alınarak incelememiştir. Bu çalışmaların çoğu muhafazakârlık ideolojisini tek bir parti doğrultusunda ya da bir ideoloji ile bağlantısı tarzında incelenmiştir. Araştırmanın veri ve kaynağını oluşturan kitaplar, tezler ve makaleler nitel olarak bir analize tabi tutulmuştur. İlgili araştırmalar ayrıntılı bir biçimde incelenerek birbirleri ile bağdaştırılmıştır. Bu inceleme sonucunda muhafazakârlığın reel siyasette uygulanmasının/karşılığının en iyi şekilde açıklayacağı düşünülen üç merkez sağ parti (DP, AP ve ANAP) ve muhafazakâr sağ parti (AKP) seçilmiştir. Araştırma konusu bağlamında parti söylemleri, parti programları ve icraatları analiz edilecektir.

Bu çalışma, Avrupa'da ve Türkiye'de muhafazakârlığın unsurlarını açığa çıkartıp unsurları incelendikten sonra, muhafazakârlığın pratik siyasette uygulanışını belli bir dönem sınırlaması ile analiz edecektir. Bu analiz yapılırken Türkiye'de muhafazakârlığın günümüzde özellikle AKP dönemi ile gelmiş olduğu nokta, geçmişe ve teoriye (felsefi altyapı) dayandırılarak anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Çalışmada ele alınacak olan siyasi partilerin (DP, AP, ANAP ve AKP) liderlerinin, ideolojik fikirleri, iktidarda kalma süreleri ve yaşamış oldukları dönemlerin farklı olması nedeniyle; farklı parti söylemleri ve icraatlarının olduğu ve bunların araştırma konusu üzerinde etkileri olduğu açıktır. Bu çalışmada AKP'yi muhafazakâr ve sağ parti olarak varsayılmaktadır. Pek çok çalışmada AKP, merkez sağ partisi olarak ele alınsa da bazı çalışmalarda henüz bu durum kabul görmemiştir. Sosyal bilimlerde ki bu tartışmalı durumdan dolayı AKP merkez sağ partisi olarak ele alınmamıştır. Birol Akgün'ün (2006) 'Türkiye'de Merkez Sağ Siyaset Geleneği ve AK Parti' çalışmasında AKP merkez sağ olarak ele alınmışken, İsmail Barış'ın (2018) 'Muhafazakâr Düşüncenin Temel Değerleri Çerçevesinde AK Parti' çalışmasında merkez sağ partisi olarak kabul görmemiş muhafazakâr ve sağ parti olarak nitelendirilmiştir.

Bu tez çalışması **beş bölümden** oluşmaktadır. Birinci bölümde; muhafazakârlığın teorik arka planı ve tarihsel gelişimi açıklanmıştır. İkinci

bölümünde; muhafazakârlığın Batı'daki gelimi ele alınarak muhafazakârlığın unsurlarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde; Muhafazakârlığın Türkiye'deki doğuşu ve gelişimi açıklanmış olup Türk muhafazakârlığının unsurları belirlenmiştir. Dördüncü bölümde; muhafazakârlığın Türkiye'de pratik siyasette gelişimi ve muhafazakâr partilerin iktidar dönemindeki muhafazakâr unsurlar incelenmeye tabi tutularak günümüzde iktidar partisi olan AKP'nin üzerinden Türk muhafazakârlığının varmış olduğu nokta açıklanmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde, muhafazakâr düşünce kavramının teorik bir çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır. Burada muhafazakârlık kavramının tanımlanmasının yapılmasındaki güçlüklerin nelerden kaynaklandığı açıklanmış olacaktır.

Çalışmanın **ikinci bölümünde** ise muhafazakârlığın tarihsel gelişim (Aydınlanma Dönemi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi) sürecinden bahsedilecektir. Daha sonra muhafazakârlığın, Batıdaki gelişimi Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı ve Anglosakson muhafazakârlık olarak iki kısımda ele alınacaktır. Bu iki muhafazakârlık türü önemli muhafazakâr felsefeciler üzerinden açıklanmaya çalışılacak ve belli başlı ülkeler üzerinden değerlendirilecektir. Ayrıca yine bu bölümde muhafazakârlığın liberalizm ve milliyetçilik ile arasındaki ilişki açıklanacaktır. Çalışmada muhafazakârlığın unsurları bu dönemde yaşayan düşünürler ve Batıdaki gelişmeler referans alınarak muhafazakârlığın ana unsurları belirlenecektir. Belirlendikten sonra bu unsurlarla ilgili kısa bir analiz yapılacaktır.

Çalışmanın **üçüncü bölümünde** ise, Türk siyasal hayatında muhafazakârlığın tarihsel olarak seyri ele alınacaktır. Bu bölümde Osmanlı devletinden günümüze kara muhafazakârlığın hangi aşamalardan geçtiği ortaya konulacaktır. Türk muhafazakârlığının unsurları, Türk muhafazakâr düşünürler ve Türkiye'deki gelişmeler referans alınarak Türk muhafazakârlığının ana unsurları belirlenecek ve Batı'daki unsurlar ile karşılaştırılacaktır.

Çalışmanın **dördüncü bölümde** ise, Türkiye'deki muhafazakârlığın, iktidarda olan partiler bağlamında dönüşü ele alınacaktır. DP, AP, ANAP ve AKP'nin ilk olarak parti programları ve söylemleri bağlamında değerlendirilecektir.

Özetle ifade etmek gerekirse, DP dönemi Türkiye'de muhafazakârlığın belki de ilk pratik örneği olarak düşünülebilir. AP döneminde ise muhafazakârlık, milliyetçi ve devletçi söylemler ile milliyetçi-muhafazakâr çizgide ilerlemiştir. ANAP

döneminde ise liberalizm ile etkileşime girerek Yeni sağa dönüşmüştür. AKP döneminde ise, muhafazakâr demokrasi kimliği ile yeni bir muhafazakârlık tanımı ortaya çıkmıştır.

Son bölüm olan **sonuç ve değerlendirme kısmında** ise, dördüncü bölümde ele almış olduğumuz bu dönüşümün, muhafazakârlığın genel anlamdaki kavramsal teorik ve zamansal konumlanması ile ortaklaştığı ve ayrıştığı noktalar belirlenecektir. Böylelikle Türkiye'de muhafazakârlığın kavramsal dönüşümü beş unsur üzerinden açıklanarak kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Muhafazakârlık kavramının günlük dilde tam anlamıyla uzlaşmış bir tanımı olmadığı gibi siyaset bilimi literatüründe de muhafazakârlık ayrı şekillerde ele alınmış ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu farklı şekillerde oluşan tanımlar muhafazakârlığın anlaşılmasında büyük bir karmaşaya neden olmaktadır. Bu karmaşanın başlıca nedenlerinden biri muhafazakârlık kavramının çok fazla başlık altında sınıflandırma yapılarak incelenmiş olmasıdır. Örneğin Heywood; muhafazakârlığı, "liberal muhafazakârlık", "paternalis tmuhafazakârlık", "otoriter muhafazakârlık" ve "yeni sağ" olarak ele alıp değerlendirmiştir. Vincent ise "geleneksel", "romantik", "paternalistlik", "liberal" ve "yeni sağ" olmak üzere beş farklı başlık altında muhafazakârlığın kavramsal olarak anlaşılabilceğini savunmaktadır. (Akıncı, 2012: 34-35). Bir başka nedeni ise muhafazakârlık kavramının anlaşılması konusunda ortak bir tutumunun olmamasıdır (Beneton, 2011: 7). Bu durumu Mustafa Erdoğan iki farklı nedene bağlamaktadır. Bunlardan ilki muhafazakârlığın sistematik olarak ideolojilere karşı kuşkucu bir tutumda olmasıdır. İkincisi ise muhafazakârlığın ana unsurlarından biri olan gelenekle ilgilidir. Bütün toplumların kendilerine ait gelenekleri olduğu varsayıldığında her toplum muhafazakârlık ideolojisini kendi geleneklerine göre tanımlayacaktır. Oluşan tanımlamalardan dolayı muhafazakârlık anlayışı değişkenlik gösterecektir (Erdoğan, 2004: 5). Bir diğer yandan farklı anlaşılmasının nedeni ise yapılan tanımlamaların zamana ve yere göre farklılık gösteriyor olmasıdır. Örneğin İngiltere'deki muhafazakârlığın algılanması ve tanımlanması İngiltere tarihi ve bulunduğu coğrafya açısından Türkiye'deki muhafazakârlık algısı ve tanımlaması ile aynı değildir (Argın, 2006:467). Muhafazakârlığın Batı'daki gelişimine baktığımızda tek bir biçimde olmadığını Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı ve Anglosakson muhafazakârlığı olarak iki kola ayrıldığını görmekteyiz. Bu şekilde iki kola ayrılarak incelenmesi de muhafazakârlık kavramını tanımlamayı zorlaştırmaktadır (İrem, 1997: 53).

Muhafazakârlık kavramının, günlük kullanılan anlamı ile akademik anlamda kullanımı arasında birçok fark mevcuttur. Muhafazakârlık günlük anlamda en yaygın olarak tamamen değişim karşıtı bir tutuculuk ya da gericilik gibi ifadeler ile

adlandırılmaktadır fakat bu iki kavramı da ifade etmemektedir. Muhafazakârlık farklı şekillerde yorumlanmış dahi olsa hatta en uç muhafazakâr yorumu bile tarihsel değişimin tamamen karşıtı olmayan bir pozisyonda yer alır. Muhafazakârlık günümüzü büyük oranda şekillendiren dönüşümlerin (Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi) eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır (Ergil, 1986:269).

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz "tutuculuk" ve "gericilik" anlamlarına modern muhafazakârlıkta "yobazlık" kavramının da eklendiğini görmekteyiz. Ancak 20. yüzyılın önemli muhafazakâr düşünürlerinden olan muhafazakâr düşüncenin kurucusu olarak kabul edilen Burke "Değişmenin araçlarından yoksun bir devlet kendisini korumaktan yoksundur" diyerek muhafazakârlığın gericilik, tutuculuk, gelenekçilik ve yobazlık gibi kavramlarla bağdaşmadığını ortaya koymuştur (Güngörmez, 2004: 25).

Muhafazakâr bakış statükonun ve var olan hukuki durumun değişmesine şüphe ile bakar. Bu açıdan bakıldığı zaman muhafazakârlık şüpheli bir doktrin olarak adlandırılabilir. Başka bir ifadeyle toplumda mevcut olanın köktenci reformlar ile değiştirilmesine şüpheyile yaklaşır. Muhafazakâr düşünceye göre eğer bir toplumda merkezi otorite güçlü değilse o yönetim istikrarsızdır. Toplumun ilerlemesi, istikrarlı bir şekilde hareket edebilmesi için devlete itaat ve kanunlara riayet gereklidir. Bu açıdan Norman Barry muhafazakârlığı "Devlete itaat ve kanunlara riayet mistizmi" olarak tanımlamaktadır (Barry,1989).

Muhafazakârlık, toplumu ön plana çıkaran bir doktrindir. Bundan dolayı, liberalizmin ana unsurlarından biri olan bireyciliğe karşı çıkarak aile ve toplumu bireyden daha önemli kılar. Bu açıdan bakıldığında da muhafazakârlığı toplumcu bireycilik olarak da tanımlayanlar mevcuttur (Dunny& Woodard,1991,44).

Huntington'a (1957: 454-455) göre muhafazakârlık üç biçimde tanımlanabilir. İlk olarak seçkinci teoride muhafazakârlık, ikinci olarak muhafazakârlığın özerk tanımı son olarak ise muhafazakârlığın bir ideoloji olarak değerlendirilmesidir. İlk olarak seçkinci teoride muhafazakârlık 18.yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın ilk yarısında Fransız devrimine karşı, aristokrat, feodal ve tarımsal sınıfların karşı tepkilerini içeren eşsiz bir hareketin ideolojisidir. Bakıldığında liberalizm, nasıl burjuvanın ideolojisi ise muhafazakârlık da aristokratların ideolojisidir. İkinci olarak muhafazakârlığın özerk tanımlanması, muhafazakârlık, adalet düzen denge, ölçülülük gibi evrensel değerlere dayanan ve herkes tarafından geçerliliği olan özerk bir

sistemdir. Bu yüzden muhafazakârlık belli bir grubun çıkarlarına ya da toplumsal güçlerin baskılarına dayalı bir sistem değildir. Son tanımlanma ise muhafazakârlığın değişmeden kaynaklanan bir ideoloji olarak değerlendirilmesidir. Muhafazakârlık, mevcut durumun radikal değişimine ve bu değişimle oluşacak kurumları benimseyenlere karşı kendini savunmaya yönelik bir ideolojidir. Toplumun temelini oluşturan aile, gelenek ve din gibi en önemli unsurları, radikal değişimlere karşı koruyan köktenci değişimden ziyade tedrici bir değişimi savunan tarih ve tecrübeye dayalı olarak aklı kabul eden bir ideoloji (Özipek, 2002: 66-68) olarak Muhafazakârlık modern koşullara eski ve yerleşik olanı uydurmaya çalışmanın yeteneğine sahiptir. Yeteneği ile kendini restorasyon gelenekçiliğinden farklı kılarak var eder (Bora, 2008: 54).

Muhafazakârlığın tanımlanması ve anlaşılması konusunda kavramlar arasında ciddi bir bağ vardır. Bu kavramlar yer ve zamana göre farklılık gösterebilir ve görecelidir. Heywood (2013: 76-77) muhafazakârlığı yedi unsur (gelenek, pragmatizm, beşerî mükemmel olmayış, organizmacılık, hiyerarşi, otorite ve mülkiyet) üzerinden ele almıştır. Bunların ne olduğuna değinmek de yerinde olacaktır: Gelenek, pragmatizm, beşerî mükemmel olmayış, organizmacılık, otorite ve mülkiyettir. Gelenek; muhafazakâr düşüncenin merkezi teması olan muhafaza arzusu, geleneği idrak edilen erdemleriyle yerleşik ananelere ve zaman içinde kalımlılığını göstermiş olan kurumlara duyulan saygı ile yakından ilişkilidir. Gelenek geçmişin birikmiş bilgeliğini ve "zamanın testinden geçmiş" kurum ve uygulamaları yansıtmaktadır. Hem gelecek nesillerin hem de bugün yaşayanların yararına korunmalıdır. Pragmatizm; genel olarak muhafazakârlar, insanın rasyonelliğinin sınırlılığına vurgu yaparlar. Bundan dolayı soyut ilkelere ve düşünce sistemlerine güvenmezler. Onların yerini tecrübe, tarih ve her şeyin ötesinde pragmatizme duyulan inanç alır. Yani eylemin pratik şartlar ve pratik hedefler tarafından, "işleyen" tarafından şekillendirilmesi gerektiği inancı vardır. Beşerî mükemmel olmayış; muhafazakâr insan doğası anlayışı önemli ölçüde karamsardır. Bir şeyi varlıklara aşına olana ve denenip test edilmiş olana yönelik, istikrarlı ve düzenli topluluklar içinde yaşama ihtiyacı hisseden sınırlı bağımlı ve güvenlik arayan yaratıklardır Bireyler ahlaki bakımdan bozukturlar bencillikle açgözlülükle bir iktidar ihtirasıyla lekelenmişlerdir. Bu bağlamda suç ve düzensizliğin kökleri toplumdan ziyade beşerî bireydedir. Dolayısıyla düzenini idame güçlü bir devletin, sağlam kanunların ve katı

cezaların varlığına ihtiyaç gösterir. Organizmacılık; muhafazakârlar, toplumu geleneksel olarak organik bir bütün ya da yaşayan bir varlık olarak görürler. Bu bağlamda toplumun çeşitli kurumlarıyla veya toplumun sağlığına ve istikrarına katkıda bulunan, toplumun dokusuyla (örneğin, aile, yerel cemaatler, millet vb.) doğal bir gereklilik olarak inşa edilmiştir. Paylaşılan değerler ile ortak kültür de topluluğun idame ve sosyal uyum bakımından hayati önem kabul edilir. Otorite ve liderlik genellikle tecrübe ve eğitimin ürünü olarak görülmektedir. Otoritenin erdemi, onun insanlara kim olduklarına ve onlardan ne beklendiğine ilişkin somut bir duygu veren bir sosyal uyum kaynağı olmasındandır. Mülkiyet, mülk sahibi insanlara güvenlik ve hükümetten bağımsızlık vermesi, onları kanunlara ve başkalarının mülkiyetine saygı göstermeye teşvik etmesi bakımından hayati öneme sahiptir. Bu yaklaşımda, geçmiş nesillerden devralınanları ve belki de gelecek nesillerin değerlerini ifade eden mülkiyetin muhafızlarıdır.

Wallerstein'e göre muhafazakârlık Batı dünyasının yaşadığı krizlerin ürünüdür. Temelde tepkiyle birlikte kendini bir başka şeyin alternatifi olarak sunmuştur. Muhafazakârlık kendisini Fransız devriminin bir alternatifi olarak, modernliği ve değişimi bir tehlike olarak görüp onu sınırlandırmaya amaç edinmiştir (Türe, 2005: 46).

Özipek'e göre (2005:13-15) muhafazakârlık; insanın akıl bilgi ve birikim bakımından sınırlılığına inanan, köktenci değişimleri ifade eden sol ve sağ siyasi projeleri reddederek, ılımlı ve tedrici değişimi savunan, bir toplumun tarihsel olarak sahip olduğu aile gelenek ve din gibi değer ve kurumlarını temel alan bir düşünce biçimi bir fikir geleneği ve bir siyasi ideolojidir.

Suvanto muhafazakârlığı genel ve siyasi muhafazakârlık şeklinde ikiye ayırarak ele alır. İlk olarak genel muhafazakârlık başlığı altında ele alır. Muhafazakârlığı tutuculuk ile eşdeğer olarak görerek değişimin karşısında eskiyi tercih ederek savunan, yeniye şüpheci yaklaşan bir tavır olarak betimler. İkinci olarak ise muhafazakârlığı siyasi muhafazakârlık başlığı altında ele alır. Siyasi olarak muhafazakârlık, muhafazakârlığın ana unsurlarından birisi olan geleneklerin sert ve köktenci değişimlere karşı savunulması gerektiğini düşünen sağ bir ideolojidir. Muhafazakârlığı var olan düzeni koruyan, sahip çıkan bir düşünce üslubu olarak ele alır. Eğer sert ve köktenci değişimler ile muhafazakârlığın önem verdiği aile ve din gibi kurumlar zarar görürse siyasette ve devlette deformasyonların olacağını iddia

eder. Bu yüzden de muhafazakârlığı siyasete ve devlete roller belirleyen bir düşünce geleneği olarak görür (Vural, 2003: 56).

Muhafazakârlığın anlaşılması için dört farklı anlam kategorisinin öne çıktığı söylenebilir:

İlk olarak pratik/gündelik muhafazakârlık; geleneksel değer ve kurumların değişimine karşı şüphe duyan muhafazakârlık, bir doktrin veya bir ideoloji değildir. Fakat bilinçsiz/reflekssiz bir tutum olarak ele alınabilir. Mazi ve geçmişin ruhunu, kurumlarını restore ederek yaşamayı ister. Muhafazakârlığın bu türü, gelenekçi ve restorasyoncu olarak adlandırılabilir.

İkincisi ise siyasi teorik entelektüel ve modern doktrinler muhafazakârlığıdır. Muhafazakârlık sadece başka ideolojilere kıyam veren bir ideoloji değildir bundan dolayı pasif, bağımlı ya da değişime tepki duyan bir ideoloji şeklinde algılanabilmektedir ancak bunların hiçbirisi değildir. Aksine, akış yönü sürekli değişen alternatif bir ideolojidir. Hayek'in de betimlediği gibi 20. yüzyıla damgasını vuran, liberalizm ve sosyalizm gibi büyük ideolojilerden biridir.

Üçüncüsü ise esnek bir ideoloji olan muhafazakârlıktır. Herhangi bir inanç ya da doktrin olmayan muhafazakârlık, mizaç ve düşünce üslubu olarak karşımıza çıkar; belli seçimleri yapmaya belli davranışları seçmeye eğilim gösterir. Bu kategorilerin ilham kaynağı Kaln Mannheim'dır. Bu görüşte restorasyonculuk ve bilinçsiz gelenekçilik defnedildiği gibi muhafazakârlığın bir idareci olduğu da reddedilir. Hayek ise muhafazakârlığın ideoloji olup olmadığını tanımlamak için muhafazakârlığı esnek bir ideoloji olarak adlandırmaktadır.

Dördüncüsü ise her tür ideoloji ve doktrine eklemlenen, kendinden çok önüne geldiği ideolojiyi niteleyen, onları muhafazakârlaştıran bir tutum ve yöntem olarak muhafazakârlıktır. Bu haliyle muhafazakârlık da geçmiş geçerliliğini kaybetmiştir. Geçmiş restore etmesi onu araçsal hale getirmez. Modernleşme ve modernleşmenin getirdiği modern siyasal ideolojilere karşı olmayıp ideolojilerin hepten ve kökten değişimine karşı bir duruş sergiler. Huntington'un 'Bir İdeoloji Olarak Muhafazakârlık' adlı eseri bu kategoriyi açıklamada tipik bir örnektir ve ABD muhafazakârlığı bu kategoriye girmektedir.

Muhafazakârlığın anlaşılmasında ve tanımlanmasında kullanılan bir başka yöntem ise onu temalarıyla açıklamaktır. Bunun en önemli nedeni ise

muhafazakârlığın zamana ve bölgeye göre farklılıklar gösteriyor olsa da onu ayırt etmeye, tanımaya yarayacak karakteristik özelliklerinin veya temalarının var olduğudur. Bu yöntemi benimseyen yazarlar ise muhafazakârlara ait birçok temalardan bahsetmiştir. Nispet, muhafazakârlığın ana temalarını; toplumsal olanın önceliği, toplumsal unsurların işlevsel karşılıklı bağımlılığı, kutsal olanın gerekliliği, tarihselcilik ve hiyerarşi olarak sıralamıştır. Muhafazakârlık üzerine birçok çalışması olan Bora ise ana temaları; devlet ve otorite olarak ele almıştır. Muhafazakâr bir düşünür olan Kirk ise aşkın düzene inanış, sınıfsız toplum anlayışına karşı oluş, özel mülkiyete olan inanç, soyut akla güvensizlik, büyük ve hızlı değişimlere karşı küçük ve yavaş değişimi tercih etme olarak sıralamıştır. Erdoğan ise muhafazakârlığın temalarının gelenek, toplum ve akıl olduğunu belirtmiştir (Akıncı, 2012: 63-65).

Literatüre bakıldığında muhafazakârlığın net bir tanımı bulunmamaktadır. Fakat muhafazakârlığın tanımını unsurları üzerinden yapacak olursak; muhafazakârlık, insanın akıl, bilgi ve birikim bakımından sınırlılığın inanan, bir toplumun tarihsel olarak sahip olduğu aile, gelenek ve din gibi değer ve kurumlarını temel alan, radikal değişimleri ifade eden sağ ve sol siyasi projeleri reddederek ılımlı ve tedrici değişimi savunan ve siyaseti, bu değer ve kurumları sarsmayacak bir çerçeve içinde sınırlı bir etkinlik alanı olarak gören bir düşünce stili, bir fikir geleneği ve bir siyasi ideolojidir (Özipek, 2004: 5-7).

Muhafazakârlık, farklı perspektiflerden hareketle metodolojik düzeyde yapılan tartışmaları paranteze alarak bağımsız bir siyasal ideoloji olarak kabul edersek, ister kurgusal/rasyonel temellere dayanan doğal hukuk geleneği üzerinden meşrulaştırılsın isterse ampirik felsefi temellerden hareketle savunulsun, belirli temel argümanların kabulüne dayalı bir düşünce sistemi/geleneği olarak tanımlayabiliriz (Duman, 2010: 17).

Muhafazakârlık, en kısa ve öz olarak "mevcut hukuki durumun muhafazasını savunan ve toplumsal yaşamda radikal değişimlere kuşku ile bakan bir düşünce olarak tanımlanabilir. Bir başka tanımla ise muhafazakârlık, toplumda geleneksel kurumlara (aile, eğitim, din ve saire.) saygı duyulması gerektiğini benimseyen ve bu kurumlarda yapılacak değişikliklerin ya da reformların deformasyonlara yol açabileceği kaygısını vurgulayan bir doktrindir (Aktan, 2007: 1).

Muhafazakârlık bir siyasal düşünce olarak, başta Avrupa kıtası olmak üzere Amerika ve çoğunlukla bütün dünyada tartışmalara, eleştirilere konu olmuştur. Tarihsel süreçlerine bakıldığında en önemli gelişmeleri; Aydınlanma Dönemi, Fransız İhtilalı ve Sanayi Devrimi dönemlerinde yaşandığı hakkında genel bir kanaat oluşmuş durumdadır (Şeyhanlıoğlu, 2009: 5). Aydınlanmanın temelinde olan akıl muhafazakârlık açısından aydınlanmayı önemli kılar. Siyasal bir ideoloji olarak felsefi arka planını siyasi tezlerini aydınlanmanın odak noktasına getirdiği *akıl*'a karşı olan bir akıl anlayışından almaktadır (Özipek, 2002: 17).

Sonuç olarak muhafazakârlık kavramını tanımlama zorluğunun başlıca nedenlerini, birçok fazla başlık altında sınıflandırma yapılarak incelenmesi, muhafazakârlık denildiği zaman neyin anlaşılması gerektiğinde ortak bir fikrin olmaması, zamana ve yere göre farklılık gösteriyor olması şeklinde sıralayabiliriz. Fakat bir tanımlama yapacak olursak, muhafazakârlık; var olan durumu koruma amacıyla olan politik ve toplumsal bir felsefedir.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAFAZAKÂRLIK KAVRAMI

Bu bölümde batı kökenli bir kavram olan muhafazakârlığın kavramsal ve anlamsal olarak ortaya koyulmasının ardından Aydınlanma dönemi ile birlikte ortaya çıkan ve dönüşmeye başlayan muhafazakârlığın tarihsel izleğine değinilecektir. En sonunda ise muhafazakârlığın kendisine yakın iki farklı ideoloji ile ilişkisi ele alınacaktır. Bunlar milliyetçilik ve liberalizmdir ki muhafazakârlık tarihsel izleğinde çoğu zaman bu iki ideolojiyle komşu olmuştur.

Bölümün takip eden kısmında ise muhafazakârlığın unsurları ele alınacaktır. Bu unsurlar giriş kısmında da belirtildiği gibi hem Heywood'un (2013) kavramsallaştırmasına referans ile hem de kavramsal çerçeve göz önüne alınarak belirlenmiştir. **Gelenek, otorite, organik toplum, mülkiyet ve değişim** bahsi geçen beş unsurdur.

2.1. MUHAFAZAKÂRLIĞIN TARİHSEL ARKA PLANI

2.1.1. Aydınlanma Dönemi

Muhafazakâr ideoloji çözümlemek için tarihsel olarak aydınlanma dönemine gidilmelidir. Aydınlanma dönemine gidilmesinin nedenini Türe iki neden bağlamında açıklamaktadır. İlk olarak aydınlanma döneminde isimleri muhafazakârlık ile bağdaştırılan Burke, De Maistre ve Bonald gibi önemli düşünürlerin bu dönemde yaşamış olmasıdır. Bir diğer ve önemli bir neden ise muhafazakâr düşüncüyü destekleyen düşünürlerin aydınlanma dönemine karşı eleştirileridir. Bu dönemin eleştirilmesinin nedeni 17. yüzyılın sonlarından itibaren meydana gelen tüm dönüşüm ve değişimlerin Aydınlanma temelli olmasıdır (Türe, 2005: 45).

Aydınlanma dönemi 1688 İngiliz Devrimi ile başlatılıp, 1789 Fransız Devrimiyle bitirilen felsefi bir harekettir. Avrupa insanına bireysel ve toplumsal yaşamda yeni bir anlayış oluşturan bu dönem; ilk olarak İngiltere'de başlayan toplumsal değişimden sonra Fransa'da özgürlük hareketi olarak devam etmiştir. Sonunda Almanya'da felsefi kökenlerini oluşturarak bütün dünyayı etkileyerek batılılaşma hareketine dönüşmüştür. Burjuvazi bu dönemde "Ancient Regime" eski rejim olarak bilinen geleneksel düzeni değiştirmeyi veya yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Bundan dolayı Aydınlanma, burjuvazinin toplumda kendini göstermeye çalıştığı ve özgürlük arayışına girdiği bir dönem olarak adlandırılabilir (Bıdık, 2007:

52). Aydınlanma ilk olarak İngiltere'de başlamış olması İngiltere'yi Aydınlanmanın gelişimi açısından önemli kılmaktadır. Parlamenter bir sistem kurmada, monarşinin yetkilerini sınırlamada İngiltere'nin diğer Avrupa ülkelerinden önce davranmış olması aydınlanmanın burada ortaya çıkması konusunda tesadüf olmadığını gösterir (Atabay, 2004: 16). Bu dönemin düşünürleri de Aydınlanmacılar ya da Aydınlanma filozofları olarak adlandırılmaktadır. Bu hareket sonuçları bakımından siyasal ve sosyolojik bir süreç olarak ifade edilmektedir. Bu hareketin amacı özgürleştirici akıl ile aklın yok sayıldığına inandığı her türlü mit, önyargı, hurafeyi vb. üreten dini ortadan yok etmektir (Çiğdem, 2001: 14-15). Aydınlanma düşüncesi gelenek ve tecrübenin yerine akli yücelterek ideal varlığın temelini tarihten, toplumdan, ahlaktan ve kültürden bağımsız olarak vurgulayan akıl olduğunu savunmuştur (Dursun, 2004: 178-179).

Aydınlanma terimi, 18. yüzyıl Batı felsefesini tanımlamak için kullanılır fakat bu felsefe tekdüze bir hareket değildir. Bundan dolayı Aydınlanmayı tüm toplumlar için aynı şekilde yaşanmış bir süreç olarak ele almamak gerekir (Başdemir, 2005: 1). Örneğin Fransız Aydınlanması ve Alman Aydınlanması birbirinden farklı şekilde aydınlanma süreçleri yaşamıştır. Fransız aydınlanması, Aydınlanmanın akli ile birlikte, dinsel, otoriter yönetimler ile geleneksel, kültürel değerlerden tamamen "özgürleşmeyi" amaçlayan, katı bir liberal anlayıştır. Alman Aydınlanmasında ise dinin ve geleneğin otoritesini eleştirilmiştir fakat bu eleştirme süreci Fransa'ya göre daha ılımlı bir şekilde ilerletmiştir (Çelik ve Fidan, 2011: 16).

Aydınlanma ile ortaya çıkan birçok felsefi düşünce, Antik Yunan'a kadar götürülse de yeni insan ve evren düzeni kurmada, tarihsel süreçte Aydınlanma döneminin önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle de Fransız Devrimine karşı tepki olarak doğan muhafazakâr geleneğin düşünürleri, Fransa Devriminin meydana gelmesinin arka planında Aydınlanma dönemi olduğu inancı doğrultusunda bu dönem ile felsefi bir hesaplaşmaya girmişlerdir. Sadece Fransız Devrimi değil, tüm toplumun değişim ve dönüşümünü sağlayan diğer bütün hareketlerin, sanayi devrimi gibi felsefi arka planı olarak düşündükleri Aydınlanma değerlerine yönelik eleştiriler, zamanla bir siyasi hareket olan muhafazakâr düşünce geleneğinin temel yapısını oluşturmuştur. Muhafazakâr siyaset felsefesinin omurgasını oluşturan, kavramlar ve ilkeler de bu odaktan hareket ile şekillenmiştir (Vural, 2003: 127).

Muhafazakârlık ve aydınlanma arasındaki ilişkinin önemi ise aydınlanma aklından kaynaklanır. Muhafazakârlara göre dünya insanın anlayamayacağı kadar karmaşıktır. Bu yüzden insan mükemmel olmayan sınırlı bir varlıktır. Tek başına içinde yaşadığı evrenin ve toplumun gizini çözebilecek bir bilgiye sahip olma kapasitesinde değildir. Bu bağlamda muhafazakârlığın bakış açısı en temelde aydınlanmanın aklına yönelik bir eleştiri ifade etmektedir. Muhafazakârlık aynı zamanda aydınlanmanın din, gelenek ve özgürlüğe karşı sergilediği tutumu da eleştirmiştir. Bu açıdan muhafazakârların tepki gösterdiği asıl durum yalnızca akıl ile birlikte; gelenek, tarih ve dinin arka plana atılarak özgürlük ve adalet gibi kavramlara ulaşabileceğini savunan aydınlanma düşüncesidir (Özipek, 2004: 11). Muhafazakârların karşı olduğu bir diğer aydınlanma unsuru ise özgürlüktür. Edmund Burke'ye göre özgürlük tiranlıktan başka bir şey değildir. Fransız Devriminin ise sonu despotizme gider çünkü Fransız Devrimini geçmişten bir kopuş ve bireysel irade olarak görür. Devrimcileri ise tarihsel devamlılığı yok saydıkları için bilgisiz olarak tanımlamıştır (Beneton, 2011: 18). Geleneksel tecrübenin yerine akli yücelten Aydınlanma felsefesi kurucu akılcılığı, tarihten, kültürden, toplumdan ve ahlaktan bağımsız olarak, ilmi ve siyasi kurumların temeline yerleştirmiştir. Dahası devrimci hareketler, din, ahlak, geleneksel devlet ve aile gibi kurumları ortadan kaldırılmaya yönelmişlerdir. Muhafazakârlık, yukarıda belirtilen faktörlerden dolayı, toplumsal sorunları çözmede Aydınlanmacı akla karşı çıkararak tecrübe ve geleneğin daha etkili bir araç olduğunu savunmuştur (Dursun, 2004: 178-179). Fakat tam anlamıyla aydınlanmaya karşıt olmaktan çok, aydınlanmanın aşırılıklarına ya da yeni bir başlangıç yapma düşüncesinde olarak kendini milatlaştıran aydınlanmacılara karşıttır (Bora,2003: 56). Aydınlanma sonrasında meydana gelen mevcut yapıyı değiştirmek isteyenlere karşı muhafazakârlık bir liman haline gelmiştir. Mevcut yapıyı koruyucu, geleneksel kurumların sürekliliğini isteyen, bilinmeyen peşinde olmaktansa bilinenin korunmasına yönelik anlayışın adı olarak 18.yy damgasını vuran kimlik olmuştur (Çaha, 2004: 67). Bu çerçevede bakıldığında zaman Fransız Devrimi ve Aydınlanma Döneminin sahip olduğu dönem aralığında muhafazakârlığın ortaya çıktığını söyleyebiliriz (Özipek, 2004: 66). Fakat köklerinin Aristo'ya kadar uzandığı da iddia edilmektedir (Auerbach, 1959: 5-9). Son dönemin önemli muhafazakâr düşünürlerinden olan Robert A. Nisbet ise muhafazakârlığı insanlığın ilk zamanlarından itibaren başlatmaktadır (Nisbet, 2011: 49).

2.1.2.Fransız Devrimi

Fransız Devrimi, yalnızca Fransa'yı değil neden ve sonuçları bakımından tüm Dünya'da yadsınmayacak derecede etkiler bırakmıştır. Fransız Devriminin temel gerekçelerini; monarşik yönetime aydınların karşı çıkışı, soylulara ve toprak ağlarına tanınan siyasi ayrıcalıklar, ülkenin bir türlü başa çıkamadığı ekonomik sıkıntı gibi nedenler oluşturmaktadır (Sander, 2011: 161). Fransız Devriminin sonucunda ortaya çıkan düşünce ve akımlar dünya siyasalında önemli değişimlere neden olmuştur. Bu bakımdan Devrimin nedenlerinden ziyade sonuçları dünyayı daha çok ilgilendirmektedir. Fransız Devrimi'nin önemli sembolleri olan "özgürlük, kardeşlik ve eşitlik" gibi kavramlar jakoben yönetiminin uygulamalarıyla örtüşmemektedir. Muhafazakârlık ise aydınlanmaya yönelik en kapsamlı eleştirilerini Jakoben yönetimin uygulamalarına yapmıştır (Furet, 2013: 24-25).

Muhafazakârlık akımının kurucusu olarak kabul edilen Burke'e göre Aydınlanmanın ilkeleri Fransız Devrimini var eder. Bu açıdan Aydınlamaya karşı eleştirel tutum ile Fransız Devrimi'ne yönelik toplumsal siyasal çözümlemeleri arasında bir bağ vardır. Burke önyargı, gelenek ve içgüdü gibi kavramlarını Aydınlanma'nın soyut aklına karşı ön plana çıkarır (Duman, 2004: 34-41). Fransız Devrimini, Fransa medeniyetine ve binlerce yıllık tarihine karşı yıkıcı bir mimari olarak görür. Fransız Devrimcilerinin aydınlanmaya dayanan toplumsal inşa faaliyetinin aksine, Fransız Devrimini bir toplumsal yıkım hareketi olarak değerlendirir (Mollaer, 2009: 38).

Muhafazakârlığın doğuşu konusunda çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından muhafazakârlığın siyasi bir ideoloji olarak Fransız İhtilali'ne karşı Edmund Burke'un 1790 yılında karşı bir tepki olarak yazdığı *Reflections on the Revolution in France* (Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler) kitabı ile başlatılması genel olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda Edmund Burke başta olmak üzere, Joseph De Maistre, Louis Bonald gibi düşünürlerin karşı tepkileri ve bu tepkileri kurumsallaştırma çabaları siyasi bir ideoloji olarak muhafazakârlığa katkısı açısından önemlidir. Burke, mutlak monarşiye karşı parlamenter bir liberalizmi muhafaza etmeyi amaçlayan evrensel bir muhafazakârlığın temelini atmıştır. Toplumsal reformların evrimsel bir süreçte yapılması gerektiğini savunur, topyekün, devrimsel değişim planlarına karşı çıkar. Zaten değişimi devletin istikrarı için kaçınılmaz olarak görür ve bu değişimin ise kendiliğinden olacağını savunur. De Maistre ise daha çok

monarşik, karşı devrimci ve tepkici bir Muhafazakârlık anlayışına sahiptir. Ona göre hiçbir değişim kabul edilemez. Mevcut durum zaten tecrübeler ve birikimler sayesinde çok daha iyidir (Yılmaz, 2007: 25).

Burke'un 1970 yılında yayınlamış olduğu *Reflections on the Revolution in France* (Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler) kitabı muhafazakârlığın temel metni olarak kabul edilir. Bu metin Fransız Devrimine karşı duyulan bir tepkinin ürünüdür. Fransız Devrimine karşı muhafazakârlığın temel unsuru olan gelenek, soyut akla karşı güvensizlik, geçmişinden soyutlanmış bireyin yetersizliği gibi temalar üzerinde durarak eleştirmiştir (Beneton, 2011: 9). Burke kitabında İngiliz ve Fransız devrimleri arasındaki farklara dikkat çekmeye çalışmıştır. Fransız Devrimini yalın, evrensel ve dogmatik önermeler ile insan hakları kuramı üzerine yüceltirken, toplum için önemli olan gelenekler bir köşeye atılarak, insan aklının sınırsız gücüne dayalı bir toplum mühendisliğine kalkıştığı için eleştirmiştir. Burke'nin Fransız Devrimine karşı çıkış noktası da tam olarak bu yapmak istedikleri şeydir (Parkin, 2000: 144). Fransız Devriminde yaşananlar, burjuvazinin toplumu tepeden inmece bir anlayışla dönüştürme ve değiştirme projesi şeklinde olmuştur. Bu yüzden bu değişim ve dönüşüm toplumun bir ihtiyacı değildir ve kendiliğinden oluşmuş bir dönüşüm değildir (Karaaslan, 2011: 28-29). Oysa İngiliz Devrimi Burke'e göre toplumu yeniden bir inşa etme projesi değildir. İngiliz devrimindeki değişimler Magna Carta (1215) ile başlamıştır. Bu sözleşme ile Kral'a ait sınırsız yetkiler, halkın lehine olması için aristokrasi ve burjuva sınıfının ittifakı ile sınırlanmıştır. İkili ilişkiler ile kurulan ittifak merkezi otoriteye karşı güç kazanarak, İngiltere'de toplumsal değişimin kendiliğinden gerçekleşmesini sağlamıştır. Fakat Fransa'da durum böyle değildir. Henüz Kral tahtan indirilmeden, kurumlar değiştirilmeye kalkışılmıştır. İngiltere'de ise kurumlar muhafaza edilirken kişiler değiştirilmeye çalışılmıştır (Mollaer, 2004: 161-162). Genel olarak bakıldığında zaman Fransız Devrimi Burke'nin belirttiği gibi tarihsel bir kopuş yaşayarak, burjuvazi toplumu tepeden inmece bir şekilde değiştirmeye çalışarak kurumlarını oluşturmuştur. Oysa İngiliz Devrimi tarihsel bir kopuş yaşamamış, burjuvazi ve aristokrasi sınıfları toplumu eğiterek kurumlarını oluşturmuştur.

2.1.3.Sanayi Devrimi

18. yüzyılın ikinci yarısında sanayileşme ile beraber İngiltere'nin toplum ve siyasi yapısında kayda değer değişimler meydana gelmiştir. 18. ve 19. yüzyılda

Dünya'da siyasi, sosyal, fikri ve ekonomik oluşumlardaki hızlı değişimler bu kurumların eleştirilmesine neden olmuştur. Bu eleştiriler bağlamında yeni düşünce sistemleri ortaya çıkmıştır. Nitekim muhafazakârlığın modern anlamla da nitelik kazanması sanayi devrimi ve siyasi değişimler sonucunda oluşmuştur (Türk, 2003: 122).

Muhafazakâr düşünce sisteminin sosyolojik anlamda şekillenmesi sanayi devrimi ile yaşanan değişime getirmiş olduğu eleştiri ile şekillenir. Bu açıdan sanayi devrimi muhafazakârlığın modern anlamda gelişimi açısından önemlidir. Sanayi devrimi ile birlikte durağan bir iş bölümü, emek yoğun teknoloji, sınırlı tüketim, tüketim, dağılım ve istikrarlı ilişkilerin belirlediği sanayi öncesi toplum kökten değişmiştir. Sanayi Devrimi istikrarı değil değişimi getirmiştir (Sanlı, 1992: 8). Sanayi sonrasında meydana gelen yeni toplum muhafazakârların önem verdiği cemaat, aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde zarara yol açmıştır. Sanayi sonrasında oluşan toplumun merkezi artık cemaat yapılarını koruyan köyler değil bireyselliği ön plana çıkaran şehirler olmuştur. Şehirlerde oluşan aşırı yığılma ile cemaat yapısı yıkılarak, sadakat, geleneksel dayanışma ve bağlılık gibi değerler ortadan kaybolmuştur (Çaha, 2004: 101).

Muhafazakârlar için sanayi devrimi Fransız devrimi kadar dikkat çekici olan bir tarihsel olaydır. Muhafazakârlar tarafından sanayileşme, oluşturduğu kurum ve faaliyetleriyle geleneksel topluma aykırıdır. Sanayileşme ile beraber toplumdaki birliğin ve düzenin bozulacağı varsayılmıştır. Bu yüzden muhafazakârlar, Beneton'un da belirttiği gibi sanayileşmeyi 19.yüzyıl'da topluma acı veren en temel olaylardan biri olarak görmüştür (Beneton,2011: 92).

Sonuç olarak, muhafazakârlık aydınlanma akılına ve liberalizme karşı olarak ortaya çıkmış ve muhafazakâr eleştiriye neden olmuştur. Fransız devrimin tepeden inmece uygulamalarına karşı olan muhafazakârlık, geçmişi ön plana çıkararak siyaset bilimine yeni bir ideoloji olarak yeni sistemde yer almıştır.

2.2. MUHAFAZAKÂRLIĞIN BATI'DAKİ GELİŞİMİ

Muhafazakârlığın batıda gelişimi iki ana düşünce geleneği ile açıklanabilir. Biri 'otoriter muhafazakârlık' olarak adlandıran Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı bir diğeri ise 'liberal muhafazakârlık' olarak adlandırılan Anglosakson muhafazakârlığıdır (Duman, 2017: 22). Muhafazakârlık bu ayrı düşünce biçimlerinden etkilenecek farklı

düşünce biçimleri oluşturmuştur. Muhafazakârlığın bu farklı şekillerde oluşan düşünce biçimlerinin başlıca nedeni olarak Fransız ve İngiliz muhafazakârlığı ele alınır. Fransız muhafazakârlığı, monarşisi, rejimin ve dini dünya görüşüne dayalı hayatın yeniden ihdasını amaçlayan yenilenme hareketinin etkisini uzun dönem boyunca 1848 devrimleri sonrasına kadar taşımıştır, dini bir muhafazakârlıktır, katıdır. İngiliz muhafazakârlığı ise, parlamenter devrimini tarihsel bir parçası olarak benimseyen, önem verdiği değerleri koruma şartıyla reform yapma fikrinde olan, liberal bir muhafazakârlıktır (Bora, 1998: 61-62). Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı, Fransız aydınlanması ile ortaya çıkan rasyonalist, devrimci ve bütüncül teorilere dayanan ve aydınlanmacı aklın ürünü olan siyasal fikirlere karşı bir tutumdur. Anglosakson muhafazakârlığı ise İskoç aydınlanması bağlamında ortaya çıkan, evrimci, göreceli ve deneyci olarak bireyci bir düşünce fikrini benimsemiştir (Karaaslan, 2011: 27).

2.2.1.Kıta Avrupası Muhafazakârlığı

Kıta Avrupa'sında gelişmiş olan klasik muhafazakârlık tüm kıtanın özelliklerini tam olarak taşımaz. Çünkü kıtada iki tür (Fransız, Alman) muhafazakârlık gelişmiştir. İki tür muhafazakârlığın gelişmiş olmasının nedeni; Fransız muhafazakârlığı kilise otoriteleri üzerinden dinsel kaynaklara uzanır bu yüzden merkezinde din, Tanrı, kilise gibi geleneksel değerler çok fazla yer alır. Fakat Alman muhafazakârlığının temel kaynağı Antik Yunan geleneğinden gelen devleti sosyal yaşam merkezi olarak kabul eder. Bu yüzden buradaki muhafazakârlığın önemli etmenleri, otorite, hiyerarşi ve devlettir (Çaha, 2004: 18). Fransa'da 19.yüzyılda muhafazakâr ruh, Devrimin getirmiş olduğu liberalizm ve demokrasi ile uzlaşma sağlamayı reddetmiştir. Fransa'da muhafazakâr düşünceye dört isim öncülük etmektedir. Taç ve Tapınak düşünürü olarak anılan, Joseph de Maistre (1754- 1821), Louis de Bonald (1754- 1840), Huguesfelicite de Lamennais (1782- 1854), François rene de Chateaubriand'dır(1768- 1848). Bu düşünürler aristokrasi ile yakından ilişkisi olan ya da aristokrasinin mensuplarıdır. Devrimin getirmiş olduğu yasaların statü ve mülkiyet üzerindeki etkisinden zarar görmüşlerdir. Kıta Avrupa'sı muhafazakâr düşünürleri Aydınlanma Dönemine ve Fransız Devrimine yapmış oldukları tepkiler ile muhafazakârlığı şekillendirmiş ve ifade etmişlerdir. Siyasi literatürde bu düşünce biçimini tanımlamak için 'dini muhafazakârlık' ya da 'teokratik muhafazakârlık' kavramları da kullanılmaktadır (Hampson, 1991: 170-172).

Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığın önemli isimlerinden olan Maistre'ye göre dine dayalı monarşi devrimin kardeşlik, eşitlik kavramlarına karşı olarak geri getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre devrim ile gelen insan hakları ve yazılı anayasalar gerçek bir anayasa değildir. Gerçek anayasa İngiltere'deki anayasadır. Çünkü İngilizler anayasayı meydana getirirken tarihten kopmamış aksine tarihin tecrübelerinden yararlanmışlardır. Maistre insan hakları ve özgürlük uğruna mevcut olan hakların yok edildiğinin ve aslında bireye bu hakların büyük zarar verdiğini savunup bireyin ise özgür olabilmesi ve gerçek haklara sahip olabilmesinin ise dinde olduğunu ileri sürmektedir (Bıdık, 2007: 190). Ona göre toplumsal ya da siyasal düzen monarkın dünyevi otoritesine ve papanın ruhani otoritesine dayanır. Bu iki otoriteye de itaat edilmelidir eğer itaat ilkesi bir gün sorgulanmaya başlarsa kargaşa ve düzensizlik meydana gelecektir (Nisbet, 1997: 93).

Kıta Avrupa'sı muhafazakâr düşünürlerinden önemli olan L. De Bonald, Maistre gibi düşünürler insan haklarına ve özgürlüklere karşı dini monarşileri savunmuştur. Bonald'a göre Fransız Devriminin insan hakları bildirisiyle başlamış fakat Tanrının Haklar Bildirisi ile sona ermiştir. İyi bir anayasa onun için, tarihsel süreç içerisinde tedrici olarak değişimini kendi kendine oluşturan toplumsal bir eserdir. Bir toplum otorite olmadan yaşayamaz bu yüzden mecburi olarak din bütün toplumların anayasasıdır (Benetton, 1991: 39-43).

Fransız muhafazakârlığına genel olarak bakıldığı zaman, diğer muhafazakâr biçimlere göre katı, uzlaşmaz, daha radikal ve reaksiyoner özelliğe sahiptir. Monarşiyi, kilise merkezli cemaat yapılarını ve gelenekleri savunan, devrim ve ilerleme düşüncesini şiddetli bir şekilde eleştiren bir muhafazakârlıktır. Aydınlanma düşüncesine karşı olmakla birlikte, aydınlanmanın kullanmış olduğu anlatım biçimine yakın bir üslup kullanarak ayrılmaz ve uzlaşmaz bir tutum sergilemiştir Fransız muhafazakârlığının öncü isimleri, muhafazakârlıkta otorite düşüncesinin fikir babası Joseph de Maistre, Maurras ve Louis de Bonald gibi isimler sayılabilir (Çaha, 2001: 102).

Almanya muhafazakârlığı tıpkı Fransız muhafazakârlığı gibi reaksiyonerdir. Alman muhafazakârlığının hedefi, modern değerleri ortadan kaldırarak feodal yapıdan kaynaklanan sosyal, politik ve ekonomik değerleri milliyetçi-sosyalizm gibi bir tanımlamayla yeniden hayata geçirmektir. Milli bir değeri canlandırma çabasıdır. Oluşacak olan milli değer ise temelini toplumsal dayanışma ve dine dayandırılmalıdır.

Almanya'nın milliyetçilik algısı ırk temellidir ve dinsel, kültürel ve etnik farklılıkları vurgulamaktadır. Bu yüzden Avrupa'da 19. yüzyılda yaygınlaşan ulusçuluk fikri ile muhafazakârlığın birleşmesini amaçlayan ulusçuluktan farklıdır (Akkaş, 2000: 154-155).

Almanya'da muhafazakâr çizgi büyük ölçüde Hegel tarafından kuruldu. Alman muhafazakârlığının kurucusu olarak görülen Hegel "millet", "tarih" ve "devlet" kavramlarına önem vermiştir. Hegeli muhafazakârlıkta önemli kılan bir unsur ise gerçeği, rasyonelliğin bir biçimi olarak gören anlayış ile muhafazakârlığın modern kurucularından biri olarak kabul görmesidir. Aydınlanmacı düşünürler gibi Hegel de tarihsel bir ilerleme düşüncesine sahiptir. Fakat bu ilerleme akıl ve devrimle değil milletin ve tarihin ruhu ile yapılmalıdır. Alman muhafazakârlığının arka plandaki felsefesini oluşturan şey bu ilişkidir. Aynı zamanda sadece yakın geçmişin izlerini değil uzak geçmişin izlerini de yeniden canlandırmayı ve yaşanmayan kurum ve değerleri yeniden bir devlet olarak kurmaya çalışmıştır (Marx, 1976; 550).

Alman muhafazakârlığı için önemli olan diplomat ve devlet adamı Clemens von Metternich göre her ülkenin kendi içerisinde anayasal ve toplumsal kuralları kendiliğinden gelişmektedir. Özellikle de anayasalar her ülkenin kendi geçmişinden ve deneyimlerinden oluşacağı için herhangi bir ülkenin anayasasını evrensel bir değer olarak görmez. Evrensel değerler hiçbir zaman var olmayacaktır. Bu yüzden her toplum kendi geçmişine göre değerlerini ya da kurallarını oluşturmmalıdır. Bir başka muhafazakâr düşünür olan Johann Wolfgang Goethe'ye göre eğer bir toplum gelişmeyi ve ilerlemeyi istiyorsa o toplum gelenekten gelen değerlerini korumalı ve uygulamalıdır. Fransız Devrimine ve radikal hareketlere Goethe The Natural Dougtte radlı politik drama eserinde karşı çıkmıştır. Özgürlüğün ise doğal yasalarla ve toplumu birbirine bağlayan değerler ile var olacağını vurgulamıştır (Akkaş, 2000: 149).

Genel olarak Alman muhafazakârlığına bakacak olursak, Fransız muhafazakârlığı gibi muhafazakârlığın temel öğelerine bağlıdır. Felsefi temelleri ise ondan daha güçlüdür. Alman muhafazakârlığının babası olan Hegel muhafazakâr düşünceyi köklü bir felsefi temele bağlamıştır (Çaha, 2004: 103).

Kıta Avrupa'sı muhafazakârları Aydınlanmanın akli ile ilişkiye girmedeği gibi liberal demokratik ilkelere yönelik hiçbir olumlu tavır göstermemektedir. Liberal

demokrasi onlara göre zalim olan bir yöneticiye bile itaat etme yükümlülüğü sağlamaktadır. Bu itibarla değişime karşı büyük korku ve tedirginlik besleyen otoriter muhafazakârlar, kelimenin tam manasıyla tutucu ve tepkici bir siyasal yaklaşımı benimsemişlerdir. Kıta Avrupa'sı 19. yüzyıla gelindiğinde reaksiyoner muhafazakârlık korumacı bir tavırla liberalizm ile değil milliyetçilik ile birleşmiştir. Aynı zamanda muhafazakârlık bu dönemde milliyetçiğin yapmış olduğu her türlü faaliyetin meşruluk kazanması için bir araç olmuştur. 20. yüzyıla gelindiği zaman ise liberalizm ve muhafazakârlık birbirlerine muhalif olmaktan çıkmış, birbirleri ile yeni sağ söylemleri ile birleşmiştir. Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı önemli derecede değişim geçirdi ya da uzlaştığı kanısına varılabilir. Fakat bu değişim süreci Anglo-sakson muhafazakârlığı için aynı değildir (Akkaş, 2000: 151-152).

2.2.2. Anglo Sakson Muhafazakârlık

Muhafazakârlığın siyasal geleneğinin temel kaynaklarını hem Fransız karşı devrimi hem İngiliz Devrimi oluşturur. Demokrasiye karşı duydukları husumet ve tarihin mirasına duydukları saygı bu iki geleneği birleştirir. Bu iki geleneği birbirinden ayıran şey ise tarihtir. Fransız siyasi tarihinin ani sıçraması, İngiliz tarihinin sürekliliğine ters düşer. İngiliz muhafazakârlığı liberal bir muhafazakârlıktır. Bu açıdan bu muhafazakârlık ılımlı bir muhafazakârlık olarak adlandırılabilir. İngiliz muhafazakârlığının ılımlı olarak adlandırılmasında Burke'ün geçmiş ile gelecek arasında bağı sürdürmeye yönelik siyasal düşüncesi öncülük etmiştir. Burke Anglo Sakson muhafazakârlığın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Burke'ün bir Whig olduğu, İskoç Aydınlanması düşünürleri ile yakın ilişkide olduğu ve Adam Smith'in ekonomideki görüşlerini büyük oranda paylaştığı düşünüldüğünde, onun için 'liberal-muhafazakâr' tanımlaması yapılabilir. Fakat liberal yönü devrimci ve radikal bir liberal değildir. O evrimci ve muhafazakâr bir liberaldir (Duman, 2017: 25). Burke düşüncelerini İskoç Aydınlanmasının mimarı olan Hume'a borçludur. İngiliz muhafazakârlığı, İskoç aydınlanması ile beraber, deneyci, bireyci ve evrimci bir düşünce geleneği içinde ortaya çıkmıştır. Hume'un kurucu akıl yerine evrimci akıl ve geleneklerin toplum hayatındaki önemini üzerindeki vurgusu hem muhafazakârlığın temel unsurlarını hem de Burke'un düşüncelerini oluşturmasına katkısı olmuştur (Safi, 2007: 49).

Anglo Sakson muhafazakârlığı, Burke'ün sahip çıktığı parlamenter ve sınırlı monarşiye yol açan, liberal İngiliz geleneğinden ayrılamaz. Ayrıca İngiliz siyasal

geleneği muhafazakârlığı, siyasal liberalizme bağlanmıştır. Bu gelenek 19. yûzyıldan beri kesintisiz olarak devam etmiş ve Fransa'daki gibi kiliseye karşı olunmamıştır. Zaten bakıldığı zamanda Fransız muhafazakârlığına göre daha az radikal doktrindedir. Bu aıdan hem pragmatik hem de liberal bir muhafazakârlıktır. Anglosakson muhafazakârlığına göre değişim elbette kaıınılmazdır. Ama değişimler radikal ya da köklü olmamalıdır, değişimler reformlar ile gerıekleşmelidir. Muhafazakârlığın bu reformculuğu muhafazakâr bir reformculuktur. Eğer reform gerekiyorsa her şeyden önce durumu korumak için yapılmalıdır(Akıncı, 2012: 71).

Burke Fransız Devrimi'nin insan hakları ve insan hakları doğrultusunda oluşturulmuş olan anayasasına karşı çıkmaktadır. İngiliz anayasasını ise İngiliz haklarının tarihsel bir kökeni olması ve tarihten kopmadan tecrübeler ile oluşturulduğu için bu anayasayı Fransız anayasasına karşı yüceltmektedir. Evrensel bir anayasanın olamayacağını Burke 'İnsan hakları diye bir şey yoktur İngiliz hakları vardır' diyerek göstermiştir. Her toplum kendi kendine anayasasını ya da haklarını oluşturarak kendine has bir anayasa sahip olacaktır. İngilizlerde tarihsel olarak kopuş yaşamayıp, Fransa'daki gibi jakobence bir şekilde değil, kendi geleneklerini, dinlerini ve benliklerini koruyarak bir anayasa meydana getirmişlerdir. Bu yûzden bir ûlke için geıerli olan haklar diğer bir ûlke içinde geıerli olması saımadır(Bıdık, 2007: 96-97).

Birıok muhafazakâr gibi Burke'de Hıristiyan bir dűřünürdür. Bu yûzden onun için din, toplumun devamlılığını sağlayan önemli yapılardan biridir. Fransız Devrimini 'tanrı tanımaz' bir halde hareket ettikleri için devrimin kısa bir süre sonra ilahi bir güç ile yıkılacağını savunmuştur. Din olgusu toplum için önem arz eder. İnsanlar cehennem ateşinden ve sonsuz yaşam inancından dolayı kötü yönlerini uygulayamayacaktır. Bu şekilde din toplumda düzen, istikrar ve güven oluşturacaktır. Aynı zamanda insanlar yönetici oldukları zaman, dinin 'yüce ilkeleri' sayesinde sınırlandırılacaktır. Özellikle demokrasilerde 'yüce ilkelere' gerek vardır. Yüce ilkeler siyasal iktidarı sınırlandırır ve devlet görevlerinin tanrıya adanmış konumlar olduğunu bu yûzdende ona saygı duyulacağını savunur (Hamspher-Monk, 2004: 348).

Muhafazakârlara göre insanlar kendilerini yönetemezler; tarihten gelen tecrübeye ve doğal bir elitin varlığına ihtiyaı duyarlar. Özgürlüğün ise demokrasi yoluyla elde edilmesi anlayışına karşıdırlar. Demokrasi cemaatin yabancılaşmış, dizginsiz bencilliğe ve atomize yığınlarına dönüşerek bozulmasına neden olmaktadır.

Bundan dolayı birçok muhafazakâr, kontrollü, sınırlı ve temsil yeteneğine sahip bir demokrasiyi benimsemiştir(Akıncı, 2012: 73).

Anglo-sakson muhafazakârlara göre insanlar bir birey olarak, somut farklılardan arınmış ve eşit oldukları anlayışını reddederler. Onlara göre toplumun en temel birimi ise birey değil ailedir ve çıkış noktası birey değil toplumdur. Fakat bu toplum sosyolojik temellere dayanan toplum değil, "Tanrı'nın yarattığı" bir toplumdur. Zaten onlara göre siyasal devletinde otorite kaynağı, Tanrı'dır. Burke, eşitsizliği toplumsal yapının doğal bir unsuru olarak görmektedir. Tarihsel süreçle beraber şekillenen elit tabaka bazı belirli ayrıcalıklara sahip olmakla birlikte bazı sorumlulukları yerine getirmektedir. Burke için önemli olan elit tabakanın toplumsal parçanın organik bir parçası olarak belirli işlevleri yerine getirmesidir(Akıncı, 2012: 77).

Anglo-sakson muhafazakârlığa genel olarak bakılırsa düşünce geleneği liberaldir ve liberal bir nitelik arz eder. Kıta Avrupa'sı muhafazakârları gibi modern toplumun kurucu ilkelerini reddetmek yerine serbest piyasayı ve anayasal demokrasiyi destekler. Bu açıdan bakıldığı zaman kelimenin tam anlamıyla muhafazakâr liberalizm olarak adlandırılabilir (Akdoğan, 2004: 22). Anglo-sakson muhafazakârlığın siyasi temelleri İngiliz geleneğidir. İngiliz geleneğindeki parlamenter devrimi tarihsel geleneğin bir parçası olarak içselleştirir (Bora, 2003: 62). Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığına göre daha az radikal daha az uzlaşmazdır. Bu açıdan da faydacı bir muhafazakârlık kazanır (Beneton, 1991: 67). Merkezi otoritenin yasama gücünü, siyasal birliği seküler toplumsal erdemleri, yerel otoriteleri, cemaatçiliği ve dinsel otoritelere vurgu çoktur. Devletin rolünü ve siyasal alanı ileri sanayi toplumunu siyasal olarak sınırlayarak yeniden tanımlamaktır(Akdoğan, 2004: 24).

Özetle; muhafazakârlığın Batı'daki gelişimi iki ana düşünce geleneği ile açıklanabilir. Birisi Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı, bir diğeri ise Anglosakson muhafazakârlığıdır. Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığı, Fransız Aydınlanması ile beraber ortaya çıkmıştır. Devrimci, rasyonalist ve aydınlanmacı aklın ürünü olan siyasal fikirlere karşıdır. Anglosakson muhafazakârlığı ise İskoç aydınlanması bağlamında ortaya çıkan, göreceli, evrimci ve deneyci olarak, bireyci bir düşünce fikrini benimsemektedir. Bakıldığı zaman Anglosakson muhafazakârlığı, Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığına göre daha uzlaşmacıdır.

2.3.MUHAFAZAKÂRLIĞIN DİĞER İDEOLOJİLER İLE İLİŞKİSİ

2.3.1.Milliyetçilik ve Muhafazakârlığın İlişkisi

Muhafazakârlık, ideoloji tartışmalarının yanı sıra farklı ideolojiler ve düşünme biçimleri ile özdeşleşebilmektedir. Aynı zamanda birbirlerine zıt politikalara kolaylıkla eklenilebilmektedir. 19.yüzyıl'da ki gelişimini ise Fransız İhtilali sonrasında dünya düzenin değişmesinde önemli bir payı olan milliyetçiliğe eklenerek yapmıştır (Türküne, 2004: 85). Muhafazakârlığın milliyetçiliğe eklenmesi, burjuva devrimine dair 'milli övücün muhafazakârlarca bir İngiliz hasreti olarak benimsenmesi İngiltere'de hızlı ve kendiliğinden, Fransa'da ise daha ateşli bir ideolojik sonuç gerçekleştirmiştir. Romantik akım bağlamında baştan beri mezcolmuş Almanya'da kendiliğinden bu birleşim meydana geldi (Bora, 1998: 63).

2.3.2.Liberalizm ve Muhafazakârlığın İlişkisi

Liberalizmin ve muhafazakârlığın kökleri, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik sloganıyla yola çıkan 1789 Fransız Devrimi'ne uzanır. Fransız Devrimi'nin, tüm dünyadaki değişim baskısı, toplumsal alandaki yansımaları sonucunda Batı uygarlığında meydana gelen krizin ve bu krize verilen birbirinden farklı iki cevabın ürünü olarak, liberalizm ve Muhafazakârlık meydana gelmiştir (Özipek, 2005:31). Bu iki ideoloji modernizm ve Batı aydınlanması sonucunda meydana gelerek, kendilerini toplumda aynı dönemde kabullendirmiştir. Aynı dönemde kabul gören bu iki ideoloji, düşünce dünyası oldukça farklı olmasına rağmen birbirleri ile etkileşime girerek kendilerini geliştirmiş ve dönüştürmüşlerdir. Liberalizm muhafazakârlığın aksine aydınlanma düşüncesine bir tepki olarak değil, o dönüşümün doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Yayla, 2000: 179). Bu birbirleri ile etkileşime girme süreci siyaset bilimcileri tarafından muhafazakârlığın 19.yüzyıl'daki en önemli gelişmesi olarak ele alınır.

Liberalizm, her ne kadar 19.yüzyıl başlarında ortaya çıkmış olsa da liberal teoriler ve ilkeler ondan önceki üçyüz yıl boyunca farkına varılabilir bir biçimde gelişmiştir. Liberalizm, feodalizmin yıkılışının ve onun yıkıldığı yerde kapitalist bir toplumun gelişmesinin ürünüdür. Liberal kavramının anlamı tarihte çeşitli değişikliklere uğramış, genel olarak düşünce, hürriyet, ifade ve basın özgürlüğü gibi kelimeler ile tanımlanmıştır. Bu kadar fazla anlama sahip olduğundan liberalizmi tanımlamak oldukça zordur. Çünkü liberalizm ahlaki ideolojik ve sosyal ilişkiler boyutu olan

siyasal bir sistemdir, varlığı birçok yerde bulunur. Liberalizm modern dünyanın getirileri ile gelişme gösteren bir ideolojidir. Evrensellik iddiaları ile gücünü her yerde hissettirmektedir. Bireycilik, özgürlük, çoğulculuk ve hoşgörü liberalizmin ana unsurlarını oluşturur. Bu değerler ile liberalizm, güçlü olarak sosyal bir alanda büyüme göstermektedir.

Liberalizm, tarih boyunca sosyalizm ve muhafazakârlık arasında bir yer tutmuş fakat özellikle komünizme ve faşizme karşı olmuştur. Mutlak bir bireycilik anlayışını savunur, kutsal olan devlet veya toplum değil bireylerdir. Liberalizme göre birey hiçbir baskı altında kalmadan, özgür bir şekilde yaşamalıdır. Bireyciliğe göre insan ekonomik, rasyonel, faydacı bir varlıktır. Liberalizm bireyciliğe dayanması nedeni ile sosyal devlet anlayışı ile taban tabana zıttır. Liberalizmin özgürlük anlayışına göre, bu özgürlük başka bir bireyin özgürlüğünü sınırladığı yerde biter. Özgürlük açısından devleti tehlikeli bulur. Liberalizm klasik liberalizm, modern liberalizm olmak üzere sınıflara ayrılmaktadır. Klasik liberalizm, bireyci ve negatif özgürlük anlayışına sahiptir. Bu akım sınırlı devlet ve serbest piyasa görüşüne sahip olup devletin ekonomiye müdahalesine kesin olarak karşı çıkmıştır. Modern liberalizm ise piyasanın başarısız ve yetersiz olduğu durumlarda devlet müdahalesine sıcak bakmaktadır. Bu anlayışa göre toplumsal refah düzeyinin yükseltilebilmesi için devletin bazen ekonomik alana müdahale etmesi gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi muhafazakârlık ve liberalizm arasında yakından bir ilişki bulunur. Bu ilişki, muhafazakârlığın günümüze kadar getirilmesinde etkili olmuştur. Muhafazakârlıkla liberalizm arasında bazen yakınlıklar bazen ise çatışmalar meydana gelmiştir. Her ikisi arasındaki ortak kökler ve isimler ile uzun süren ittifakın doğurmuş olduğu yakınlaşma, dengenin yükselen liberalizmden yana bozulmasıyla son bulmuş ve muhafazakârlar liberalleri eleştirmeye başlamıştır (Özipek, 2004:182).

Liberalizm ile muhafazakârlık arasında benzerlikten ziyade birçok fark mevcuttur. Muhafazakârlık, şüpheli bir doktrin olarak mevcut hukuki sistemin köktenci bir değişim ile değiştirilmesine şüphe ile bakar. Liberal düşünce ise bunun aksine iyi bir toplumun inşası ve gelişimi için değişimi gerekli görür (Barry, 1989: 101). Bir başka açıdan ise bu iki ideolojinin temsil ettikleri toplumsal sınıf ve toplumsal teoriler arasındaki farktır. Muhafazakârlık, devrimin ardından toprak sahiplerinin haklarını savunan, aristokrasinin ideolojisi olup romantik bir bakış açısını içeren bir görüş olarak doğmuştur. Liberalizm ise orta sınıfın ideolojisi olup,

ilerlemeci, bireyci ve hümanist bakış açısı geliştirerek bir ideoloji olarak üne kavuşmuştur (Kofler, 1984:14). Liberalizm'e göre devlet yapısı güçlü olmamalıdır. Çünkü bireyin özgürlükleri için bu bir tehdittir; o yüzden devlet liberaller için sınırlı olmalıdır. Fakat muhafazakârlar devlete itaat olmadan istikrarlı bir toplumun olmayacağını savunur. Bu yüzden merkezi otorite güçlü ve donanmış olmalıdır (Aydın, 2008: 44). Liberalizmin özgürlük, teşebbüs, özel mülkiyet, rekabet gibi temel kurumlarını muhafazakârlıkta savunur, liberalizmin serbest piyasaya bakış açısını benimser. Fakat özgürlük algısında en önemli fark ise muhafazakârlığın dine bakış açısıdır. Muhafazakârlığa göre din olgusu önemlidir ve bu önemli olan kurum devlet tarafından korunmalıdır. Hatta çağdaş muhafazakârların birçoğu laiklik ilkesini benimseyerek din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini ve dinin devlet tarafından verilmesi gerektiğini savunur. Liberalizm de ise din özgür bir kurumdur ve devlet tarafından korunmaması gerekir. Aile konusu da buna benzerlik gösterir. Liberalizm de birey ön planda iken muhafazakârlıkta aile ön plandadır. Aile de tıpkı din gibi devlet tarafından korunması gereken önemli bir kurumdur (Barry, 1989: 102). Liberaller geçmişin ortadan kalkmasını, otoritenin yok edilmesini özgürlük açısından bir gelişim olarak görür, muhafazakârlar ise geçmişin yok olmasını, otoritenin kendini koruyan iktidarın sınırlarını tehdit ettiğini savunur (Arendt, 1996:135).

Liberalizm ve muhafazakârlığın farklı yönlerinin yanında benzer yönleri de bulunmaktadır. İki ideolojiyi bu benzer yönler kesiştirmektedir. Hem liberalizm hem de muhafazakârlık, serbest piyasayı, sınırlı devleti ve özel mülkiyeti savunmuştur (Özipek, 2004: 157). Bunun dışında, liberalizm ile birlikte muhafazakârlık kolektivizme, totaliter devlete, radikal ütopyacılığa, kurucu rasyonalizme ve bütün bunları taşıdığını düşündüğü sosyalizme karşı durmuştur (Özipek, 2004: 140). Muhafazakârlık ve liberalizmi birbirleri ile ilişkilendirme konusunda önemli bir konu ise mülkiyete olan bakış açılarıdır. Liberaller mülkiyet hakkını, bireysel tercihlerin hayata geçişi için gerekli bulur (Kalkan, 2017: 30). Muhafazakârlar ise mülkiyeti, bir orta sınıf değeri olarak kutsallaştırır ve organik toplumda var olan toplumsal eşitsizliğin en önemli unsuru olarak mülkiyeti görür (Duman, 2017: 55).

Muhafazakârlığın 19. Yüzyılın sonlarındaki gelişimini liberalizm ile yakınlaştıran Levent Köker, liberalizm ile muhafazakârlığın ilişkisini şu şekilde açıklar; "1)devletin temsil etmiş olduğu egemen gücün sınırlandırılması; 2) bireylerle toplumun kendiliğinden işleyen ilişkilerine müdahale

edilmemesi;3)böyle bir müdahaleyi haklı görebilecek herhangi bir mutlak ilkenin mevcut olmaması" (Köker, 2013:276).

20.Yüzyılda liberalliğin etkisiyle muhafazakârlığın güç kazandığı düşünülmektedir. Muhafazakârlığın liberalizm ile kolaylıkla uzlaşması, devlete tanımlamış oldukları sınırlılık, mülkiyet konusunda benzer tavırlara sahip olması gibi kavramlar bu iki ideolojiyi birbirine tamamlar. Yeni muhafazakârlığın oluşumunda bu uyum etkili bir rol oynamıştır (Öğün, 2006: 566).

20.Yüzyıl'da meydana gelen yeni muhafazakârlar, radikal ve yenilikçi söylemlerle çıkışlar yapmaktadır. Liberalizm ve muhafazakârlığın, tarihsel açıdan Aydınlanma Dönemi ile birlikte batı medeniyetinin değişimleri ile gelişen akımlardan olduğu gözlemlenmektedir. 20.yüzyıl sosyal ve siyasi olarak büyük değişimlere sahne olmuştur. Bu değişim ile birlikte muhafazakârlık da farklı yetkinlikler kazanarak gelişmiştir (Vural, 2003: 32). Yeni muhafazakârlar liberalizm ile birleşim yaşarken, toplumsal yaşamın gelenekten ayrılmaması için mücadele verdiler. 20. yüzyıl da muhafazakârlık, kutsal sayılan ve geleneksel olanın bugünün modern dünyasında devamlılığını temin etmeye çalışan kültürel ve siyasal bir akım olarak karşımıza çıkar. Artık neredeyse bütün toplumun ihtiyaçlarını muhafazakârların soru ve sorunları temsil etmektedir. Muhafazakârlığın bu değişimi ile 1980'lerin başından beri siyasetin teori ve pratiğinde aktif olduğu düşünülmektedir. Birçok devrim, yaşanan toplumsal değişimler ve savaşlar ile birlikte, liberalizm ile birleşen muhafazakârlığın, 18.yüzyıl muhafazakârlığına göre çok değiştiği ortadadır. Bugün Dünya'da muhafazakârlığın iki ayrı akım halinde devam ettiği düşünülmektedir. "Yeni sağ-neo liberal" eski Muhafazakârlığın devamı olarak görülürken, "neo-Muhafazakârlık" 1970'lerle birlikte Amerikan farklılığı ile görülmeye başlanılan Amerikan muhafazakârlığı olarak görülür (Vural, 2003:34).

2.4. MUHAFAZAKÂRLIĞIN UNSURLARI

Yıllar içinde değişimler göstererek günümüze kadar ulaşmış olan bir düşünce sistemi muhafazakârlık, gelenekleri merkeze alan ve gelenekleri koruyan, devletin istikrarı için otoriteyi yücelten, mülkiyet hakkını koruyan, bireyin karşısına toplumu koyan ve değişimin tedrici bir şekilde yapılmasından yana olan bir siyasal doktrindir.

Muhafazakâr düşünce düşünürler tarafından kimi zaman farklı kimi zaman benzer unsurlarla ele alınmıştır. Örneğin Heywood muhafazakârlığın unsurlarını;

gelenek, pragmatizm, beşerî mükemmel olmayış, organizmacılık, hiyerarşi, otorite ve mülkiyet olarak ele alır. (Heywood, 2015: 76-77)

Bu bölümde, yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü gelenek, otorite, organik toplum, mülkiyet ve değişim unsurları, muhafazakâr düşünürlerin fikirlerine referansla açıklanacaktır.

2.4.1. Gelenek

Toplumların karşılıklı olarak iş birliği içine olması toplumsal düzeni oluşturur. Bireyin yapmış oldukları işlerde alışkanlıklarını geliştirmesiyle beraber iş birliği ortaya çıkar. Bireyde kendi kendiliğinden ortaya çıkan ve bireyin toplum ile olan birliğinden doğan alışkanlıklar, bireye toplum tarafından baskı yapılmadan oluşan düşünce ve davranışlar geleneği oluşturur (Scruton, 1991: 40-43). Gelenek kelimesi Latince "tradere"den gelmektedir. Bu kelime bir bilginin elden ele aktarılması, bir öğretiyi başkasına iletme ya da teslim etmek anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda mistik anlamda ilahi bir geleneğe bağlanarak uhrevi kurtuluşa ermek anlamında da kullanılmaktadır (Vural, 2003: 161-173). Geleneğin sosyal bilimlerde birçok tanımlaması mevcuttur. Muhafazakâr düşünürlere göre gelenek, bilgilerin, alışkanlıkların ve adetlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Aynı zaman da geçmiş, şimdiyi ve geleceği birbirine bağlayan bir bağ olarak tanımlanmaktadır (Alevli Çınar, 2012: 16). Genel olarak geleneği tanımlayacak olursak; toplumların kendinden önceki kuşaklardan devralarak birçok farklı aktarım yöntemleri kullanarak, kendinden sonraki kuşaklara taşıdığı manevi ya da maddi kurum ve uygulamalar biçimi şeklinde, toplumların ortak mirası olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2005: 40).

Muhafazakâr düşüncenin temel referanslarından biri gelenektir. Fakat muhafazakârlar geleneğe başvururken geçmişten gelen düşüncelerin tamamını onaylamaz. Geçmişe körü körüne bağlı değildir. Geçmişten gelen bilginin kullanılabilmesi için onun etik olması gereklidir. Scruton'a göre muhafazakârların geçmişten gelen olguları kabul edebilmesi için üç ölçüt vardır. İlk ölçütşanlı bir tarihin verdiği değere gelenek sahip olmalıdır. İkinci ölçüt ise geleneğe bağlı olanların sadakati içinde barındırması gereklidir. Son olarak ise gelenek kaynaklandığı fiilden daha uzun ömürlü olmalıdır ve ona anlamını vermelidir (Özipek, 2004).

Muhafazakâr düşüncede gelenek toplumsal istikrar için önemlidir. Tecrübeler ile faydası kanıtlanmış olan pratikler toplumu bir arada tutar. Radikal olan

değişimlerin bilinmezliğine karşı oluşan güvensizlikten gelenek insanları korur. Bu yüzden muhafazakârlar akıl ile yapılan değişimleri soyut olarak tanımlar. Soyut olarak tasarlanan girişimlerin zararlı sonuçlar doğuracağından endişelenir. Fakat gelenek soyut değildir (Erdoğan, 2004: 6). Geleneksel bilgi, insan aklının soyut ilkelerinin deneyimleyerek, somut ilkeler haline dönüşmesidir. Bu dönüşüm sonucunda oluşan somut bilgiler tarihsel olarak bireyler tarafından yeniden yaşandıkça tarihsel tecrübe haline dönüşür (Çaha, 2004: 77). Bir toplumun tarihsel tecrübesinin somutlaşmış hali, toplumun sahip olduğu kurumlar ve normlardır. Aile, vakıflar, üniversiteler ve dini kurumlar gibi oluşumlar toplumda, toplumsal ahlak kurallarını hayata geçirir. Bu yüzden bu kurumların olması geleneğin somut olmasının kanıtıdır (Erdoğan, 2004: 17).

Muhafazakâr düşünce "tarih"e önemli bir rol atfetmektedir. Tarih, somut ve tecrübe ile elde edilir. Rasyonel tarihçiler mevcut olanı, geleceğin başlangıcı olarak yorumlarken, muhafazakâr düşünürler ise geçmişin devam eden tecrübeleri olarak yorumlarlar. Toplumun bir makine gibi görülmesine karşı çıkarlar. Çünkü makine parçalara ayrılabilir ve daha sonradan değiştirilebilir. Fakat toplum parçalara ayrılamaz ya da ani bir şekilde değiştirilebilen bir araç değildir. Toplum, geleneğiyle, tarihiyle ve değerleri ile ilişkili olan bir kurumdur ve işlevselliğe sahip bir yapıdır. Tarih, onlar için sosyal gerçekliğin pusulasıdır. Bir toplum geçmişini bilemeden, nereye gideceğini bilemez (Akkaş, 2003: 248). Tarih aynı zamanda gelenekleri aydınlatarak, toplumların bilinçli hareket etmesini sağlar. Tarihi olaylar çeşitlilik göstermesine rağmen, tarihin doğruluğunu muhafazakârlar kabul etmektedir. Onlara göre önem arz eden tarihi yöntemlerin doğru bir şekilde kullanılmasıdır. Zamana sabit olarak bakmamak gerekir, var olan durumlarda meydana gelen değişimleri, geçmişe bakarak gözlemlemek gerekir. Gerçek tarihi metot, öyküler anlatmak değildir; şimdiyi, şimdinin altında yatan her şeyi ortaya çıkaracak şekilde araştırma tarzıdır (Akkaş, 2003: 249).

Muhafazakârlığın önemli konularından biri ise yapmış olduğu gelenek savunusudur. Muhafazakârlara göre gelenek, toplum düzenini sağlamada en önemli olan unsurdur. Bir topluluğun tarihten teslim aldığı davranış, düşünce kalıpları ve kurumların toplamını ifade eder (Bostancı, 2005: 132). Mannheim'e göre muhafazakârlık ve gelenek arasındaki ilişki, kendine has geleneklere, biçime ve özelliğe sahip özgül tarihsel ve toplumsal koşulların bir ürünü olan muhafazakârlık,

doğal muhafazakârlık olan gelenekçilikle aynı olguları ifade etmez. Muhafazakârlık geleneği aklın süzgecinden geçirir ve ona mantıklı bir anlam yükler. Bu bağlamda muhafazakârlık bilinçli hale gelmiş bir gelenekçiliktir (Mannheim, 2002: 74-78). Schwarz geleneği, ezeli bilgilerin toplumsal yapılara yeniden uyarlanması olarak tanımlar. Ona göre gelenek sadece geçmişten gelen bilgilerin ya da tecrübelerin geleceğe aktarılmasından ibaret değildir. Geçmişten beri var olan her makul şeyin gelecekte olan yeni var olan şeyler ile birleşmesini ifade etmektedir (Çetin, 2005: 157). Burk'e göre gelenek, insanları var eder yani insanlar geleneğin ürünüdür. Büyük ölçüde Burke'u etkileyen Hume ise toplumda var olan önemli kuralların, insanların akıllarından ya da doğal içgüdülerinden ortaya çıkmadığını savunmuştur. Bu kuralların gelenek ve tarihsel tecrübeler sonucunda topluma yararlı oldukları için var olduğunu ileri sürmüştü. Bu yüzden toplumun istikrarını sağlayan ve topluma faydalı olan bu kurallar 'doğal' değil 'yapay' kurallardır (Nispet, 2007: 118).

Toplumlar değişime uğradıkça geleneklerde toplumlarla beraber değişime uğrar. Hiçbir toplumun gelenekleri değişmeden sonsuza kadar yaşadığı görülmemiştir. Toplum değişime uğradığı vakit kendi kendiliğinden geleneklerde bu değişimlerden etkilenecek toplumun organik yapısına uygun bir şekilde yenilenecektir. Fakat bu yenilenme esnasında dışarıdan herhangi bir müdahale olmamalıdır. Müdahale olmadığı zaman bu yenilenme fonksiyonel biçimde olacağı için toplum bu yenilenmeden herhangi bir zarar görmeyecektir. Bundan dolayı gelenek ve görenekler yukarıdan bir müdahale olmadan kendi doğası ile yenilenmesi veya değişmesi öngörülür (Çaha, 2004: 77).

Her toplumun kendine öz tarihi ve gelenek birikimi olduğu için gelenek ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Örneğin muhafazakârlık Türkiye'de milliyetçiliğe daha yakın bir çizgide ve devletçilik ile yakından ilişki içerisinde bulunurken, ABD'de liberalizme daha yakın bir çizgidedir. Bunun etkisi ise liberalizmin ABD'de geçmişinin daha uzun olmasıdır (Erdoğan, 2004: 6). Bundan dolayı her toplum kendi tarihsel deneyimlerinin belirlemiş olduğu geleneğe önem verir.

2.4.2. Otorite

Muhafazakâr düşünceye göre insan doğası gereği kusurlu ve sınırlı bir varlıktır. Kusurlu ve sınırlı olan insan zorunlu olarak bir otorite tarafından

yönetilmelidir. Zaten birçok toplumda otorite kendi kendiliğinden oluşacaktır. Muhafazakâr düşünceye göre otoriteler, toplumsal düzenin ayrılmaz bir parçasıdır ve bu yüzden doğal bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dindar muhafazakârlar açısından otorite, insanı var eden yaratıcının onun doğasına uygun siyasal otoriteleri dilemesi vardır. Bu bağlamda cansız madde alanlarından başlayarak, bitkiler, hayvanlar, insanlar olmak üzere Yaratıcıya kadar ulaşan hiyerarşik bir örgütlenme mevcuttur. Bu inanç geçmişten bu yana modern muhafazakâr düşüncenin dindar olan açıklama tarzında karşımıza çıkar. Fakat dini referansta bulunmayan muhafazakârlar için ise otorite, doğal toplum yapısından gelmektedir. Toplumda var olan aile, toplum ve devlet gibi kurumlarda otoriteler beşerî tarihsel olarak kendiliğinden oluşmuştur. Bu kurumlar varlıklarını geçmişte de şu anda da devam ettirmektedir (Duman, 2017: 147-148).

Muhafazakârlar geleneksel olarak, toplumun doğası gereği hiyerarşik olduğunu düşünürler. Bundan dolayı sosyal eşitlik kabul edilecek ya da başarılabilir bir durum değildir. İktidar, statü ve mülkiyet her zaman eşitsiz dağıtılmıştır. Sosyal eşitlik konusunda muhafazakârlar liberaller ile hemfikirdir. Liberallere göre bu tutum, bireylerin çalışma isteklerine ve yeteneklerine göre yükseliş ya da düşüşlerini kapsayan liyakat anlayışına göredir. Ancak muhafazakârlara göre bu tutum, bazı bireyler diğer bireylere göre onlarda olmayan birtakım beceriler ve yetenekler ile doğar. Bu açıdan eşitsizlik organik bir toplum kaçınılmazdır (Heywood, 2007: 93-94). Tıpkı bir organizma gibi toplumda yapısı gereği farklı işlevleri yerine getiren kurumlara sahiptir. Bu kurumlar arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi vardır. Nasıl ki bir karaciğer, beyin ve kalp eşit fonksiyonlara ya da işlevlere sahip değilse toplumda statü olarak eşit olamaz (Duman, 2017: 150).

Muhafazakâr düşünce için toplumsal istikrar ve düzen oldukça önemlidir. Otorite ile birlikte toplumsal düzen korunacaktır. Bundan dolayı muhafazakârlar siyasetin temel amacının otoriteyi korumak olduğunu savunurlar (Çaha, 2001: 110). Otorite sayesinde her birey kendi yerini bilecektir. Bu açıdan otorite köksüzlük ve bilinmezliğe karşı bireyi koruyacaktır. Aynı zamanda bireye rehberlik ve güven duygusu verir (Heywood, 2011: 64). Muhafazakârlara göre eğer ki bir toplumda otorite yoksa ya da otoriteye karşı itaat edilmiyorsa o toplumda kargaşa vardır. Kargaşanın olduğu yerde ise anarşi bulunur ve anarşi o toplumu yıkar (Ergin, 1989:

281). Liberallere göre otorite bir sözleşme ile korunmalıdır. Fakat muhafazakârlar bu konuda liberaller ile hemfikir değillerdir. Çünkü otorite insanların gönüllerine ya da rızalarına bağlı olarak kurulamaz. Otorite zaten toplumda kendi kendiliğinden var olacaktır. Bakıldığında ailede herhangi bir sözleşme yapılmaz ya da çocuğun rızası alınmaz. Fakat aile çocuk üzerinde bir otoriteye sahiptir. Aile, çocuğun bakımını temin eder, tehlike arz eden durumlardan uzak tutar, sağlıklı yemek yemeleri gibi vb. ihtiyaçlarını sağlar. Çocuklar kendileri bunları yapamayacağı için otorite onlara tepeden iner. Bu otorite aşağıdan yukarıya çıkamaz. Fakat ailelerin çocuklarının üzerinde otoriteleri olmalı ama bu onlara kendi istedikleri gibi davranma hakkını vermez. Örneğin çocuğunu köle olarak satamaz (Heywood 2011: 64).

Otorite kavramı klasik muhafazakârlar ile liberal Muhafazakârlar arasında tartışmalara neden olmaktadır. Liberal muhafazakârlar otorite kavramına biraz daha ölçülü yaklaşır. Liberal muhafazakâr bir düşünür olan Burke otoriteye savunur ama otoritenin sınırlanması konusunda liberaller gibi düşünür. Otorite sınırlandırılarak, bireyin temel haklarına karşı saygılı olacaktır. Bu yüzden sözleşmeye olumlu bakar. (Çaha, 2001: 110). Fakat klasik muhafazakârlar bu otoriteyi sınırlamanın bir sözleşme ile değil, sadakat ile olacağını savunurlar. Bu yüzden toplumsal sözleşmeye itibar etmezler (Çaha, 2001: 109).

2.4.3.Organik Toplum

Muhafazakâr düşünceye göre, toplumun öncesi yoktur. Birey toplumun bir parçasıdır. Birey ne sosyalizmdeki gibi üretim ilişkilerinin belirlediği nesnel koşulların bir ürünüdür ne de liberalizmin vurguladığı gibi özerk bir varlıktır. Birey Burke tarafından ahlaki ve fiziksel iki ayrı parçadan oluşan bir bütün olarak ele alınmıştır (Özipek, 2005: 65). Toplumun olmadığı bir yerde bireyden söz edilemez. Bu yüzden bireyler tarafından toplumsal ödevler ve sorumluluklar gönüllü olarak kabul edilirse özgürlük meydana gelir. Bu bağlamda toplumsal bir grup, sözleşme ile ya da bilinçli bir şekilde kendi rızası ile oluşmaz. Toplum kendi kendine mecburiyetten doğar. Toplum bireyden önce var olduğu için bireyin karakterini ve kişiliğini oluşturur (Erdoğan, 2006: 7).

Muhafazakârlar birçok konuda farklı tanımlamalara ve fikirlere sahip olsalar da toplumu tanımlama konusunda hemfikirlerdir. Onlara göre toplum, geçmişten gelen ve geleceğe uzanacak olan canlı ve organik bir yapıdır. Bu organik yapıya

hiçbir zaman dışarıdan müdahale edilmemesi gerekir. Bu tanım muhafazakârların toplum için vurgulamış olduğu temel değerleri içinde barındıran bir tanımlamadır (Çaha, 2004: 19). Organizma olarak toplum düşüncesine göre, toplum kendisini oluşturan bireylerden bağımsız bir kimlik olarak yaşayan bir canlıdır. Nasıl ki kalp, beyin ve karaciğer birbirleri ile uyumlu olarak çalışıyorsa toplumun parçaları da birbirleri ile uyum içinde çalışır. Bu parçaların her biri toplumun sağlıklı/iyi olması için belirli görevleri yerine getirir (Erdoğan, 2004: 7).

Muhafazakârlara göre aile toplumun en temel yapısıdır. Aile bireye ahlaki, erdemli olması konusunda en önemli rolü üstlenen kurumdur. Geleneksel değerler bireye ilk olarak ailede verilir. Aile içinde birey birliktelik, hiyerarşik düzen, saygı, otorite, bağlılık gibi geleneksel değerleri öğrenir. Bu öğretiler sayesinde insan ailesine karşı kendini sorumlu hisseder. Bu sorumluluk toplum içinde geçerlidir. Birey kendisini topluma karşı sorumlu hissettiği zaman, isyankâr değil, itaatkâr; bencil değil, fedakâr; çatışmacı değil dayanışmacı bir birey olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden aile kurumu toplumun en önemli unsurlarından birini oluşturur. Onun yetiştirmiş olduğu birey ise toplumsal düzeni ciddi oranda etkileyecek güce sahiptir. Aile kurumu devlet tarafından desteklenmelidir (Alevli Çınar, 2015: 19).

Değişim ve gelişim her toplum için kaçınılmazdır. Muhafazakârlar ise toplumun değişim ve gelişimi konusunda toplumu organizmanın gelişimine benzetir. Toplum değişik aşamalardan geçer ve her aşama kendisine yeni şeyler kazandırır. Geçmişten gelen işlevi bitmiş olan kurumları toplumlar, yenileriyle güçlendirirler. Fakat organizmada değişime yönelik meydana gelebilecek dışarıdan müdahaleler toplumun yapısını bozar. Değişimler ile birlikte meydana gelen yeniliklere toplumlar uyum sağlar (Çaha, 2004: 20).

Çaha'ya göre muhafazakâr toplumlar birtakım birbirleri ile bağlantılı organlara sahiptir. Bu organların bir kısmı toplumsal dinamikler ile bağlantılı iken diğer kısmı toplumsal yönetim ile alakalıdır. Muhafazakâr toplumun yönetimden toplumsal bağlara uzanan temel organları ise düzen, gelenek, otorite, din, mülkiyet ve aile şeklinde sıralanabilir. Muhafazakârlara göre bir toplum düzen ve otorite olmadan var olamaz. Düzen ve otorite toplumun istikrarı için önem arz eder. Muhafazakârlara göre eğer birey toplumda korunmak istiyorsa kendisini gelenekler ile koruyabilir. Gelenekler pozitif bir değer olması bakımından toplum için önemlidir. Muhafazakârlara göre din toplum için bir isteklendirme ve manevi bir kaynaktır.

Toplum ruhunu din ile oluşturur. Bu açıdan din toplumda dayanışma, birlik ve beraberliği meydana getirir. Bu yüzden din toplum için önemlidir. Muhafazakârlar göre aile toplumun en temel birimini oluşturur. Aile, toplumu oluşturan birey üzerinde olumlu ve ahlaki değerlere sahiptir. Aynı zamanda bir toplumda aile din, gelenek farklılaşması açısından demokrasi içinde önem arz eder. Toplum için aile, toplumun ahlaki ve erdemli nesillerini oluşturur (Çaha, 2004: 21-23).

2.4.4.Mülkiyet

Mülkiyet liberallere göre liyakati yansıtır. Yetenekli ve alışkan olanlar servet elde ederler ve etmelidirler. Bu yüzden mülkiyet onlara göre isteyen herkesin elde edebileceği bir şeydir. Muhafazakârlara göre mülkiyet ise derinlikli, gizemli öneme sahip bir olgudur. Muhafazakârlar içinde yetenek ve çalışarak kazanma önemlidir. Bu ğreti, servet biriktirme becerisini önemli bir dürtü olarak görülür. Bunun yanı sıra mülkiyetin, birçok psikoloji ve sosyal faydaları olduğunu savunur. Örneğin mülkiyet insanlara belirsiz ve tahmin edilemez dünyada onlara güven verir. Bireylere bir koruma kaynağı tahsis eder (Heywood, 2020: 94). Liberalizm  zel mülkiyete sınırsız bir korumu hakkı verirken sosyalizm, özel mülkiyeti eşitsizliklerin temeli olarak görür. Bu yüzden özel mülkiyetin yok edilmesi gerektiğini savunur. Muhafazakârlar ise mülkiyetin temelinde olan eşitsizliği kabul eder. Devlet müdahalesine liberaller kadar katı bakmaz. Devlet müdahalesinin ancak bireylerin mülk ile bir başka bireyler üzerinde baskı kurması durumunda meşru olabileceğini savunurlar. Fakat bu devletin sınırsız bir şekilde mülkiyete müdahale etmesi anlamına gelmez. Eğer devlet sınırsız bir şekilde mülkiyet hakkına müdahale edebilme hakkına sahip olursa mülkiyet yozlaşacak ve mülkiyet ve mülk alaşımını tiranlığa gidecektir. (Akkaş, 2003: 250-251).

Muhafazakârlara göre özel mülkiyete sahip olanların üzerinde birtakım sorumluluklar mevcuttur. Burke'e göre devletin fakirlere yardım gibi herhangi bir görevi yoktur. Devlet adamlarının bunu yapabileceğini düşünmek samadır. Devlet insanları geindirmez, insanlar devleti geindirir. Fakir insanlara yardım etmek hiç şüphesiz ki Hristiyanların mecburi görevidir. Aile, mahalle, kilise gibi kurumlar vakıf görevi kurmak için oluşmuş kurumlardır. Eğer ki bu yardımlar devlet ile olursa halk devlete bel bağlayarak çalışmamayı tercih edecektir. Buda toplumu ve halkı tembelleştirecektir (Nispet, 2007: 118).

Muhafazakârlara göre mülkiyet sosyal dayanışmayı sağladığı için ona müdahale edilmemesi gerekir. Bu sosyal dayanışma olgusu muhafazakârlar için önem arz eden toplum birliğine istikrarı için önemlidir. Bu şekilde muhafazakârlar toplumu devletin önüne çıkarır. Mülkiyet aracılığı ile geçmiş değerler geleceğe aktarılır. Aynı zamanda özel mülkiyetin korunması, bireylerin kimliklerinin yozlaşmasına engel olmaktadır (Çetin, 2020: 48).

2.4.5. Değişim

Genel olarak bakıldığında zaman muhafazakârlar sadece eski düzen taraftarlığı şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlama ise muhafazakârların körü körüne değişim karşısı olduğu anlamına gelmektedir. Bundan dolayı muhafazakârlık, toplumda 'gerici' ve 'yobaz' gibi kavramlar ile ifade edilebilmektedir (Akıncı, 2008: 139). Fakat muhafazakâr düşünce değişime karşı değildir. Sadece değişime karşı olan tutumu ihtiyatlıdır. Bu ihtiyatlı tutum ise muhafazakârları gericilerden ayırır (Çiğdem, 2001: 37). Genellikle sonu belli olmayan konulara güvensizlikten dolayı uzak bir tavır alır. Huntingon'a göre muhafazakârlık mevcut olan düzeni yıkmaya çalışan her tür girişime karşı, mevcut düzeni savunan bir düşünce sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamayı değişim karşıtlığı olarak değerlendirmemektedir. Tam tersine toplumların istikrarı, düzeni ve geleneksel unsurlarının korunması için değişimin gerekli olduğunu savunur (Duman, 2017: 810). Burke'e göre değişim kaçınılmaz bir şeydir. Değişim kanunu, tabiatın varlığı için gerekli olduğundan değişim kanuna uyulması gerekir. Fakat değişim yapılırken önemli olan yavaş yavaş hissedilmeden yapılıdır. Sadece bu şekilde yapılan değişimlerin zarar getirmeyeceği noktasını vurgular (Kirk, 2005: 12).

Değişim olmadan bir toplumun varlığından söz edilemez bu yüzden bir toplumun varlığını sürdürmesi değişime bağlıdır. Eğer toplumda mevcut bir değişim meydana gelmezse o toplum canlılığını kaybederek yok olur (Kirk, 2005: 12). Değişimin muhafazakâr bir değişim ile olmasını savunan muhafazakârlar, değişimin kökenine ve yönetimine karşıdırlar. Eğer bazı değişim araçlarına sahip olunmazsa muhafaza etmek oldukça zorlaşır. Değişim irade ve salt akla dayanmamalıdır. Değişim, müdahalelerden uzak olarak; ılımlı, doğal ve kendiliğinden gerçekleşmelidir. Toplum için önem arz eden gelenek ve dini anlayış değişim için esas alınmalıdır. Değişim zorunludur ancak zorunlu değişim olmamalıdır. Toplumsal hafızanın sürekliliği için ılımlı değişim gereklidir. Toplumun tek bir parçasına dahi

sunî müdahale yapılsın o bütün toplumun, istikrarını, yapısını ve sürekliliğini bozmaya yeterlidir (Alevli Çınar, 2012: 14). En önemlisi ise değişim ahlaki değerler ile sınırlandırılmalıdır. Değişimin amacı bir toplumu baştan aşağı, kökten değiştirmek olamamalıdır; değişimin amacı kuralların yenilenmesi ve değişmesi olmalıdır. Aksi takdirde bu değişim olmaz zorbalık olur. Kuralların değiştirilmesi ise toplumun içinde kendiliğinden meydana gelen değişimleri yansıtmalıdır. Bu kurallar asla bir toplumu değiştirecek kadar büyük olmamalı, toplumlar kendiliğinden bu kurallara değiştirecek kadar büyük olmalıdır (Qakeshoot, 2004: 74).

Kısaca bakılacak olursak, muhafazakârlar yeni olana karşı değildirler. Fakat onlar için var olan düzen en iyi düzendir. Her toplum geçmiş hatalarını ortadan kaldırarak birikimler ile en iyi toplum düzenini kurarak bunu dengede tutmaya çalışır. Bu yüzden yapılacak herhangi bir köktenci değişim bu düzenin dengesini bozmaya yeterlidir (Çaha, 2001: 108). Ama bu dengenin korunabilmesi için kuralların ya da yasaların yeniden düzenlenmesi gereklidir. Bu denge ancak değişen toplumun, yasaları barışçıl bir şekilde uyguladığı sürece gerçekleşir (Alevli Çınar, 2012: 15).

Muhafazakârlar geçmişini korumasındaki amaç geçmişin birikimlerinden yararlanmaktır. Geçmişe sadece saygı duydukları için sahip çıkmazlar. Toplumun istikrarı, düzeni ve mevcut durumu korumasında geçmişini yeniden inşa ederek sağlarlar. Bu yüzden toplum için en iyi olanın devrim değil de geçmişinde birikimleri ile elde edilmiş olan ufak dokunuşlar ile oluşturulacak reformlar olduğunu savunurlar (Argın, 2004: 474).

Özetle; muhafazakârlara göre, gelenekler, toplumda istikrarı temin eder ve bilinmezliğe karşı güven sağlar. Otorite ise, toplumda hiyerarşi sağlayarak, bireyin nerede durması gerektiğini belirler. Bu sayede toplumda kargaşa çıkmasının önüne geçilmiş olacaktır. Aile ise toplum yapısında en önemli kurumlarından birisidir. Muhafazakârlara göre geleneklerin devamı ve toplumun istikrarlı olması için aile önemlidir. Muhafazakârlara göre mülkiyet, sosyal dayanışmayı sağlar. Bu dayanışma sayesinde toplumda istikrar meydana gelecektir ve bu yüzden özel mülkiyete önem verirler. Muhafazakârlar değişimin kaçınılmaz olduğunu kabul ederler fakat değişimin toplumun içinde kendiliğinden toplum ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde olmasından yanadırlar. Değişimin köktenci bir şekilde yapılmasına karşı olup, tedrici bir şekilde değişimin gerçekleşmesini yapılmasını savunurlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKÂRLIK

3.1.TÜRK MUHAFAZAKÂRLIĞININ TARİHSEL İZLEĞİ

Arapça 'hıfz' teriminden türeyen muhafazakârlık kavramı 'korumak ve saklamak' anlamlarında kullanılmaktadır. Muhafazakârlara göre bir toplumun sürekliliği için önemli olan, gelenek, inanç ve tarihi miras gibi değerler korunması gereklidir. Muhafazakârlık bu değerlerin herhangi bir devrim veya köktenci bir hareket tarafından yok edilmesine karşı muhafaza edilerek bir duruşu ifade eder (Safi, 2007: 16-17). Fakat bu ifade muhafazakârlığı tanımlamada veya anlamada oldukça yetersizdir. Sosyal bilimlerdeki tanımlama zorluğu Braudel'in de belirttiği gibi sosyal bilimlere ait herhangi bir kavramı, üçgeni, kimyasal elementi veya düz bir çizgi gibi kesin ve basit bir şekilde tanımlamak güzel olabilirdi. Fakat sosyal bilimlerde böylesi tanımlamalar yapmak oldukça zordur (Braudel, 1995: 1). Muhafazakârlık kavramı da tanımlaması oldukça güçtür. Bu tanımlama zorluğu yalnızca Türk muhafazakârlığı açısından değil muhafazakârlığın doğduğu Batı'da da geçerlidir. Bu açıdan muhafazakârlığın oldukça çeşitli tanımlamaları mevcuttur. Bu çeşitli tanımlamaların olmasının başlıca nedeni, tanımlama yapılırken değişme ve toplumsal düzen anlayışının siyaset önerisine bağlı olarak yapılmasıdır. Bu açıdan Türk muhafazakârlığının tanımlanmasında ve anlaşılmasında siyasi açıdan muhafazakârlığın savunucuları göz ardı edilemez (Denli, 2010: 38).

Türkiye'de genel anlamda bakıldığında zaman muhafazakârlık siyasi bir kimlik olmaktan ziyade genel olarak sağ partileri temsil eden toplumsal bir ifade olarak kullanılır. Fakat muhafazakârlık, sağ parti gibi siyasal bir kutba ya da bu grubun belirli bir kısmına indirgenemez. Bundan dolayı Türk muhafazakârlığı sadece siyasi söylemlere bağlı olarak açıklanmaz. Öncelikle Türkiye'de yaşayan bireylerin merkezi değerleri belirlenmelidir. Ardından bu merkezi değerleri oluşturan, savunan ve geleceğe aktaran kişilerin siyasi tercihlerini bu doğrultuda değiştirip değiştirmediği analiz edilmelidir. Bu bağlamda muhafazakârlığının Türkiye'de bir kimlik oluşturup oluşturmadığı ortaya çıkacaktır. Eğer Türkiye'de muhafazakârlık bir kimlik oluşturmuşsa bu kimlik öncelikle Milliyetçilik ve İslamcılık gibi ideolojilerden ayrılarak ele alınmalıdır. Muhafazakârlık bu değerlere sahip ana kitlenin fikir ve

yaşam hayatını belirleyen değerler üzerinden ele alınmalıdır. Ancak bu şekilde Türk muhafazakârlığı tanımlanabilir ve açıklanabilir (Genç &Çoşkun, 2015, 30).

Türk muhafazakârlığı genel olarak Türkiye'de dindar kesimi ifade ederken kullanılan bir kavramdır. Bu kullanım muhafazakârlığa tutuculuk ve gericilik gibi anlamları da beraberinde getirmektedir. Bu Türk siyaset bilimi alanında da böyle olmuştur. Muhafazakâr tutumlar genellikle gericilik ile bağdaştırılmıştır (Ergil,1986:139). Tabi muhafazakârlığın bu kavramlarla bağdaştırılması tesadüfî değildir. Bu bağdaşmada Cumhuriyetin ve Kemalist bakış açısının etkisi olduğu söylenebilir. Türk modernleşmesinin öncü anlayışı olan Kemalizm, cumhuriyetçidir, modernleşmecidir, ilerici ve inkılâpçıdır. Bu değerler muhafazakâr tutumlar ile zedelenebileceği düşüncesi ile muhafazakârlığa karşıdır. Bu karşıtlığın altında yatan neden ise muhafazakârlığın din açısından ele alınmasıdır (Bora, 1998: 71). Aynı zamanda muhafazakârlar için din, toplumun istikrarı için oldukça önemlidir. Dindarlıktan ziyade önemli olan din kardeşliğidir. Fakat din, Türkiye'de Kemalist modernleşme için Osmanlı'ya geri dönüş özlemi olarak algılanmış ve yapmış olduğu inkılâplar için dini tehdit unsuru olarak algılanmıştır (Bora, 1988: 53). Bu konuda Nazım İrem'inde tanımladığı gibi “Kemalist yönetici seçkinlerin her türlü muhafaza talebini, geleneksel Osmanlı sisteminin siyasal ve sosyal kurumlarını koruma ve canlandırmaya yönelik irticai talepler olarak görme eğilimleri gelmektedir.” (İrem, 1997: 63).

Muhafazakârlığın dine indirgenerek algılanması bir takım yanlış yorumlamaları beraberinde getirmiştir. Bora'ya göre Kemalist düşüncenin, muhafazakârlığa karşıt olması da bu yanlış anlaşılmanın sonucudur. Kemalist modernleşmede, Gökalp'in simgelemiş olduğu hars-medeniyet kültür ayrımı ana çizgidir. Kemalist modernleşme, amacını da bu ana çizgi bağlamında ele almıştır. Türk milli kimliğinin inşası amacıyla Türk kültürünü ve Türk ruhunu yeniden ihya edilmesi ana hedeftir. Bu amaç bağlamında bakıldığında zaman özcü bir tutum görülebilir. Bu yönüyle Kemalist bakışı güçlü bir muhafazakâr damara sahiptir. Ancak bu gelenekten ziyade, Türklüğün muhafazasıdır (Bora, 1997: 17).

Muhafazakârlık en genel tanımıyla geleneksel yaşamdan kopuş ve modern bir siyasal toplum düzenine karşı bir tepki olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama bağlamında muhafazakârlık modern bir düşünüş olarak ele alınabilir. Modernleşme olgusu toplumların tarihi, sosyal, siyasi vb etmenlerine göre farklılıklar göstererek

belirli bir seyir halinde olacaktır. Bu seyir bağlamında muhafazakârlıkta reaksiyoner bir şekilde belirli değişimler gösterecektir (Bora, 2004: 53). Muhafazakârlık için modernleşme olgusu bu bağlamda oldukça önemlidir. Nasıl ki muhafazakârlık tanımlamalarını yaparken her bir ülkenin gelenekleri, kültürleri ve tarihsel geçmişi gibi etmenlerden dolayı farklı tanımlamalara neden oluyorsa modernleşme de her toplumda farklı dinamikler ile ortaya çıkar. Muhafazakâr akımlarında farklılaşması modernizm deneyimlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Örneğin İngiltere'deki modernleşme aşaması daha ılımlı olarak geliştiği için daha reformcu bir tarzda gelişirken Fransız muhafazakârlığı bu aşamada daha katı bir modernist anlayışı benimsemiştir. Bu açıdan İngiltere'de muhafazakârlık kelimesi saygınlık taşıırken Fransa'da yobazlık gibi kavramlarla küçük görülmektedir (Benoton, 1991: 8).

Türk siyasetinde muhafazakârlık anlayışını ele almadan önce Osmanlı'daki modernleşme hareketleri ele alınmalıdır. Türk muhafazakârlığı, bu dönemdeki modernleşmeye karşı gelişen bir akım olarak karşımıza çıkar. Eğer ki Türk muhafazakârlığına bir milat belirlenecekse bu milat Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyetin kuruluşu olarak ele alınabilir. Güçlü bir imparatorluk tarihine sahip olan Osmanlı batı temelli bir modernleşme çabasına girmiştir. Gelenek ağına sıkı sıkıya bağlı olan bu toplum için modernleşme süreci sancılı olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren siyasi, askeri, yönetim ve idari yapılarda meydana gelen bozulmalar yeniliklerin, değişimlerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Değişimin gerekli olduğunun farkında olan Osmanlı için endişeli olan durum değişimin hangi ölçüde yapılacağı, yeniliklerin geçmişi ne oranda etkileyeceği konusundaki belirsizliklerin bilinmemesiydi (Belge, 2003: 94). Bu konu üzerine Osmanlının yönetiminde etkili olan reformcu üst düzey yöneticiler, bu belirsizliklere karşı birtakım ilkeler getirerek değişimi yürüttüler. Öncelikle Batılılaşma, Osmanlı toplumu için önemli olan İslami değerlere zarar vermeden yürütülecek fakat teknolojik modernleşme her haliyle aynen alınacaktı (Mardin, 2013: 117). Osmanlı' da modernleşme alanında bir devrim olmamış yenilikler reformlar aracılığı ile yapılmıştır. Fakat tam anlamıyla modernizm Cumhuriyet ile birlikte meydana gelmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber siyasi, sosyal, hukuki ve ekonomik alanlarda yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanmalar Osmanlı modernleşmesinden farklı olarak köktenci bir değişim ve modernizm anlayışı ile oluşturulmuştur (Yıldırım, 2003: 10).

Cumhuriyet ile gelen inkılâplar Batı'daki devrimler ile benzerlik gösterir. Türk modernleşmesi ve Türk inkılâbının Batı temelli şekillenmesi, geleneklerine bağlı olan bir toplum için karmaşaya neden olmuştur. Bu sancılı süreç yalnızca modernleşme konusunda değil siyasi ideolojilerde de birtakım kaymalara ve tutarsızlıklara neden olmuştur. Türk Muhafazakârlığının da bu sancılı dönemde kendine bir yer ettiğini bir kimlik inşa ettiği söylenebilir. Bu kimliğini inşa ederken kimi zaman bu karmaşalı dönemden kendine fayda çıkarmış kimi zamanda bu dönemde bazı yanlış anlaşılmalara neden olmuştur. Modernleşme olgusu Türkiye'de Türk muhafazakârlığı kadar önemli bir olgudur (Güler, 2015: 22). Bu yanlış anlaşılmaların nedeni; muhafazakârlığın her dönemde bir ideolojiye eklemlenerek kendisini yaşatmak istemesidir. Bu ideolojiler ile birtakım ilişkilere girerek kendisinde karma bir kimlik oluşturmuştur. Türk muhafazakârlığı Osmanlıdan günümüze kadar İslamcılık ve milliyetçilik akımları içinde kendine yer bulmuştur. Bundan dolayı muhafazakârlığı anlamak için bu iki ideolojiden muhafazakârlığı çekip çıkarmak gerekir (Safi, 2017: 25).

Türk muhafazakârlığı modernleşme ile doğmuş olmasına rağmen modernleşme olgusu ile Batı'daki gibi bir hesaplaşmaya girmemiştir. Türk muhafazakârlığının devlet ile karşı karşıya kalması, Türk siyasal hayatında çok rastlanılan bir durum değildir. Fakat rejim ile hesaplaşmaya girmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Türk muhafazakârlığının dini değerler ve güçlü devlet dışında teorik düzende muhafazakâr özellikleri pek taşıdığı söylenemez (Özkan, 2016: 14). Hatta Türk muhafazakârlığında kendisini muhafazakâr olarak adlandıranların çoğu her zaman değişimden yana tutum sergilemiştir. Türk muhafazakârlığının tanımlama zorluğunda birisi de budur. Çünkü değişim karşısında direnç değil değişimin yanında olmasıdır. Buna en iyi örnek ise dindar kimliklere sahip AKP ve ANAP'ın statüko karşıtlığı olmasıdır (Akıncı, 2018: 53-54). Aynı zamanda muhafazakârlık için sorun teşkil eden, kapitalizm, şehirleşme ve modernleşme karşıtlığı Türk muhafazakârlığı için herhangi bir problem oluşturmamaktadır. Bu bağlamda siyasi alanda bir kimlik çabasında olan muhafazakârlık aynı zamanda kendi kimliğini kültürel ve dini bir muhafazakârlık kapsamında yaşayan halkın bir tavrıdır (Öğün, 2006: 138).

3.1.1.Osmanlı Döneminde Muhafazakârlık

19. yüzyıl bütün dünyada siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir dönüşümün meydana geldiği bir dönemdir. Bu dönüşüme neden olarak Avrupa'da

meydana gelen, Aydınlanmayı Çağı, Fransız İhtilali ve sanayileşme süreçleri ele alınabilir. Bu gelişmeler devletlerde veya imparatorluklarda siyasi, sosyal ve ekonomik düzen gibi yapıların sorgulanması ve tartışılmasına neden olmuştur. Batı'dan reformlar açısından geri kalmış olan Osmanlı Devleti'nde de sorgulamalar ve tartışmalar başladı. Örneğin Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik akımı Osmanlı gibi kozmopolit bir toplumda ırkçılık olgusunun yayılması toplumda siyasi sosyal ve ekonomik olarak problemlere neden oldu. Bu sorunlar Osmanlı toplumunu Batı karşısında güçsüz kılmış ve Batı'ya açık hale getirmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2009: 77). Batı'ya açılan Osmanlı 18. yüzyıldan başlayıp bugünün Türkiye'sine kadar süren dönemde dini kurallar ile yönetilen düzenden laik düzene, Osmanlı kimliğinden Türk kimliğine ve padişahlık ve halifelikle yönetilen imparatorluktan cumhuriyete değişimler yaşamıştır (Meşe, 2006: 126).

Osmanlı imparatorluğunu ayakta tutabilmek için öncelikle askeri alanlarda reformlara gidilmiştir. Askeri alanlarda reformların yapılabilmesi için ilk olarak ekonomik, hukuki ve siyasi alanlarda reformların yapılması gerekiyordu. Osmanlının hayatta kalması için önemli olan konu yapılacak olan reformların ileriye mi geriye mi dönük sorusuydu. İlk başlarda reformlar geriye doğru yapılması konusunda fikir birliği vardı. Osmanlının eski ihtişamlı zamanları olan "Yavuz, Fatih, Kanuni" dönemleri incelenmeliydi. Çünkü muhteşem olunan bu dönemler bozulmuştu. Osmanlının bu ihtişamlı dönemleri tam olarak incelenirse ve o dönemlerdeki uygulamalar bu yapılacak olan reformlara yansarsa Osmanlı eski ihtişamına kavuşacaktı (Belge, 2003: 93).

Osmanlı ideolojik tartışmalardan dolayı ve Batı'nın üstünlüğünün kabulü dolayısıyla dağılma dönemi içerisinde ülkeyi yeniden eski gücüne kavuşturmak için uzun soluklu ve köklü değişiklikler yapmaya çalışmıştır. Bu değişim ve dönüşüm çabaları II. Mahmut'un Batı'ya benzemek amacıyla yayınlamış olduğu Tanzimat Fermanı ile birlikte geri dönülmez ve Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam edecek olan adımların ilkinin oluşturmuştu. Devlet yönetiminin aldığı değişme kararı; ne kadar değişim, nasıl bir değişim, nerelerin değişimi gibi birtakım soruları da beraberinde getirdi. Modern siyasal kavramlardan demokrasi, cumhuriyet, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar bu dönem aralığında tartışılmaya başlandı. Bu dönemde Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğinde bir grup aydın Yeni Osmanlılar adını verdikleri cemiyeti kurmuşlardır. Tanzimat Dönemi ile gelen yönetim değişikliklerindeki yanlış ve

yetersiz uygulamaları eleştirmek ve bu yanlışlıklara tepki olması amacıyla da muhafazakârlık geleneği başlamıştır (Sezik, 2013: 10).

Osmanlı'daki fikir hareketleri İkinci Meşrutiyet Döneminde daha da belirgin bir hal almıştır. Bu fikir hareketleri doğrultusunda birçok aydın çıkardıkları yayınlar ile ön plana çıkmış ve fikirleri ile dönemi şekillendirmiştir. Ortaya çıkan bu farklı fikirlerin temel amacı çökmekte olan Osmanlı'nın yeniden canlanması için çare aramaktır. İkinci Meşrutiyet Dönemi entelektüellerinden yenilikçiler; Garpcılar (Batıcılar) ve Türkçüler olarak ikiye bölünmüşken, muhafazakârlık geleneği çerçevesindeki fikir adamları ise ortak bir fikir birliğine sahiplerdi (Karpaz, 2008: 116).

Muhafazakârlık bir yandan İslamcılığın kod adı, bir yandan da liberalizme eklenerek Türkiye'de hayat bulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında muhafazakâr düşünce, Ziya Gökalp'i eleştirerek gelişmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi muhafazakâr aydınları, Yahya Kemal'in önderliğinde Dergâh dergisini çıkarmıştır. Yahya Kemal ise modernliğin imkânını, Osmanlı'nın klasik kültürünü restore etmek için kullanmaktan yanadır (Bora, 2018: 342-343).

3.1.2. Cumhuriyet Döneminde Muhafazakârlık (1923- 1946)

1918 yılında Osmanlı imparatorluğu yıkılırken, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde 1919'da Anadolu'da başlayan Kurtuluş savaşı 1923'de yeni bir Türkiye Cumhuriyetin kurulması ile sona ermiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde dağılmasını engellemek için fikir akımları ortaya çıkmıştır. Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık akımları Osmanlı'yı ayakta tutamamıştı. Cumhuriyet Devrimi ise ortaya çıkan bu fikir akımlarının arasından Türkçülük ve Batıcılığı yanına alarak bunların karşısında İslamcılığın gücünü ve etkinliğini yitirmesi sonucu iktidara gelmesi ile oluşmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet, Batıcılık ve Türkçülüğün bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır (Mert, 2009: 197). Millî Mücadele sürecinde Cumhuriyetçiler İslamcılık konusunda İslamcı düşünürler ile uzlaşma içinde olmuşlardır. Dini duyguların toplum üzerindeki etkisini kabullenip dinin birleştirici rolünü Millî Mücadele ruhu oluşturmada kullanmışlardır (Mollaer, 2009: 184). Fakat rejim belirlenirken fikir birliğinde olan liderler, geleceğe dair ortak bir noktada birleşememişlerdir. Bu ayrılık Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne birinci grup ve ikinci grup olarak yansımıştır. Birinci grup Mustafa Kemal'in önderliğinde,

kurulurken, ikinci grup Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası (TCF) çatısı altında toplanmıştır. Birinci grubun ana fikirleri; devrimci, otoriter, devletçi, merkeziyetçi, rasyonalist ve seçkin bir zümre anlayışında iken ikinci grup; evrimci, yerelci, liberal ve gelenekçidir (Alpkaya, 2003: 49).

Muhafazakârlığın Erken Cumhuriyet Döneminde anlaşılabilmesi için öncelikle Kemalist projelerin ve modernleşmenin anlaşılması gerekir. Kemalizm'in taşıyıcısı olduğu Türkiye'ye özel modernleşme radikal bir şekilde hayata geçirilmişti. Bu modernleşmenin arkasında yatan siyasal düşünce Fransız Devrinin temellerini oluşturan aydınlanma akli ile benzerlik gösterir. Bu açıdan bakıldığında zaman Kemalist projeler muhafazakâr düşüncenin karşısında konumlanır (Gökmen, 2004: 132). Örneğin Kemalist projenin en önemli amaçlarından birisi muhafazakârlık için önemli olan dini Türk kültüründen yoksun bırakmaktadır. Bu sayede din olmadan yeni bir Türk kültürü kurulacaktır. Bu amaç için İslam'a ait olan kurum ve kuruluşlar tasfiye edilmiştir. 1924 yılında Halifeliğin kaldırılması, 1928'de ise "Devletin dini İslam'dır" ibaresinin anayasadan çıkarılması ve yine 1928'de Arap Alfabesinin yasaklanarak yeni bir Türk alfabesine geçiş bu alanda yapılan reformlar bunun en iyi örnekleridir (Tezel, 2006: 34-35).

Yukarıda belirttiğimiz gibi din konusunda yapılan bu reformlar bazı aydın muhafazakârları rahatsız etmiştir. Bunun üzerine CHP'ye karşı muhalif olarak Kazım Karabekir önderliğinde Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası (TPCF) liberal bir parti olarak kurulmuştur. Kurulan bu yeni parti siyasi bir duruş olarak devrimci bir yapıda değildir. Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik bakımından değişimini savunur fakat bu değişimin ılımlı bir şekilde yapılmasından yanadır. Dine, gelenekler ve kültüre önem verir. Kemalizm'in jakobence (tepeden inme) uygulamalarına karşı mesafeli bir duruş sergiler. Bu açıdan bakıldığında zaman TPCF, Avrupa düzeyinde olmasa da reaksiyoner bir muhafazakâr parti olarak ele alınabilir (Yılmaz, 2004: 58). TPCF'nin bu siyasi tutumları ise kendi çevresinde muhafazakâr çevrenin toplanmasına neden olmuştur. Kendi kimliğini Kemalizm'in baskıcı uygulamalarından dolayı hiçbir zaman muhafazakâr olarak adlandıramadı. Kemalist anlayış için muhafazakârlık terimi din ile neredeyse aynı anlamdaydı. Her ne kadar kendi kimliğini muhafazakâr olarak açıklamasa da TPCF CHP tarafından muhafazakâr bir parti olarak suçlandı. CHP'ye göre TPCF partisi fırsatçı, gizli saltanatçı ve irticai faaliyetleri teşvikte bulundukları gerekçesi ile kapatıldı (Zürcher, 2006: 42-47).

Bir başka liberal olan parti Serbest Cumhuriyet Fırkası Atatürk'ün isteği üzerine 1930 yılında kuruldu. Atatürk'ün isteği üzerine kurulan bir parti olduğu için ilk başlarda Kemalist projeler ile herhangi bir hesaplaşmaya girmedir. Parti programı ağırlıklı olarak iktisadi konulardır. Fakat zamanla bu parti muhafazakâr damara sahip kişiler tarafından benimsendi. Tek partili dönemin devrimci tutumlarına karşı evrimci bir liberalliği öngördü (Akşin, 2000; 267). Bu partinin kendi etrafında muhafazakâr damarları toplayarak büyümesi her ne kadar anlaşılabilir kurulmuş olmasına rağmen CHP'de huzursuzluk oluşturdu. 1930 yılında SCF kendi kendisini feshetti (Örs, 1984; 68).

Kısaca bakılacak olursa, Cumhuriyet döneminde muhafazakârlık kendi kimliğini Kemalist projelerden dolayı gizli tutmuştur. Her ne kadar gizli tutsa da Türk muhafazakârlığını Kemalist düşünce İslamcılık ile özleştirerek muhafazakârlığa tepki oluşturmuştur. Cumhuriyetçilerin karşı olduğu Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları Türk muhafazakârlığının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden kimlik saklayan muhafazakârlar kendilerini gelenekçi olarak adlandırmışlardır (Yıldırım, 2003; 11). Türk gelenekçileri, Batılılaşmayı ve modernleşmeyi savunur. Radikal olan değişimin karşısında Kemalist projeleri gelenek ile harmanlayarak tedrici bir reform yapma peşindedir. Fakat bu kendilerini gelenekçi olarak adlandıran muhafazakârlar tıpkı Cumhuriyetçiler gibi aydın kesimde kalmış halka inememiş ve orta sınıf kendisini oluşturmuştur (Aktaşlı, 2011: 150). Fakat Kemalistleri eleştirdiği bir noktada burasıdır. Kemalistlerin hiçbir zaman halka inmeyişi aydınlar kesiminde kalıdır. Cumhuriyet döneminde muhafazakârlık devrimlere karşı gösterilen bir tepki olarak ortaya çıkmış ve bir düşünce akımı olarak belirginleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda bu dönem muhafazakârlığı tepkiye dayalı ama sakin bir duruş sergilemiştir. Kendine dergâh gibi dergilerde önemli yazarlar tarafından bir yer bulabilmiştir.

3.1.3.Çok Partili Hayata Geçişle Birlikte Türk Muhafazakârlığı

Çok partili yaşama geçiş ile birlikte Türk Siyasal hayatında politik ve ekonomi konularında birçok yeniliğe imzalar atıldı. Siyasi anlamda Batılılaşma ve modernleşme çabası içinde olan devlet, 1950'li yıllara geldiği zaman siyasi anlamda değişimlere uğramıştır. 1950'lerden sonra ideolojik anlamda "Muhafazakâr" politikalar ağırlık kazanmış ve tek partili dönemden çok partili hayata geçiş başlamıştır. Bu tarihten itibaren Türk siyasal hayatı birçok muhafazakâr partiye şahit olacaktır. 1960 ve 1980 Darbelerinden sonra muhafazakârlık zarar almış olsa da

80'den sonra büyük bir yükselişe geçecektir. Bu yükselişten sonra muhafazakârlık merkezde ve çevrede belirginlik kazandı ve görünürlüğü artmaya başladı.

Çalışmamın bu bölümünde çok partili hayata geçiş döneminden itibaren içerisinde bulunduğu siyasal çalkantılı dönemde uyguladığı politikalar ve bu dönemden sonra yeni kurulan sağ partilerdeki muhafazakâr analizleri yapılacaktır.

3.1.3.1. 1946-1960 Yılları Arası

Türk siyasal hayatında iki köklü siyasi hareket var olmuştur. Bunlardan birisi Cumhuriyet Halk Partisi, diğeri ise Demokrat Partidir. Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da CHP milletvekillerinden; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan tarafından kurulmuştur. 1946'da kurulmuş olan bu parti; 14 Mayıs 1950 tarihli seçimlerde CHP'yi mağlup etmiş ve Türk siyasal hayatında çok partili sürecin başlamasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanı olarak Celal Bayar seçilirken, DP liderliğine ise Adnan Menderes getirilmiştir (Sarier, 1999: 23).

DP'nin seçmen tabanı, dindar ve gelenekçi olan esnaflar ve ağlardan oluşmaktaydı. Çok partili yaşama geçişle birlikte DP, toplum için önemli olan din, gelenek gibi kurumları koruyarak modernleşme fikrine bağlı olarak temsil edeceği siyasi tarafı belirledi. Cumhuriyet dönemindeki dini tepkileri, gündeme taşıyarak siyasallaşırken, diğer taraftan da tepkileri kontrol altında tuttu (Mert, 2007: 20). Dini açıdan DP'nin Arapça Ezan okutulması yasağını kaldırması dindar ve muhafazakâr seçmenlerin sempatisini kazanmasına neden olmuştur. Bu sayede daha sonraki yapılacak olan seçimlerde muhafazakâr kesimlerden daha çok oy almıştır.

Menderes'in dindar politika açısından bir umut kaynağı olmasının yanı sıra İslamcı milliyetçi-muhafazakâr aydınların da bir umut kaynağı olmuştur. Halka yakınlığından ve halkı kazanmak için din konusunda küçük tavizler vermiştir. Menderes dindarlığın yaşanması serbestini tanıyan ve inanç özgürlüğünü vurgulayan, bu özgürlüğün demokrasinin temel ölçütü sayan bir liberal-demokrat anlayışa sahiptir. Menderes'in laiklik anlayışı dini kontrol etmeye yönelik Kemalist laisizm anlayışından farklı olarak "Batılı anlamda laiklik" idi. Menderes, liberal-muhafazakâr söylemin hem hegemonik potansiyelini hem bu sentezin kutupları arasındaki gerilimi kişileştirir. Menderes, DP'nin muhalefet dönemin 1948 bütçesine yönelttiği kapsamlı eleştirilerde bütçe hakkını savunarak ve devlet adına yapılan harcamalarla ilgili hesap verme yükümlülüğünü talep ederek, 'ilksel' diyebileceğimiz liberal ilkeyi ortaya

koymuştur. Menderes iktisadi rasyonalite dilinin 'meşrulaştırmasına' kapı açmıştır (Bora,2018:537-539).

Demokrat Parti'nin parti programındaki Batılılaşma ilkelerinden dolayı bu partinin ana amacının Batılılaşma olduğunu söyleyebiliriz. Bakıldığı zaman DP'nin kurucularının CHP'den çıkması ve bu tek partili dönemde modernleşme çabası içerisinde olması bunu destekler yöndedir. DP'nin seçmen kitlesi geniş ve çok farklı gruplardan oluşmaktadır. DP liberal ekonomi temellerine dayanan bir ekonomi politikası benimser. Fakat mevcut durumda devletçiliğin ağır basmasından dolayı DP liberal eğilimlerini pratikte faaliyete geçiremediği için karma ekonomi modelini benimsedi (Demirel, 2004: 25).

1946 ve 1960 yılları arası Türkiye'de muhafazakâr siyasetin önemli dönüm noktalarından birisini temsil eder. Bu dönemde muhafazakâr sağ Türk siyasetine en etkili damgalarından birini Demokrat Parti ile vurmuştur. Adnan Menderes nderliğinde DP, muhafazakâr öğeleri ağırlıklı olarak kullanırken, dönemin muhafazakâr siyaset anlayışını da büyük oranda belirlemiştir (Fedayi, 1999: 469).

1957 yıllarına doğru DP ileri giderek CHP'yi komünist ve dinsiz olarak tanımlayarak kendisinin açmış olduğu imam hatip ve camilerin sayısını söyleyerek dini inanç ve duygulara hitap etmiştir. Bu durum ise DP'yi dini siyasal amaçlar için kullanması ve laiklik ilkesine aykırı hareket etmesinden dolayı bazı suçlamalara tabi tutmuştur. CHP ise 1950'lerden bu yana bu suçlamaları bir tema haline getirmiş ve aydınlar tarafından bu konu bir suçlayıcı derecede eleştiri konusu olmuştur. DP'lilerise laiklik ilkesini iğneyecek bir politika yapmadıkları kanaatindeydiler. 1957'de DP tarikatlar gibi özerk dinsel örgütlerin varlığını kabul ederek 1957 seçimlerinde Nurcuların desteğini kabul etti. Bu kabul ediş ile birlikte cemaat örgütleri meşrulaştırıldı. Bu durum ise Kemalistler tarafından DP'nin Kemalist geleneklerine ihaneti olarak algılanmış ve bu durumların yaşanması da hükümetin sonunu hazırlamıştır (Zürcher, 2016: 338-341).

1960 Darbesi ile DP'nin hükümetten indirilmesiyle beraber muhafazakârlık da siyasetteki yerini 1960'dan sonra kurulacak olan diğer muhafazakâr partilere bıraktı. DP'nin muhafazakâr olarak adlandırılacak bazı tutumlarda bulunması kendisini bitirmesinin nedenlerinden birisi olarak ele alınabilir. DP'nin muhafazakârlığı seçkin zümreden alıp halka indirmesi ve muhafazakâr çevreyi merkeze taşması açısından

önemlidir. DP sayesinde artık toplum içerisine gizlenmiş olan muhafazakârlık görünür hale gelmiş ve siyasette kendisine yer bulabilmiştir. Ve çok geçmeden 1965 yılında AP'si DP'nin mirasını devralmıştır.

3.1.3.2.1960-1980 Yılları Arası

27 Mayıs 1960 Darbesi; Türk siyasal hayatında siyasal kurumların yeniden oluşturulduğu, toplumsal hayatın yeni amaçlara göre planlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemdeki siyasal faaliyetler üzerindeki yasakların kaldırılmasıyla beraber döneme damgasını vuran Adalet Partisi Türk siyasal hayatı sahnesinde yerini almıştır (Çavuşoğlu, 2009: 268). Muhafazakâr çizgiyi DP'den devralan AP'siyle beraber siyasi tarihte yeni bir dönem başladı. Demirel komünizme karşı duruşuyla dini öğeleri bunun üzerinden sık sık vurgulayarak muhafazakâr bir siyaset oluşturdu. Demirel kendisinin siyasete var olma nedenini "Devleti köylülük ve dinle barıştırmak" şeklinde belirtmektedir. Demirel'in amacına bakılarak Türk siyasal hayatında muhafazakârlığın yeniden yükselişe geçtiği görülebilir (Kahraman, 2007: 63).

Demirel'in zirvesini yaşattığı AP'nin kuruluşuna ve gelişim sürecine bir göz atalım. AP, 11 Şubat 1961'de Ragıp Gümüşpala tarafından kurulmuştur. Siyasi yasakların kaldırılmasından sonra kurulan bu parti farklı siyasi geçmişe sahip üyeleri bünyesinde toplamıştır. Parti'nin ilk grubu, 1960 Darbesinden sonra emekli olan ordu mensupları, üst düzey eski bürokratlar ve serbest meslek mensupları olarak politikaya yeni girenlerden oluşuyordu. İkinci grup, eski Demokrat Parti milletvekilleri olarak DP'nin ruhunu AP'de hala yaşatmak isteyenlerden oluşuyordu. Üçüncü grup ise İslam milliyetçiliği taraftarlarından oluşuyordu. Birinci ve ikinci grup "ılımlılar" iken Üçüncü grup "aşırıları" olarak görülüyordu. Aşırılardan destek alan Gümüşpala 1964 yılında ölmüştü. Parti için yeni bir Başkanın seçilmesi gerekiyordu. Parti Başkanlığına ilk olarak Gümüşpala'nın sağ kolu olan Sadettin Bilgiç aday olarak gösterildi. Fakat Bilgiç'in muhafazakâr ve Atatürk ilkelerine kaşı ters düşen davranışlarından dolayı parti içindeki ılımlılar Süleyman Demirel'i destekleyerek parti başkanı olarak seçti (Çelik, 2013: 285-286). AP'sinin bu şekilde farklı ideolojik düşünceye sahip üyeleri bünyesinde barındırması gelecek zamanlarda muhafazakâr olan partilerin ayrışmasına yol açmıştır.

Bütün bu olayların yaşanması, Türk halkının darbeden sonra kendisini ifade etmesi için, 9 Temmuz 1961'de yeni Anayasa için yapılan halkoylamasında 27 Mayıs

güçlerinin propaganda çabalarına rağmen %61,7 onay %38,3 red alması sonucunda oluşmuştur. Baskıya rağmen red oranının son derece yüksek olduğu ortadadır. Bu reddin çoğunluğu DP'nin tabanından çıkmıştır. Bu durum 15 Ekim 1961 yılında yapılacak olan parlamento seçimlerinde de doğrulandı. CHP oyların %36,7'sini yeni bir parti olan AP'si %34,7'sini, karşıt düşüncedeki Demokratların 1955'de kurdukları Yeni Türkiye Partisi %13,9 ve muhafazakâr Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise %13,4 oy toplamıştı. Demokratların devamı niteliğinde olarak kabul edilen bu partiler bir bütün olarak düşünüldüğü zaman, hala ülkedeki en büyük güç muhafazakârlardı (Zücher, 2016: 358).

1965 yıllarına gelindiğinde AP Ekim 1965 seçimlerinde oyların %52,9 'unu alarak meclisteki sandalyelerin salt çoğunluğunu elde ederek büyük bir zafer elde etti. Demirel insanlara kırsal kesimde mükemmel bir oy avcısı olduğunu gösterdi. Çünkü insanlar kendilerini onun ile özdeşleştirebiliyor ve onun mesleki yükselişinde kendi umutlarını somutlaştırabiliyordu. AP küçük esnaf, sanayiciler, köylüler ve büyük toprak sahipleri, dinci gericiler ve Batıcı liberallerden oluşuyordu. Bu tabana sahip olan AP sık sık başvurduğu iki taktiği mevcuttu. Parti'nin İslami niteliğini ve geleneksel değerlerden yana olduğunu vurguluyor ve sürekli bir komünizm aleyhtarı propagandası yapıyordu. Özellikle seçim zamanında Nurcular ile yakınlaşarak kendine bir kitle kazanıyor ve dindar kesim tarafından seviliyordu. Komünizme karşı propagandalar yapıyor ve bunu Atatürk'ün nutkundan alıntılar ile destekliyordu. Kendisine destek veren Anadolu toprak sahiplerinin, küçük tüccarın ve esnafın çıkarlarının temsilcisi olan en muhafazakâr kanadın desteğini kazanmasına rağmen 1970'lere doğru bu desteği büyük çabalarına rağmen kaybetti (Zürcher, 2016: 363-1965).

1970'lere doğru dinci muhafazakârlar AP ayrılarak Milli Nizam Partisi (MNP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) çatısında birleşirken aşırı milliyetçi muhafazakârlar ise Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) çatısı altında toplandı. Dini öğeleri ön plana çıkaran MNP, İslamcı eğilimleri temsil eden bir partiydi. MNP'nin parti programında ahlaki ve milli değerleri içeren muhafazakâr bir söylem hakimdi. Devletçi bir müdahale ekonomisinden yana olan parti dışarıya kapalı bir büyümeyi savunuyordu. Fikirleri bakımından AP'den ayrılıp farklı bir parti olarak kurulan MHP'nin milliyetçi muhafazakâr özellikleri şu şekilde sıralanabilir. İslamcı rengi bulunan bir milliyetçiliği ön plana çıkarır. Komünizmin karşısında yer alır. Devlet kavramını esas

alan ve devletin korunmasını ve güçlenmesini birinci öncelik haline getiren tutumları mevcuttur. Birey'i devletin arkasında bırakan bir anlayışa sahiptir (Aydın ve Yüksel, 2017: 175-176). Türkeş 1969'a kadar laikliğin sözünü esirgemez bir taraftaydı, ancak o seneki seçim hazırlıklarında rotasını değiştirerek İslam'ı Türk ulusal mirasının bir parçası olarak vurgulamaya başladı. Bu durum Erbakan cephesinde daha da ileri gitmiş durumdaydı. MNP artık muhafazakâr dincilerin kalesi olarak görülüyordu (Zürcher, 2016: 371).

Bu bölünmeler ile beraber artık muhafazakâr siyaset anlayışı merkezin dışına çıkması anlamına gelmekteydi. Bu dönemde MNP ve MHP, AP ile pratikte bir iş birliği yapsalar da teorik olarak savundukları görüşten dolayı AP'de bulunan muhafazakâr kitlenin dağılmasına neden oldular. Bu olumsuz gelişmeler ile birlikte 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasıyla Türk siyasal hayatı kötü etkilenerek istikrarsız bir döneme girmiştir. Demokrat Parti'nin Adalet Partisinden kopuşu ile ortaya çıkan muhafazakâr siyasetteki çözülme, sahada yer alan MNP, MHP gibi siyasal partilerin önünü açtı. Muhtıra ile birlikte Milli Nizam Partisi laikliğe aykırı eylemler nedeniyle 5 Mart 1971 yılında kapatıldı. Fakat parti yöneticilerine herhangi bir siyasi yasak getirilmedi (Çavuşoğlu,2009:229). Siyasi yasak getirilmeyen bu parti liderleri 80'den sonra muhafazakârlığı yeniden canlandırıp zirvesini yaşatacaklardı.

Sonuç olarak, 1960 ve 1980'li yıllarda muhafazakârlığın içeriğinden bahsedecek olursak, öncelikle merkezîyetçiliği dikkate almamız gerekmektedir. Bu dönem aralığında Türk siyasi rejimin kurulu düzeni; ırkçılık, faşizm ya da dini fundamentalizm gibi aşırı ideolojilerin etkin olmasına izin vermemiştir. Fakat Türk sağı fikir olarak muhafazakârlığı bu dönemler aralığında baskın olarak benimsemiştir. Türk sağı için muhafazakârlık vazgeçilmez bir ideoloji olmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2011: 58-60). 60'lı yıllarda muhafazakârlık milliyetçilik ile birleşerek toplumda komünist ve sol karşıtlığını popülerleştirmiştir. Aynı zamanda bu popülarite dönemin sağ partilerinin söylem ve politikaları konusunda da etkili olmuştur (Öğün, 2000: 133-134). 70'lı yıllarda ise muhafazakârlık, radikal kültürel modernleşmeye karşı popülerleştirilmiştir. İslamcı milli görüş hareketi ile beraber dini muhafazakârlık belirginleşmeye başlamış ve muhafazakârlık merkeze çekilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 99-101).

3.1.3.3.1980 Sonrası

1980 yılına Türkiye, toplumsal kutuplaşma ve iktisadi krizlere çözüm bulamayan kutuplaşmış bir ülke olarak girdi. 1979'da enflasyon yüzde 70'lere dayanmış, fiyat kontrolleri sıklaştırıldıkça sonuç giderek yaygınlaşan bir karaborsa olmuştur. Aynı zamanda üniversitelerdeki siyasi kavgalar ve 6 Eylül'de MSP'nin düzenlemiş olduğu Konya Mitinginde istiklal marşının okunmasının reddedilmesi ve "tek halife-tek devlet-tek millet" gibi sloganlar irtica tehdidi algısını güçlendirdi. Bu gibi durumlar ülkede siyasi tikanıklara yol açmıştır (Aydın ve Taşkın, 2017: 325-326).

6 Kasım 1983'de yapılan seçimlerde Anavatan Partisi (ANAP) %45'in üzerinde oy alarak ezici bir zafer kazandı. Bu başarısında siyasi yasaklardan dolayı kapatılan sağ partilerinin desteğini alması önemli bir rol oynadı. Bunun ardına Anavatan Partisi lideri Turgut Özal merkez sağda yerini aldı. Merkez sağ çizgisinde Adnan Menderes ve Süleyman Demirel'den hemen sonra ANAP lideri Turgut Özal yerini almıştır.

Özal 1970'lerde siyasi mücadele içinde milliyetçi ve İslamcı bir konumda yer aldı. Devlet planlama Teşkilatı'ndaki müsteşarlığı döneminde muhafazakâr "dindar" bürokrat grubunun lideri durumundaydı. 1970'li yıllarda MSP'ye yakın durmaktaydı. İlk politikaya girişinde bu partiden milletvekili olarak oldu (Çölaşan, 1989: 99). Turgut Özal'ın özgürlük anlayışı liberalizmin üç klasik anlayışdır; vicdan ve din özgürlüğü, teşebbüs özgürlüğü ve düşünce ve düşünceyi ifade etmez özgürlüğüdür (Bora, 2018: 553).

Piyasa ekonomisine vurgu yapan Özal, iktidara geldiği dönemde 1983 yıllarında 24 Ocak kararlarını uygulamaya koydu. Piyasa ve birey ekonomisine her zaman vurgu yapmıştır. Dahası devletin piyasaya müdahalesinin sınırlandırılmasından yana tutum almıştır. Bu özelliği ile Özal liberal-muhafazakâr çizgide olduğu ortaya koymuştur (Uluş, 2014: 108).

Zengin olmak için çalışmaya ve çabaya inanan Özal, Amerikan toplumuna ve siyasal sistemine hayranlık duyar. Amerikan hayranlığı onun muhafazakâr tutumunu da etkiler. Dini konulara yakınlığı ile bilinen Özal dini bir bütün olarak yaşamaya dayanan bir muhafazakârlığı benimsemez. Dini muhafazakârlığı Amerika-İngiltere'deki muhafazakârlık anlayışına uygun bir şekilde sentezler. Camiye ilk giden

Cumhurbaşkanı olma özelliği taşıyan ve Nahşibent tarikatı ile yakınlığı bulunan Özal aynı zamanda basın önünde alkol kullanmaktan ve eğlence yerlerine gitmekten çekinmemiştir. Bundan dolayı gelenek ile modernliği bir arada yaşayarak modern bir muhafazakâr düşünceye sahip olduğu söylenebilir (Örmeci, 2008: 224). Aynı zamanda Özal'ın bu tutumu sergilemesinin altında kendi kültürel yapısının yanında; liberal-muhafazakârlığın dönemin popülist akımı olması da yatmaktadır

Bir taraftan, geleneğe, dine, örf ve adetlere, tarihi ve kültürel mirasa sahip çıkmış, diğer taraftan ise ekonomik ve teknolojik modernleşmeye, batı değerlerine, demokrasiye ve liberalizme olan hayranlığını her defasında dile getirmiş olan Özal, muhafazakârlığını modernlikle bütünleştirmiş bir siyasi figürdür. Bu yönüyle hem muhafazakâr ve Doğulu hem de modern ve Batılı olmayı başarmaya çalışan bir siyaset adamıdır.

1983 yılına gelindiğinde siyasi partilerin kurulmasına izin verildikten sonra AP'nin devamı olan Doğru Yol Partisi (DYP), MSP'nin devamı olan Fazilet Partisi (FP) muhafazakâr sağ partiler yeniden sahnede yerlerini aldılar. Fakat bu partiler 1983 seçimlerine izin alamadılar. Fakat aynı yıl yapılan seçimlere katılabilirler. DYP muhafazakârlık tutumlarında çizgisini bu dönem de bozmamış AP dönemindeki gibi milliyetçi- muhafazakâr çizgide ilerletmiştir. Dönemde popülerlik kazanan Yeni Sağ politikalarından uzak politikalar benimsemiştir. Hiçbir zaman kendi partilerini liberal parti olarak tanımlamamıştır (Taşkın, 2009: 461).

90'lı yıllara gelindiği zaman Sosyal Demokrat Halkçı Partisi (SHP) ile DYP'si beraber iktidar olduğu dönemde, Kürtlerden veya İslamcılardan gelebilecek tehditler karşısında devleti koruma misyonunu benimsemiştir. Bu politikalar ile DYP dini konulara mesafeli yaklaşımlar sergileyerek dini muhafazakârlıktan uzaklaşmıştır (Aydın ve Taşkın, 2016: 383). Dolayısıyla, muhafazakârlığın bu dönem aralığında İslamcı ve Milliyetçi olarak parçalara ayrılmasına neden olmuştur. Bu ikilik kendisini MHP'de gösterdi. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin İslamcı kanadını oluşturan Türk-İslamcı Sentezci düşüncelerle yakından ilişkili grup Büyük Birlik Partisini kurdu (Zürcher, 2016: 422).

1994 yılına gelindiğinde zaman İslamcı muhafazakârlar Refah Partisi'nde (RP) toplanmıştı. 24 Mart 1994 Belediye seçimlerinde yeni bir parti olmasına rağmen RP'nin %19,1 oy almış olması da bunun göstergesidir. Böylece İslamcı

muhafazakârların sayısı artışa geçmiştir. Bu gelişme laik olan aydın kesimini rahatsız eden bir durumdu. 1995 seçimlerinde ise RPoyların %21,4'ünü alıp gücünü artırarak büyük bir parti haline geldi. Fakat İslamcıların bu şekilde hızlı yükselişi CHP ve ordu tarafından bir tehdit olarak algılandı. İslamcıları bastırmaya yönelik eylemler peş peşe devam etti. 16 Ocak 1998'de Mahkemesi Partisi Refah Partisi'ni yasaklayarak genel başkan Erbakan'a beş yıl için siyaset yasağı getirmiştir (Zürcher, 2016: 427-428).

23 Şubat 1998 yılında İslamcılar Fazilet Partisini kurarak yeniden örgütlendiler. AKP'nin liderlerinin tabanından çıktığı Fazilet Partisi, aşırı sağ ve irticai faaliyetlerinden dolayı sürekli kapatılıyordu. Bundan dolayı Millî Görüş camiası zamanla kendi içerisinde bölünerek ciddi yol ayrımlarına girmiştir. Özal liderliğindeki ANAP döneminde muhafazakâr düşünce camiası ANAP'a yakın davranmıştır. Özal'ın cumhurbaşkanı olması ve cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra vefat etmesi üzerine yönetime geçen Mesut Yılmaz'dan dolayı muhafazakâr tabaka ANAP'a yakın davranmayı bırakarak, başında Necmettin Erbakan'ın olduğu Refah Partisi'nin orta sınıf İslam düşüncesinden dolayı bu partiye yakın davranmaya çalışmışlardır ancak bu durum Refah Partisi lehine iyi sonuç doğurmamıştır. Çünkü muhafazakâr iş çevreleri istikrara önem veren bir yapıdaydı ve Refah Partisi'nin rejim ve askerlerle çatışmalarından dolayı rahatsızlık duymaktaydılar. Bu çevrenin asıl isteği ise Refah Partisi içerisinde muhafazakâr bir ANAP çıkarmaktı. Aranan bu muhafazakâr ise Adalet ve Kalkınma Partisiydi (AKP) (Aydın ve Taşkın, 2017: 459-462).

Millî Görüş camiasındaki ayrılıklar 14 Mayıs 2000 tarihinde Fazilet Partisi içerisindeki parti başkanlığı seçiminde kendini büsbütün belli etmiştir. Erbakan'ın kendi adına çıkarmış olduğu aday Recai Kutan'ın karşısına kendilerine yenilikçiler ismini veren gruptan Abdullah Gül aday olarak çıkmıştır. Bu seçimde Kutan'ın 633 oyuna karşın Abdullah Gül 521 oy ile büyük bir destek almıştır. Aldığı bu destekten hareketle artık Fazilet Partisi içerisinde kalmayacaklarını daha iyi anlayıp, yeni bir parti kurma kararlarını pekiştirerek, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin temellerini attılar. Bu olaylar olmadan önce kamuoyunun büyük desteğini alarak kendini ön plana çıkarmış bir siyasetçi olan Recep Tayyip Erdoğan, 1997'de Siirt'te okuduğu Ziya Gökalp'ın "Minareler süngü, Kubbeler miğfer, Camiler kışlamızdır, Müminler asker." Dizesinden dolayı Türkiye'de halkı din ve ırk farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etme suçundan, bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Fazilet Partisi'nin

kapanacağına kesin gözüyle bakıldığından ve yenilikçi kanadı destekleyen tabakanın çokluğundan dolayı Erdoğan, Pınarhisar Cezaevi'nde iken yeni parti kurma yolunda adımlara başlamış ve 14 Ağustos 2001'de resmen AKP'yi kurmuştur. AKP'nin çoğunluğu Millî Görüş kökenli Kurucular Kurulu, tek genel başkan adayı olan Erdoğan'ı oy çokluğu ile parti genel başkanlığına seçtiler. Erdoğan sadece yenilikçi kanadın önemli isimlerini Başkanlık Divanı'na getirmekle yetinmeyip, Millî Görüş tabanı üzerinde etkisi olduğu bilinen Bülent Arınç'ı da parti bünyesine kazandırmıştır. Tüm bu olaylar olurken, Erdoğan'ın siyaset yasağı hala devam etmekteydi (Aydın ve Taşkın,2017:462-465).

Partinin genel başkanlığına seçilen Tayyip Erdoğan, partisinin kimliğini muhafazakâr demokrat olarak açıklamıştır. Millî görüş geleneğinden oluşan AKP'nin kurucu kadrosunun aynı zamanda muhafazakâr görüşü de benimsemesi kaçınılmaz bir gerçektir. Hem kurucu ve yönetici kadrosu hem de içerisinden geldiği siyasi çevre bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. DP ve AP de benzer durumlar görülen muhafazakâr partilerdendir, Adalet ve Kalkınma Partisi de aynı şekilde bu zincirin bir halkasını oluşturmaktadır (Bingöl ve Akgün, 2005: 5).

2001 yılında kurulmuş olan AKP kurulduğundan beri kendi kimliğini 'Muhafazakâr demokrat' olarak tanımlamıştır. Bu muhafazakâr demokrat partinin çoğunluğunu Millî Görüş oluşturmaktaydı. Fakat parti içinde milliyetçi muhafazakâr kesimden de önemli isimler bulunmaktaydı. Recep Tayip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün reformist hareketleri tıpkı Adnan Menderes ve Turgut Özal gibi ılımlı muhafazakâr bir şekildeydi. Bu yüzden AKP'liler kendilerini Millî Görüşten ayrı görerek yeni bir tarz siyaset yaptıklarını savundular. Ve yapmış oldukları bu siyaseti muhafazakâr demokratlık üzerine inşa ettiklerini dile getirdiler (Gürkan, 2011: 5-6).

AKP Millî Görüşten farklı olarak muhafazakârlık konusunda kapsayıcı bir şekilde merkez parti olma eğilimde olmuştur. Bakıldığında ise seçmen tabanının, merkez sağ, İslamcı, milliyetçi gibi farklı tabanlardan oluştuğu görülmektedir (Gürkan, 2011: 5). Bu yenilikte AK Parti muhafazakârlığının, Özipek'in (2011) tanımını “değişime karşı tepki” olarak yaptığı klasik muhafazakârlıktan uzaklaşmasının payı büyüktür.

AKP bünyesinde hedeflediği kesimi, muhafazakâr söylemler ile ortak noktalarına değinerek, muhafazakârlığı birleştirici işlev olarak görür. Bu

birleştiriciliği ise muhafazakâr düşünce için tarihsel açıdan önemli olan, din, devlet, otorite, gelenek, cemaat gibi araçlar ile yapar (Bora, 1998; Köker, L., 2004). Ancak tarihe ve geleneklere yapılan vurgu, değişimin tümüyle reddi anlamına gelmez; muhafazakârlık, geçmişle araçsal bir ilişki kurar. AKP'nin önde gelenleri, bir yandan Batı demokrasisinin benimsenmesi üzerinde dururken diğer yandan geleneksel kültürü muhafaza etmeye vurgu yaparlar. Bu yönüyle AKP'nin muhafazakâr kimliği, modernleşen ve geleneksel Türkiye arasında bir köprü kurma, orta yol olma iddiası ile şekillenmektedir (Bora, 1998:70)

Özetle Türk muhafazakârlığı, Osmanlı'da modernleşme ve batılaşma hareketlerinden sonra Cumhuriyet'in Kemalist modernleşme dayatılmasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra muhafazakârlık kendisini, millilik yerel kültür ve din gibi kavramlar ile siyasette yerini bulabilmiş ve zamanla gelişmiştir (Aslantürk, 2022: 163).

3.2.TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN UNSURLARI

Muhafazakârlığın Batı'daki temel unsurları gibi Türk muhafazakârlığının da unsurlarını belirlemek muhafazakârlığın eklentili ve reaksiyoner olmasından dolayı kolay değildir. Aynı zamanda zamana ve bölgeye göre farklılıklar gösteriyor olması da bu durumu zorlaştırmaktadır. Türk muhafazakârlığının da temel unsurları belirlenirken zamana göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bundan dolayı bazı yazarlar, Türk muhafazakârlığına ait birçok unsurdan bahsetmişlerdir. Bora (2018) 'seçkinlik, nostaljizm, melankoli', 'değişime milliyetçilik ile mukayyet olma', 'tarih; hamaset haznesi', 'kapitalizm korkusu' olarak belirlerken Akıncı (2008) 'değişim', 'süreklilik', 'gelenek', 'devlet', 'demokrasi' ve 'medeniyet' olarak belirlemiştir. Karaaslan ve Nacak (2014) "Erol Güngör Düşüncesinde Muhafazakâr Temalar" çalışmasında Türk muhafazakârlığının temalarını; 'kültür ve değişim', 'millet, milliyetçilik ve tarih şuuru', 'aydın görüşü' ve 'İslam ve muhafazakâr tutum' olarak belirlemiştir.

Farklı yazarlar tarafından Türk muhafazakârlığının temalarının belirlenmiş olması biraz karmaşık görülebilir. Fakat yazarların dönemsel olarak Türk muhafazakârlığın ana unsurlarını belirlediği göz önüne alınırsa, tek bir yazarın muhafazakâr unsurları üzerinden gitmenin tam anlamıyla Türk muhafazakârlığının unsurlarının anlaşılmasında yeterli olmayacağı açıktır. Bu çalışmada Türk

muhafazakârlığının temel unsurları Avrupa muhafazakârlığının ana unsurları referans alınarak, Avrupa'dan farklı ve Avrupa'ya benzer yanları ile ortaya konmaya çalışılacaktır. Türk muhafazakârlığının ana unsurları; muhafazakâr damarı Erken Cumhuriyet Döneminde Kemalist modernleşmenin beslediğini söyleyen felsefi yaklaşımdan hareketle; Kemalist modernleşmenin kodlarını muhafazakâr bir dil ile açıklama çabasında olan-Peyami Safa, İbrahim Hakkı Baltacıoğlu, Ali Fuat Başgil, Osman Turan, Mümtaz Turhan ve Erol Güngör gibi- dönemin aydınları referans alınarak ele alınarak değerlendirilecektir. Bu düşünürler, modernist ve inkılapçıydılar fakat dönemin yapılan inkılaplarına karşı gerek dergilerde gerekse kitaplarında muhafazakâr bir tutumla eleştirilere yer vermişlerdir. Kemalist ideolojinin çoğu yönden desteklemelerine rağmen bir yandan da topluma muhafazakâr düşünceleri benimsetmeye çalışmışlardır. Tam anlamıyla muhafazakâr düşüncüyü 1940'lı yıllarda tartışabilmişlerdir. Muhafazakârlık üzerine inşa ettikleri, düşüncelerden dolayı bu düşünürler Türk muhafazakârlığının unsurlarını belirlemede seçilmişlerdir.

Türk muhafazakârlığının unsurları; gelenek, otorite, organik toplum, mülkiyet ve değişim gibi unsurlara nasıl önem verildiği irdelenerek tespit edilecektir.

3.2.1.Gelenek

Cumhuriyet, geleneksel bağlardan kopmuş bir akla ve özgür bir milli kimliğe sahip birey yaratmaya çalışmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan muhafazakâr düşünürler, Peyami Safa ve İbrahim Hakkı Baltacıoğlu bu düşünceye karşı geleneği ön plana çıkararak manevi boşluğu doldurmanın peşindedirler. Safa 'Türk İnkılâbına Bakışlar' eserinde Kemalist projelerin geleneklere bağlı ve gelenek düşmanı olmayan bir yapıda olduğunu savunmuştur. Yeni kurulmuş olan Cumhuriyet rejimi ile muhafazakârlığın birbirinde ayrı düşünülemeyeceğini savunan Safa, nasıl ki gelenekler toplumu bir arada tutuyor ve yaşatıyorsa inkılâplarda toplumu bir arada tutarak ülkeyi geliştirdiğini savunmuştur. Bu şekilde Kemalist politikalar ile herhangi bir kavgaya girmez (Örnek, 2020: 13-14). Safa'nın bu eserindeki amacı 'Kopmuş tespih taneleri gibi dökülüp saçılmış ananelerimize bir bağ geçirmekti'. Dökülüp saçılmış olan gelenekleri tekrardan canlandırmanın peşindedir (Bora, 2018: 387).

Türk muhafazakâr düşünürler, değişime tam anlamıyla kapalı değillerdir. Fakat geleneklerde yaşanan radikal kopuştan dolayı rahatsız olmakla birlikte tedrici bir değişimin olması gerektiğini savunurlar. Bu bağlamda geleneğe sahip çıkarak

geleneği bir birikim olarak görürler. Örneğin, Baltacıoğlu'na göre milletin özünü ve kültürünü gelenekler oluşturuyordu. Geleneği geçmişi ihya etmeyi değil, bugüne eklenerek ilerlemesinden yanaydı. Aynı zamanda geleneğe sarılırken de "mazi pazarında yeni hayatı aratacak mal" aramamak gerektiğini belirtiyordu. Çünkü geçmişimiz ilerleyememiş, geleceğe gelememişti. Geleneğin cevherini erip onu dinamikleştirerek özgün bir modernlik için seferber olmasından yanaydı. Geleneğin ise irtica ile karıştırılmasından yakınan Baltacıoğlu, kendisini muhafazakâr olarak görmemiş ve gelenekçi olarak ele almıştır (Bora, 2018: 349-350). Sıkı bir İnkılâpçı ve Kemalist olan Baltacıoğlu, geleneğin/anane'nin devrimler için bir tehdit unsuru olarak görmez. Hatta geleneği Türkçülük ile bağdaştırarak devrimler için gerekli görür. Batılılaşmanın ise Türklüğü unutturacak şekilde yapılmasının yıkım getireceğini varsayarak, Türklüğün ana değerleri olan geleneklerin ihmal edilmemesi gerektiğini savunur (Obuz ve Yakut, 2016: 163).

Gelenek alışkanlıkların ve yaşayan kültürün uzun bir geçmişidir. Bunları değiştirmek ise ancak yine o geçmişe referansla olmalıdır. Değişim karşısındaki bu tutumundan dolayı Güngör muhafazakâr düşüncenin de tabiatına uygun hareket eder(Nacak ve Karaaslan, 2014: 48). Güngör'e göre bir millete ait bireyler kendi tarihleri hakkında bilgi sahibi olmalarıyla millet şuuru o bireyde oluşmaz. Milli şuur ancak kendi tarihiyle hissi bir bağ kurduğu zaman oluşur (Güngör, 2003: 76).

Kısaca geleneklere sahip çıkma ve geleneklere tam anlamıyla bağlı olmama bağlamında Türk muhafazakârlığı, Batı muhafazakârlığı ile örtüşmektedir. Batı muhafazakârlığı gibi Türk muhafazakârları da geleneğin toplumun bir ihtiyacı olarak görür ve toplumun ihtiyacının bittiği anda geleneğinde kendiliğinden tamamen ortadan kalkacağını savunur.

3.2.2.Otorite

Bütün toplumlarda, otorite kavramına ilişkin algılayışı, toplumun ekonomik kültürel vb. değerlerine bağlıdır. Bu değerler otorite kavramı üzerinde büyük etkilere sahip ve her toplumda kendisine özgü oluşmasında öneme sahiptir. Bu bağlamda Türk otoritesinin Batı'daki çizgiden ayrıldığı söylenebilir. Bundan dolayı Türk siyasal hayatındaki otorite kavramı ile Batı'daki otorite kavramının aynı olması beklenemez (Özdemir, 2014: 77).

Muhafazakârlar geleneksel olarak, toplumun doğası gereği hiyerarşik olduğunu düşünürler. Bundan dolayı sosyal eşitlik kabul edilecek ya da başarılabilir bir durum değildir. Türk muhafazakârları da hiyerarşi konusunda Batı muhafazakârları gibi düşünürler. Muhafazakârlara göre hiyerarşi, toplumlarda derece derece bireyi, aileyi ve bir toplumda düzeni korur. Bütün muhafazakârlar, Aydınlanma çağıının felsefesinin bireye ve onun özgürlüğüne atfettiği öneme ve kapitalistleşme ile ortaya çıkan bireyselleşme olgusu bireyin toplum karşısında özerk konumundan dolayı rahatsızlardır. Aynı zamanda liberal kuramın temel taşlarından olan bireylerin yasalar karşısında eşitliği söylemine cemaatçi yapılardaki hiyerarşik yapının temeline dinamit koyduğu için karşı çıkarlar.

Nurettin Topçu'ya göre otorite devletin gerekliliğini felsefi açıdan temellendirir. Evrende nasıl bir düzen varsa toplumda da otoriter bir yönetim olması gerekir. Eğer otorite olmazsa insanın ahlaklı ve özgür olması mümkün değildir. Otoriter yönetim asla bir zorbalığın dışı vurumu değildir. Aksine bu şekilde yönetim her türlü zorbalığın panzehridir. Zorba yönetim otoritenin zayıfladığı yerlerde ortaya çıkar. Topçu'ya göre otorite ve irade olmadan devlet olamaz. Eğer ki böyle bir devlet mevcutsa otorite ve idare olmadığı için çökmeye mahkûmdur. Devletin çökmesiyle beraber bireyler arasındaki hukuki bağlar zayıflayarak toplum düzensizliğe ve kaosa doğru yol alır. Aksi takdirde devletteki otorite mutlak olmaya doğru gittikçe toplumda düzende bununla beraber artacaktır. Bakıldığı zaman Topçunun otoriteye dayalı bir devlet yönetim taraftarı olduğunu görüyoruz (Elibol, 2013: 271).

Özetle, Batı muhafazakârlığının otoriteye bakışı ile Türk muhafazakârlığının otoriteye karşı tutumu örtüşmektedir. Her ikisi de devlete ve otoriteye saygılıdır ve otorite olmadan bir devlet yapılanmasının olmayacağını öne sürer.

3.2.3. Organik Toplum

Muhafazakârlar toplumu cemaatlerden oluşan bir topluluk görürken, Cumhuriyetçiler toplumu bireyden oluşan bir topluluk olarak görme eğilimindedirler. Cumhuriyet bireyi toplumdan daha üstün ve öncelikli görür (Sidal, 2010: 60). Örneğin Başgil, devleti toplum içerisinde yaşayabilecek olan insanın zaman içerisinde küçük aile gruplarından daha büyük insan birliklerine dönüşmüş bir yapı olarak tanımlar. Başgil'in bu devlet tanımlaması, devleti bireyden bağımsız olarak gördüğünün göstergesidir. Bu tanılamada kolektif varlığa vurgu mevcuttur. Devleti yaşatacak olan

cemaat ve aile gibi kurumların korunması gerektiğini savunur (Akıncı, 2008: 187). Türk muhafazakârlığında, toplum bir milletin sürekliliği içi önemlidir. Peyami Safa'ya göre nasıl ki gelenekler toplumu bir arada tutmak için önemliyse bir devletin yaşaması içinde cemaatler önemlidir (Örnek, 2020: 13-14).

Türk muhafazakârlarının topluma bakışını değerlendirirken Batılılaşmaya karşı aldıkları bakış açıları göz önüne alınmalıdır. Çünkü her bir Türk muhafazakâr düşünür Batılılaşırken Batı'nın ilmi ve teknik kısmının alınmasından yanadır. Fakat onlar için önemli olan Batı'nın toplum kültürünü almamaktır. Çünkü onlara göre Batı Türk toplumunun organik yapısını bozacak kadar maddecidir. Örneğin, Güngör'e göre İnkılâpçılar Batı'nın sapkın fikirlerini alarak Türk toplumunun organik yapısını bozmaya çalışmışlardır. Batı'dan alınması gereken ilim ve teknik alınmamıştır. Türk aile ve toplum yapısına uygun olmayan bu değerler toplumu bir arada tutmak için önemli olan aile yapısına zarar vermiş ve toplumu yozlaştırarak manevi değerler yok edilmeye çalışılmıştır (Bora, 2018: 359). Başgil ise Batılılaşmadan yanadır ve Batı'nın bütünlüklü bir sentez olduğunu kabul eder. Fakat Batı'nın bütünüyle doğru bir sentez olmadığı düşüncesindedir. Batı'yı cüruf ve cevherleri bakımından iki şekilde ele alır. Batı'nın cürufu, maddeye tapış, zevk düşkünlüğü ve her çeşit kirlilik iken cevheri, ilmi ve ilmi metodu, sanat, felsefe ve tekniktir. Başgil'e göre bizim hatamız ise Batı'nın cevherinden ziyade cürufunu almış olmamızdır. Bunun ise nedeni olarak İnkılâpçıların Batı'yı bilmemeleri ya da yanlış anlamalarıdır. Tanzimat'tan beri modernleşme anlayışımızın yaratma değil de taklit olmasından kaynaklıdır. İnkılâpçılarımız kendi değerlerini muhafaza ederek Batı'nın cevherlerini almamıştır. Muhafazakâr modernleşmeyi mümkün kılacak sistemli bilgi ve kültürden yoksundurlar. Batı'ya karşı bütünüyle bir hayranlık beslemişler ve medeniyeti balo salonlarından ve eğlence yerlerinden ibaret saymışlardır (Köker, 2006: 300-301). Başgil de Güngör gibi Batı'nın toplum yapısını Türk toplumuna uygun görmez. Fakat İnkılâpçılar Batı'dan Türk toplumunun organik yapısını bozacak maddi şeyleri almıştır.

Muhafazakârlar için toplumun temelini aile oluşturur. Bireyler toplumun devamlılığı için gerekli olan ahlaki değerleri aileden öğrenir. Muhafazakâr siyaset için aile kurumunun önemli olmasından dolayı muhafazakâr siyasetçiler politikalarını belirlerken aileyi korumaya yönelik belirlerler (Özkan, 2016: 7). Baltacıoğlu'na göre, toplumun düzeninin sağlanması ancak aile kurumunun sağlam bir temele oturtulması

ile mümkündür. Aile yapısı bozulursa toplum yapısının da bozulacağından dolayı aile kurumunun korunması ve kollanması toplumun sürekliliğinin sağlanması için gereklidir (Savaş, 2011: 20).

Baltacıoğlu'na göre bir birey dünyayı yalnız başına anlamlandıramaz, anlamlandırabilmesi için topluma ihtiyaç duyar. Birey yalnızca toplum içinde değer kazanabilir. İnsan için toplum zaruri bir ihtiyaçtır ve aynı zamanda bireylerin gelişmesini ve ilerlemesine toplumun katkısı büyüktür. Maddi ve manevi olarak insan kendisini bir topluma ait hissederse sağlıklı olabilir ve topluma ait olmayı gerçekleştirdiği an toplumun ilerlemesine ve gelişmesine de katkıda bulunacaktır. Toplum var ise birey anlamlıdır. Aksi takdirde toplum olmazsa birey anlamsız hem de toplum nizamsız kalacaktır (Savaş, 2011: 23-24).

Kısaca hem Batı muhafazakârlığı hem de Türk muhafazakârlığı toplumun organik yapısının tepeden inme bir şekilde bozulmasını eleştirir. Toplumun kendi ihtiyacından doğacak olan kendiliğinden ya da ihtiyaç durumunda gerçekleşecek olan değişimi savunurlar. Her ikisi de aile kurumunu toplumun en küçük parçası olarak görür ve toplumun devamı için bu kurumu gerekli görerek gerek politikalarla gerek söylemler ile bu kurumu koruma altına alır.

3.2.4.Mülkiyet

Muhafazakârlara göre mülkiyet, atalardan devralınıp geleceğe aktarılan bir mirastır. Bu açıdan mülkiyete bakıldığı zaman mülkiyet gelenek açısından da önem arz eder. Geçmişten gelen değerler mülkiyet yoluyla geleceğe aktarılır. Bireylere bu şekilde yapılan aktarım sorumluluk yükler. Bu sorumluluklara sahip olan birey toplum karşısında kendisini sorumlu hisseder. Bu sayede toplumun düzeni ve istikrarı sağlanır (Akkaş, 2003: 250).

Özel mülk edinme toplumda eşitsizlikleri beraberinde getirir. Liberaller bu eşitsizliklerin bireyi ön plana çıkardığı düşüncesi ile kabul ederken sosyalistler kolektif bilinç için eşitsizliği bir tehdit olarak görür ve reddeder. Muhafazakârlar ise mülkiyetin bir emanet olduğu düşüncesi ile sorumluluk yüklenmesinden dolayı toplumda meydana gelen eşitsizlik kabul edilir. Fakat önemli olan devletin mülkiyete karşı müdahalesidir. Devlet müdahale konusunda ortada bir yerde olmalıdır (Akkaş, 2003: 251).

Türk muhafazakârlarının mülkiyete önemi komünizme karşı duruş sergilerinden yanadır. Örneğin Başgil'e göre Komünizmin Türkiye'de kabul görmemesinin nedenlerinden birisi mülkiyet hakkını yok etmesinden kaynaklıdır. Mülkiyet hakkı Müslümanlık için önemlidir. Bireylerin mülkiyet sahibi olmaları onların çalışmalarının karşılığı olarak verilir ve bu karşılık sayesinde bireyler daha çok çalışır. Buda çalışanın hakkını alması demektir ve liyakati yansıtır.

Liberalizmin birey odaklı mülkiyeti ortaya çıkarması ve maddi odaklı yaşam tarzının ülkede benimsenmeye başlanması Mustafa Şekip Tunç'un eleştirisine neden olmuştur. Tunç'a göre maddiyata önem verilerek zenginliği sınırsız bir oranda genişletme çabasına gidilmiştir. Bu şekilde manevi hayat geri plana atılarak bireylerin kurtuluşu maddi hayata bağlanmıştır. Hâlbuki bireyler maddi hayatın getirileri ile değil manevi hayatın getirileri ile selamette ulaşırlar. Tunç bu nedenle mülkiyet anlayışında devletçiliğinde gerekli olabileceği durumlardan da söz eder. Tunç mülkiyet meselesini insanlığın ilk tarihinden beri var olduğunu savunarak mülkiyetsiz bir cemiyetin olamayacağını vurgular. Mülkün verimli ve canlı olabilmesi için serveti en iyi biçimde kullanacak düzeyde bilgisi olan bireylerde bulunması gerektiğini savunur. Sermayenin devlet gibi kurumda olması durumunda ya israf edildiği ya da yerinde sayıldığı savunur. Fakat servet işi en iyi şekilde bilgi olmayan insanların eline geçebilir ama daha sonrasında bu servet işi en iyi düzeyde yapabilecek bilgiye sahip insanların eline geçerek yeniden canlanacaktır. Eğer servet verimsiz bir şekilde kullanılmaya başlarsa işte o zamanlarda devletin müdahalesinin olabileceğini savunur. Fakat müdahale yapılırken önemli olan bireycilik ve devletçilik arasındaki dengeyi kurabilmektir (Serçe, 2019: 145-146).

Türk muhafazakârlığındaki mülkiyet anlayışına baktığımız zaman Batı'daki mülkiyet anlayışı ile farklı bir çizgide olduğunu söyleyebiliriz. Sonuçta Türk muhafazakârlığı, liberalizm ve muhafazakârlığı ortak bir noktada birleştiren orta sınıf bir mülkiyet anlayışını benimsemiştir. Bu ekonomik sistem liberalizmi ve devletçiliği karşılıklı olarak dengeleyen ve sermayeyi aşağı doğru çeken bir tür yumuşatılmış kapitalizmdir (Ögün, 2004: 579).

3.2.5.Değişim

Türk muhafazakâr düşüncesinin, değişime karşı olmadığı Türk muhafazakâr temsilcilerinin tutumlarına bakıldığında zaman görülebilir. Türk siyasal hayatında

değişimden kasıt Batılılaşma ya da modernleşme olmuştur. Örneğin milliyetçi ve muhafazakâr olan Mümtaz Turhan, Batılılaşacak mı ya da Batılılaşmayacak mı ikileminde kalmasının gereksiz olduğunu savunur. Çünkü ona göre bütün toplumlar için Batılılaşma kaçınılmazdır, gereklidir ve Batılılaşmayan toplumun sonu felakettir. Turhan bir toplumun değişimini serbest kültür değişimleri ve zorunlu kültür değişimleri olmak üzere iki şekilde ele alır. Zorunlu kültür değişimi; yabancı bir grup ile toplumsal bir gruba kendi kültürünü baskı ile kabul ettirmesidir. Serbest kültür değişimi ise, yabancı bir grup ile toplumsal grubun teması halinde yabancı grubun bir kısım kültürlerini kendi istekleri doğrultusunda benimsemesidir. Turhan'a göre serbest kültür değişimleri sağlıklı toplumsal dönüşümler meydana getirir. Batılılaşmanın da sert ve zoraki değişimler ile yapılması toplumda direnci getirirken yumuşak ve kabullendirici yapılması başarıyı getirir. Muhafazakâr modernleşmeci olan Turhan, Batılılaşmayla beraber geleneklerinde göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Batı'dan alınacakları bilim ve teknik olarak sınırlayan muhafazakârlardan farklı olarak Turhan Batı kültürünün de alınmasından yanadır. Bu kültür değişimin ise toplumu sarsmadan uzmanlar tarafından toplum bilgilendirilerek yapılması gerektiğini savunur (Serçe, 2019: 181-185).

Cumhuriyet döneminde Kemalistler, geçmişi yıkarak daha modern bir gelenek inşa etmek için inkılâplar aracılığı birtakım değişimlere gitmişlerdir. Kendisini gelenekçi olarak adlandıran Safa bu dönem aralığında 'Türk İnkılâbına Bakışlar' eserinde Kemalizm ile bir kavgaya girmemiş hatta Kemalist projelerin geleneklere bağlı ve gelenek düşmanı olmayan bir yapıda olduğunu savunmuştur. Yeni kurulmuş olan Cumhuriyet rejimi ile muhafazakârlığın birbirinde ayrı düşünölemeyeceğini savunan Safa, nasıl ki gelenekler toplumu bir arada tutuyor ve yaşıtıyorsa inkılâplarda toplumu bir arada tutarak ölkeyi geliştirdiğini savunmuştur (Örnek, 2020: 13-14). Milliyetçi muhafazakâr olan Baltacıoğlu hatta Mustafa Kemal'in yapmış olduğu devrime sahip çıkarak, Mustafa Kemal'i "cemiyeti işleyecek sanatkâr" olarak tanımlar. Bu tanımlamasının nedeni ise toplum inşasına bakışından kaynaklanır. Toplum yeniden inşa edilirken mühendis edası ile edilmemeli, inşa sanatkâr görgüsü ve titizliği ile yapılmalıdır. Mustafa Kemal ise zaten sanatsal ve kültürel yanı sağlam olan birisidir (Bora, 2018: 349-350). Bu bakış açısında olan muhafazakâr figürler Batı muhafazakârlarından değişim konusunda ayrılırlar. Değişime reaksiyoner bir tepkiye sahip olan Batı muhafazakârlığı karşısında Türk muhafazakârları isteklidir.

Anglo-sakson muhafazakârlığındaki muhafazakâr düşünürler gibi değişimin tedrici bir şekilde yapılmasını isteyen ve İnkılapları eleştiren Türk muhafazakâr düşünürlerde mevcuttur. Örneğin, değişimin kaçınılmaz olduğunun farkında olan Başgil değişimin sürekliliğine vurgu yapar. Tıpkı Burke gibi değişimin jakobence tepeden inmece bir şekilde yapılmasına karşıdır. Değişimin toplumun ihtiyacından kaynaklı olmasından yanadır. Eğer yapılacak olan değişim tarihin ve geleneklerin birikimleri ile yapılırsa Türk milleti varlığını devam ettirebilir (Demirel, 2004: 223). Yapılan inkılapları ve hükümetin katı politikalarını eleştirir. Dil devrimi ve din ve laiklik hususundaki politikalara eleştirilere bulunarak muhafazakâr eğilimi ortaya koyar. Başgil'e göre dil devriminin yapılmasıyla beraber geçmişin bütün birikimleri ortadan kaybolmuştur. Türk milleti için ortak bir değer olan dil hükümetin amaçları doğrultusunda zarar görmüştür ve bu doğru değildir (Başgil, 2017: 47). Dilde yapılan değişimi yanlış bularak Türk muhafazakârlığı için bazı konularda değişimin olmaması gerektiğini ortaya koyar. Erol Güngör ise İnkılâpçıların İslam'ı ve Osmanlı'yı küçümsemesinden yakını. Oysa Osmanlı, en güçlü evresi ve en güçlü asimilasyon gücüne eriştiği noktadır. Ona göre Osmanlı Selçuklu ve İslam öncesi dönemlere kadar götürülebilecek bir geçmişe sahip olan milletin o güne kadar sahip olduklarının değiştirilmesi intihar demektir. Gelenek alışkanlıkların ve yaşayan kültürün uzun bir geçmişi vardır. Bunları değiştirmek ise ancak yine o geçmişe referansla olmalıdır. Değişim karşısındaki bu tutumundan dolayı Güngör muhafazakâr düşüncenin de tabiatına uygun hareket eder (Nacak ve Karaaslan, 2014: 48).

Milliyetçi ve muhafazakâr bir entelektüel olan Osman Turhan, Cumhuriyet modernleşmesi ile beraber din, dil ve tarih alanındaki değişimleri tepeden inmece ve zorlayıcı olarak değerlendirmiştir. Atatürk ilke ve inkılâplarının ise belirli bir grubun amaçları doğrultusunda saptırıldığını savunur. Bu grup Tanzimat ile birlikte başlayan süreçte Batı karşısında kendilerini ezik olarak görmüş ve Batı'nın taklidini yaparak kendilerini Batı'ya kabul ettireceklerini sanmıştır. Fakat bu modernlik adına giriştikleri yolda toplumu bir felakete sürüklemişlerdir. Turan'a göre modernleşme bize bir şey katmamış aksine milli birliğimizi bozmuştur. Batı taklit edilmekten ziyade ilimi ve tekniği tedrici bir şekilde Türkiye'de uygulansaydı modernleşme konusunda başarılı olunacaktı. Fakat kendilerini Batı karşısında küçük gören aydınlar tarihsel olarak sürekliliği değil de modernleşme ile beraber kopukluğu yaşamıştır. Bu

yüzde Turan'a göre modernleşme ya da Batılaşma konusunda bu aydınlar başarılı olamamıştır (Özden, 2003: 575).

Özetle, Türk muhafazakârlığının unsurları Batı'daki muhafazakâr unsurlar üzerinden ele alınmıştır. Bunun sonucunda Batı ile aynı çizgide ve aynı çizgide olmayan unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Gelenek, organik toplum ve otorite Batı ile aynı çizgide iken mülkiyet ve değişim unsurları Batı'dan farklı bir çizgide ilerlemiştir. Türk muhafazakâr düşünürleri gelenekleri ön plana çıkararak yapılacak olan değişimlerin geleneklere referans ile yapılmasından yanadır. Otorite ise devletin istikrarı ve düzeni için gereklidir. Otoritenin olmadığı yerde devletin olmayacağını savunurlar. Toplumun temeline aileyi koyan Türk muhafazakârlar bireyin karşısına cemaati ön plana çıkarırlar. Mülkiyet hakkını özgür bir hak olarak gören Türk muhafazakârları, devletin mülkiyete karşı duruşunu ortada bir yere koyar. Bireycilik ve devletçilik ilkelerinin arasında denge kurmayı amaçlarlar. Bu konuda Batı çizgisinden farklı olması; liberalizm ile muhafazakârlığı orta nokta da birleştirmesinden kaynaklıdır. Değişim konusunda Türk muhafazakârları ortak bir noktada birleşmeseler de genel kanı değişimin gerekli olduğudur. Değişimden kasıt Batılılaşma ve modernleşmedir. Türk muhafazakârları Batılılaşmayı gerekli görerek, değişimden yana olmuşlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN ANLAMSAL VE KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMÜ

Birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerde, DP'nin, AP'nin, ANAP'ın ve AKP'nin muhafazakâr değerlere göre analizine zemin oluşturmak amacıyla muhafazakârlığın Batı'da ve Türkiye'de yaşadığı süreç ve ana unsurlarını ele almıştık. Çalışmanın bu bölümünde ise bu dört partinin, muhafazakârlığı sözü edilen beş unsur etrafında değerlendirilecektir. Hatırlamak gerekirse bunlar sırasıyla;

- a) **Gelenek;** Tarih, Din ve Devletin rolü devlet algısı
- b) **Otorite;** Devlet Otoritesi
- c) **Organik Toplum;** Aile ve Cemaat
- d) **Mülkiyet;** Mülkiyet Devlet İlişkisi, Devletin ekonomideki rolü
- e) **Değişim;** Batılılaşma, Kemalizm ve Osmanlıya karşı tutum.

Değerlendirme yapılırken bu dört siyasi partinin Türkiye'de muhafazakârlığın anlamsal ve kavramsal dönüşümdeki etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır.

Bir alt hedef olarak ise bu unsurların Batıdaki anlamları ile Türkiye'deki anlamları karşılaştırılmış olacaktır.

Buna göre bu bölümde 1950'den günümüze kadar Türk siyasal hayatında faaliyette bulunmuş olan DP, AP, ANAP ve AKP dört iktidar partisinin, parti programları, kimi muhafazakâr söylemleri ve eylemleri analiz edilecektir.

4.1. DEMOKRAT PARTİ'NİN MUHAFAZAKÂR DURUŞU

DP, iktidara gelişiyle beraber muhafazakâr politikalar üretmiş ve bu üretmiş olduğu muhafazakâr politikalar sayesinde kendisini iktidarda uzun bir dönem tutabilmiştir. Muhafazakârlığın temel unsurlarının başında toplumları bir arada tutan ve toplumsal istikrarı sağlama da önemli rol oynayan **gelenek** gelmektedir. Kemalist geleneğin içinden çıkan DP, iktidara geldikten sonra geleneği ön plana çıkarmıştır. Kemalist rejim ve gelenek arasında kalmasına rağmen bir yandan Kemalist rejimi ihlal etmiyor diğer yandan ise geleneği temsil eden konuşmalar yaparak kitlelere ulaşıyordu (Taşkın, 2013: 85). Millete mal olmuş inkılâplarımız mahfuz tutacağız diyen Adnan Menderes'e göre tek parti döneminde Kemalist uygulamalar geleneğe ve

dini değerlere gerektiği kadar değer vermediği için eleştirmiştir. Atatürk'ün eleştirilemez bir figür olmasından ve ilah Atatrklğnden de duyulan rahatsızlığı ifade etmiştir (Demirel, 2004: 163).

Gelenek ve tarih açısından DP' e bakıldığı zaman en net ifadeleri parti programının 39. maddesinde görmekteyiz:

İlmin, tekniğin, güzel sanatların süratle gelişmesini sağlamak için bütün vasıta ve tedbirlere başvurmak, bu cümleden olarak ehliyet ve istidatları teşvik etmek, kütüphaneler, müzeler, tiyatrolar, konservatuarlar kurmak, ciddi neşriyata yardımda bulunmak, Türk dilinin, milli bünyesine uygun olarak, süratle gelişmesi yolundaki çalışmalara yardım etmek, kısaca, yurdumuzda milli ve insani kültür seviyesinin yükselmesini sağlayacak her faaliyeti desteklemek, kanaatimizce, devletin başlıca vazifelerindendir. Ancak, ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin, siyasi ve idari müdahalelerden uzak kalmasını, Demokrasi'nin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz. (Demokrat Parti Program, 1946: 11-12).

15'in madde de ise bütün gelenekleri benimsemediğini görüyoruz: "Partimiz, inkılâpılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye eriştirmek ve geçmişten, kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için gereken bütün hamlelerin hemen tatbiki konulması manasında anlar. "(Demokrat Parti Programı: 4).

11 Aralık 1950 TBMM genel kurulunda Menderes;"mazinin ananeleriyle yeni devir kurulmasına sâyetmekten ziyade yeni kuracağımız devri asil ve isabetli ananelere istinat ettirmeye çalışmak çok daha yerinde olur. Hassaten gayet yerinde olarak bahsetmekte oldukları millî birliğin icaplarının böyle tecelli etmesi lâzım geleceğine kaniim."

DP ve Menderes'in söylem ve parti programlarının anlaşılacağı üzere; DP, geleneğe başvururken geçmişten gelen düşüncelerin tamamını onaylamaz. Geçmişe kr körüne bağlı değildir. Toplumların değişmesiyle beraber geleneklerin de kendi kendiliğine değişebileceğini savunur. İnkılâplar için tehdit oluşturabilecek gelenekleri ise benimsemez. Bu bağlamda ise gelenek açısından DP, halkın benimsemiş olduğu gelenekleri benimser ve geçmişe atıflarda bulunarak iktidarını güçlendirir. Fakat bunu yaparken de Kemalist rejim ile herhangi bir hesaplama girmez.

Gelenekler bağlamında önemli olan bir diğer konu ise dindir. Tek partili dönemde sert bir şekilde uygulanan laikliği benimseyen uygulamalar halk tarafından dinsizlik ve din aleyhtarlığı olarak yorumlanıyordu. Toplumun bu şekildeki yanlış yorumlamalarından dolayı DP, laiklik anlayışını yumuşatmıştır (Tunaya, 1952: 662). Liberal bir çizgide olan DP, laikliği bu bağlamda ele alır. Liberalizm için önemli olan düşünce özgürlüğü DP'nin laikliği yorumlamasına referans olmuştur. Türk toplumunun İslam toplumu olduğunu kabul eden DP, bireylerin istedikleri dilde, istedikleri şekilde dini ihtiyaçlarını özgürce yerine getirebileceğini savunmuştur. Fakat burada önemli olan dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğidir (Karpat, 2008: 229).

DP parti programında laiklik konusunu şu şekilde ele alır; "Partimiz laikliği, devletin siyasette dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunlarını tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde yanlış tefsirini reddeder. Din hürriyeti de diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından" (Tunaya, 1952: 662).

Menderes ise laiklik hakkında görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır; "İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız." (TBMM, 29 Mayıs 1950, s. 31). Bu çerçevede bakıldığında DP laikliği hem liberal hem de muhafazakâr şekilde yeniden yorumlamıştır.

Laikliğin yumuşatılmasından sonra DP dini konulardaki politikaları uygulamaya koydu. Dini açıdan DP'nin ilk adımı Türkçe ezan uygulamasına son vererek Ezan'ın Arapça okunmasına izin vermek olmuştur (Tunaya, 1962: 6). Bir diğer adım ise Ramazan aylarında ve cuma sabahlarında Kuran'ın radyolardan okutulması ve dini programların radyolardan yayın yapması yasağının kaldırılmasıdır (Sitembölükbaşı, 1995: 60). Demokrat parti ile beraber eğitim politikalarında da dinselleşme süreci başlar. Din derslerini örgün eğitimin bir parçası haline getiren DP, köy enstitülerini kapatmış onun yerine İmam Hatip okullarını yaygınlaştırmıştır (Kirby, 1962: 366-377).

Bir yandan da dine yaklaşmanın nedenlerinden birisi komünizm etkisidir. Sovyetler birliğinin bu dönemlerde yükselişi ile beraber komünist kışkırtmalara karşı din bir kalkan gibi görüldü. Bundan dolayı İslamcı muhafazakârlar ile devletin ortak

paydası "antikomünizm" olarak belirlendi (Bora, 1997: 21). Dini, komünizme karşı bir zırh olarak gören Menderes komünizm ile ilgili şunları söylemiştir: “Türk camiasının sosyal telakkileri, dini telakkileri, siyasi ve idari telakkileri komünizm cereyanı ile fikir olarak komünizm cereyanı ile mücadele etmek bir hâkimiyet üstünlüğü temin etmeye kâfidir, yeter artar.” (Öztürk, 1998, s. 2324).

DP dine karşı liberal bir şekilde yaklaşarak din özgürlüğünü savunmuştur. Fakat bunu yaparken de dinin siyasi bir araç olmamasının altını çizmiştir. Bu bağlamda halk ve devlet arasında dengeyi yakalayarak çevreyi merkeze yakınlaştırmaya başlamıştır. Aynı zamanda dini, komünizme karşı da bir silah olarak kullanmıştır.

Gelenek bağlamında ele alınması gereken bir diğer konu ise DP'nin devlet algısıdır. Menderes'in devlete bakışı tıpkı ekonomide olduğu gibi liberaldir. Devlet'i sınırlı olarak görür.

DP'nin parti programının 19. maddesinde devlet algısına bakışını en iyi şekilde görmekteyiz;

İç işlerinde, hükümeti ve teşkilâtını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, Sadece, halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş, bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün muamele ve münasebetlerinde yurddaşa tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kanunî selâhiyetlerin, idarî otorite temini bahanesile, keyfî olarak kullanılması temayülleri önlemeyi vazife edineceğiz. İyi bir idare cihazı kurabilmek için vazifenin icab ettirdiği selâhiyetle mesuliyet hudutlarını kesin olarak tayin eylemek şarttır. Bütün salâhiyetlerin mahdut ellerde toplanması ve mesuliyetin zafa uğraması neticelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usullerin terki lüzumuna kaniiz. (Demokrat Parti Programı, 1946: 5-6).

DP'nin devleti bireyden üstün olarak görmediğini görüyoruz. Devleti bireye hizmet etmesi gereken bir kurum olarak görmektedir. Menderes, devleti ekonomi dışında tutarak yalnızca yurttaşların hak ve hürriyetlerin koruyucusu olarak değerlendirmektedir. Bireylerin haklarını ön plana çıkaran DP, devleti bu hakların sınırları içerisinde bırakır.

Muhafazakârlık için önemli olan bir başka konu ise **otorite** kavramıdır. Burada karşımıza otoritenin var olup olmaması konusu ortaya çıkar. Muhafazakârlar otoriteyi kabul eden taraftadır. Bu otoritenin sınırlanması konusunda, Kıta Avrupa'sı

muhafazakârları ve Anglo Sakson muhafazakârları arasında ortak bir tutum mevcut değildir. Anglo Sakson muhafazakârları Kıta Avrupa'sı muhafazakârlarına göre otorite kavramına biraz daha ölçülü yaklaşırlar. Otoriteyi sınırlandırarak bireyi daha ön planda tutarlar.

DP ise otorite konusunda Anglo Sakson muhafazakârlığı gibi devlet otoritesini sınırlandırılmasından yanadır. Bunu en iyi şekilde madde 19 da görmekteyiz; "İç işlerinde, hükümeti ve teşkilâtını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece, halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün muamele ve münasebetlerinde yurddaşa tam bir emniyet verebilmektir." (Demokrat Parti, 1946: 5-6). DP, devlet otoritesinin bireyden üstün olarak ele alınmadığını söyleyebiliriz. Otorite konusunda bu tutum içerisinde olmasının en önemli etkenlerinden biri ise 1950'li yıllarda NATO üyeliğinin kabulü ile birlikte Türkiye'nin ABD'ye yakınlaşmasıdır. ABD'nin yardımları sonucunda Menderes'e göre Batı, Avrupa değil Amerika'dır. Menderes'in bu tercihi Türk siyasal rejim sistemine de yansımıştır. Aşırı derecede özgürlükçü olan Amerika, Kıta Avrupa'sı muhafazakârlığına karşı muhafazakâr liberaldir. DP'nin Amerika'ya bu dönemde yakınlaşması ile beraber hem liberal uygulamaları hem de muhafazakâr uygulamaları artmaya başlamıştır (Kaçmazoğlu, 2012: 65-66).

Fakat DP, muhafazakâr ekseninde otoriter devlet anlayışı mevcuttur. Osmanlı devlet ve sosyal yapısına dayanan güçlü ve otoriter liderlik Menderes'te de görülür. DP iktidarıyla birlikte koruyucu ve otoriter devlet anlayışı devam etmiştir.

Hatırlanacağı gibi muhafazakârlığın unsurlarından birisi ise **organik toplumdur**. Muhafazakârlara göre toplum, geçmişten gelen ve geleceğe uzanacak olan organik ve canlı bir yapıdır. Bu canlı organizmayı ise yaşatacak olan kurumların başında aile ve cemaatler gelmektedir. Bu kurumlar geçmiş ile gelecek arasında bir köprü görevindedir.

DP'nin aile konusundaki tutumu parti programın da şu şekilde ifade edilmektedir;

Aile, bireysel ve toplumsal değerler sisteminin başlangıcı ve kaynağıdır. Sanayileşme devriminden sonra, bilgi çağı da ekonomik doğaları nedeni ile ailenin zayıflamasına neden olmuştur. Bu da bireylerin ruh sağlıkları üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur.

Bu yüzden Demokrat Parti, insan odaklı ekonomik ve sosyal çözüm önerileriyle, aileyi yeniden güçlendirmeye dönük politikalar izleyecektir. (Demokrat Parti Programı, 1946: 3).

DP aile konusunda, muhafazakâr düşünürler gibi düşünmektedir. Aile'nin organik yapısının bozulmamasına yönelik politikalar inşa ederek aileyi korumaktan yanadır.

Geleneği ve tarihi aktarmada önemli olan başka bir kurum ise cemaatler olmuştur. DP'nin dini alanda yapmış olduğu yumuşamalar tarikatlar gibi özel dinsel örgütlerden destek almasını sağlamıştır. Örneğin; 1954 ve 1957 seçimlerinde Said Nursi'nin tarikatı olan nurculardan destek almıştır. Bu yapılar DP döneminde görünür hale gelmiş ve meşrulaştırılmışlardır (Zürcher, 2016: 340). Bu gibi destekleri dini konularda yapmış olduğu politikalar sayesinde alan DP, dini söylemlerin ve icraatların fayda getirdiği düşüncesi ile dini istismar etmeye başlamıştır. Dini başlarda siyasete karıştırmak istememesine rağmen kullanmasının bazı nedenleri vardır. DP iktidarı, parti bölünmelerinden ve enflasyondaki artışın sonucu olarak ekonomik istikrarsızlıklardan dolayı git gide güç kaybediyordu. Bu durum Adnan Menderesi dini söylemler ile çıkış yaparak siyasette popülist yaklaşıma itti. (Ahmad, 2010: 138). Örneğin Menderes 1958'deki parti kongresinde "İnkılâp softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezan-ı Muhammediyeyi Arapçalaştırdık. Mekteplere din derslerini kabul ettik. Radyoda Kuran okuttuk Türkiye devleti Müslüman'dır ve Müslüman kalacaktır. "söyleminde bulunmuştur (Zürcher, 2016: 338-339). Burada dini konularda yapmış olduğu politikalarına vurgu yapması ve Türkiye devletinin Müslüman bir devlet olduğu vurgusunu yapması popülist bir yaklaşımda olduğunun göstergesidir.

DP, ailenin organik yapısının bozulmamasından yana tavır alır. Cemaat gibi kurumlarla ise ilişkilere girerek bu kurumları görünür kılmıştır. Bu dini cemaatler örgütlenmeye başlamıştır. DP iktidarı ve cemaatlerin yakınlaşması sayesinde DP iktidarını bu kurumlardan destek alarak daha da güçlendirmiştir.

Muhafazakârlığın bir diğer önemli unsuru ise **mülkiyet** anlayışıdır. Burada ele alınması gereken konu ise devlet ve mülkiyet ilişki ya da devletin ekonomideki yeridir. Muhafazakârlara göre mülkiyet, insana sorumluluk yükler ve toplumda sosyal dayanışmayı sağlar. Bu yüzden devlet mülkiyete müdahalede bulunmamalıdır. Piyasa

konusunda da müdahale edilmemesinden yanadırlar. Fakat piyasa da bir istikrarsızlık meydana geldiği durumlarda müdahaleyi uygun görürler.

DP'nin ise ekonomi anlayışını en iyi şekilde parti programında 17. maddesinde görmekteyiz:

Devletçiliği, iktisadî alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurtdaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile hususî teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve sür'atle gelişmesinde vazife alması, manasında anlıyoruz. (Demokrat Parti Programı, 1946: 5).

51. maddesinde ise; "Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kat'î zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeye çalışmak olmalıdır." (Demokrat Parti Programı, 1946: 15-16). DP, piyasaya gerekli olmadıkça müdahalenin olmaması gerektiğini belirtir. Devlet müdahalesinin ise ancak piyasada istikrarsız bir durum olduğu zaman müdahaleye izin verileceğini görüyoruz. Serbest piyasa koşullarını koruyarak ve rekabetin ortadan kalkmasını önlemeye çalışarak liberal bir ekonomi modelini benimsediğini ortaya koymuştur.

"Ekonomik dinamikleri hızlandırmak, bütçede yatırımları artırmak, özel girişimciliği fiili ve hukuki koruma altına alacak bütün düzenlemeleri yapmak ve geliştirmek, yabancı sermayeden yararlanmak, üretim boyunca devletin zararlı müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarmak, var olan sermayenin üretime yönlendirilmesini sağlamak, bu sayede birey için uygun girişim alanı oluşturmak." diyen Menderes ekonomik anlamda liberal olduğunu göstermiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 1950: 9).

Hatırlanacağı gibi muhafazakâr unsurlarda bir diğer önemli konu ise **değişim** konusuydu. Muhafazakâr düşünceye göre değişim kaçınılmazdır. Fakat değişimin amacı, bir toplumu baştan aşağı radikal bir hareket ile değiştirmek olmamalıdır. Değişim toplumun geçmişi silinmeden, tedrici bir şekilde yapılmalıdır. Türk muhafazakârlığının değişim konusuna bakışı klasik muhafazakârlara göre farklıdır. Türk muhafazakârları değişime açıktır ve değişimin olmasından taraftırlar. Değişim ise Türk siyasal yaşamında Batılılaşp Batılılaşmama konusundadır.

Değişim konusunu ele almadan önce DP döneminde, Batılılaşma hareketlerine bakmamız gerekir. Bu dönemde karşımıza iki grup çıkar. İlk grup, Batılılaşmayı modernleşmenin bir gerekliliği olarak görür ve Batı'nın bütün değerlerinin alınmasından yanadır. Bu grup, Batı'yı bütüncül bir şekilde alarak, Cumhuriyet modernleşmesini destekler. Batı'yı bütüncül bir şekilde ele almayan ikinci grup ise, Doğu-Batı sentezini ele alarak, Batı'nın kültürel değerlerini almadan sadece bilim ve tekniğinin alınmasından yanadır. Değişim burada tamamen istenmez. Cumhuriyet rejimlerini ise Batı'nın kültürel değerlerinin de alındığı düşüncesi ile eleştirir. Bu açıdan bu grup milliyetçi- muhafazakâr aydınlardır (Kaçmazoğlu, 2012: 48-50).

Bu dönemde DP ise Batılılaşma konusunda ikinci gruba yakın bir yerde durur. DP'nin siyasal projelerine baktığımız zaman bunu daha iyi görürüz. Bu projeleri amacı kırsala modernlik götürmektir. Bu modernlik ise genellikle teknik alanlarda yapılmıştır. Örneğin, kırsal alanlara yol, elektrik ve su taşımak, teknik alanda yapılan çalışmalardır. Batıcılık anlayışı, yalnızca teknoloji ve ekonomiktir. Batılı olan bu araçlara sahip olunurken, kendi özü ile herhangi bir çatışmaya girmemek batıcılığın muhafazakâr bir evresidir. Batının demokrasi ve özgürlüğü ise siyasal kültür açısından alınmalıdır. İlerleme ve gelişme ise inşaat ve imar faaliyetleri ile olur yani sanayileşme ile olacağını savunur (Demirel, 2004: 104).

Değişim konusunda bir başka önemli konu ise Kemalist politikalarla karşı bakış açısı ve geçmiş hanedanlık gibi kurumlara karşı özlem konusudur. Yukarıda değindiğimiz gibi Cumhuriyet dönemindeki rejimler ve Kemalist politikaları DP her ne kadar eleştirilmiş olsa da Atatürk'e karşı yapılan saldırıları önlemek için bazı politikalar ortaya konmuştur. Bu dönemde Atatürk'ü koruma kanunu çıkarmış olması bunun en iyi örneğidir. Bunun yanı sıra siyasi amaçlar doğrultusunda dini istismar eden aşırı gruplara (Büyük Doğu ve Sebilürreşad) soruşturmalar açarak laiklik ilkesini korumaya çalışılmıştır (Erken, 2016: 216). Adnan Menderes tarafından her ne kadarda geçmişe önemli referanslarda bulunmuş olsa da Cumhuriyet rejiminden önceki rejime dönüş arzulanmaz.

Sonuç olarak Türk siyasal hayatında muhafazakâr siyasal hareketler DP ile birlikte, ciddi gelişim kaydetmiştir. Bu gelişimin ana nedeni DP'nin katı laik politikaları yumuşatması olmuştur. Laik yumuşamaların sonucunda muhafazakâr kitle üzerindeki baskı kalkmış ve görünür hale gelmiştir.

4.2. ADALET PARTİSİ VE MUHAFAZAKÂRLIK

27 Mayıs sonrası DP'nin yerini AP'nin almasıyla Türk siyasal yaşamında yeni bir dönem başlamıştır. Bu parti, Süleyman Demirel liderliğinde siyasal yaşamda yeniden muhafazakâr bir ortam oluşturmuştur. Demirel'in gelişi ile beraber muhafazakâr hareketlerde yeniden canlanmaya başlamıştır. Demirel muhafazakâr duruşunu genellikle milliyetçi söylemler ile ortaya koyarak, milliyetçi ve muhafazakâr bir çizgi oluşturmuştur.

AP'nin parti programının 1. maddesine baktığımız zaman **gelenek** unsuru bağlamında geçmişe verdiği önemi görmekteyiz; Adalet Partisi, Türk Milletini, millî tarih şuuru içinde, Batı Medeniyeti seviyesine çıkarmayı, ideallerinin temeli yapmış bir siyasî teşekküldür. "Adalet Partisi, Türk Milletini geri kalmışlıktan, sefaletten ve siyasî vesayetten kurtarmak, Hür Dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh hür bir üyesi haline getirmek için çalışır." (Adalet Parti Programı, 1946: 3). Kendi gayesini muhafazakâr bir üslupla ifade eden AP, bir yandan millî tarih şuurunu unutturmeyen bir yandan da modernleşmenin gerekli olduğu vurgusunu yapman bir iktidar partisi olmuştur.

Parti programının millî eğitim politikamız başlığı altında bir kısımda millî değere verdiği değeri şu şekilde ifade etmektedir; "Millî Eğitimde müsbet ilimler yanında, sosyal ve manevî ilimlerin öğretimine de önem verilmesi gerektiğine inanıyoruz. Millî tarihimizde önemli yer tutan, millî benliğimizin teşekkülünde rolü büyük olan, tarihî, kültürel mirasın ve millî geleneklerimizin, güzel sanatların, millî folklorun ihmâl edilmemesini isteriz." (Adalet Partisi Programı, 1946: 24).

AP'nin zihniyet dünyasını, din ve din ile özdeşleşen gelenek ve değerler etkilemiştir. Bu bağlamda AP'nin laiklik anlayışına bakmamız gerekir. Parti Programının 10. maddesinde; "Lâikliği, din aleyhtarlığı, dine saygısızlık veya dinsizlik şeklinde anlamıyoruz. Devletin lâik olması, vatandaşların dinleri ile alâkalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve ibâdet şekillerini icrada serbest olmalıdır." (Adalet Partisi Programı, 1946: 6).

"Laik devlet, dine saygılı ve dini hürriyetleri sağlayabilecek türden uygulamalar yapabilen bir devlettir." diyen Demirel, laikliği muhafazakâr açıdan vicdan ve din özgürlüğü çerçevesinde ele almaktadır (Tuncer, 2007: 142).

Gelenekçi ve dindar bir aileden gelen Demirel din konusuna ayrı bir önem vermektedir. Demirel'e göre din yalnızca bir ibadet olarak görülmemelidir. Din, bireye ahlaki bir yön verirken insana belli bir dünya görüşü kazandırır. Din ve din ile özdeşleştirilen değerler ve gelenekler Demirel'in hayat felsefesini şekillendiren ve hayatı anlamlandırmaya yardım eden en önemli unsurlardır. Bu yüzden dini semboller ve ritüeller gericiilik belirtileri olarak sayılmaz (Demirel, 2004: 101).

AP'nin önemli bir kesimi, kendileri çoğu zaman ibadetlerini yerine getiremese de ibadet ve dinsel ritüellerin yaşandığı dindar- ağırlıklı olarak Sünni Müslüman ailelerden gelmişlerdir. Demirel'in babası ve bazı akrabaları, Isparta'nın ilçesi Barla'da sürgünde bulunan Said-i Nursi ile görüşen onu ziyaret eden kişilerdir. Zira kendisi Kur'an okunmadan sabah kahvaltısına oturulmayan bir aileden geldiğini söyleyen Demirel'in doğduğu köy olan İslam köyünde belki 15-20 evde risale-i Nur çoğaltıldığını nakleder (Demirel,2004: 100).

Adalet Partisi'ni besleyen muhafazakâr damarın esas kaynağı İslam'a referansla meşrulaştırılan bu hayat tarzının değerler sisteminin tehdit altında olduğu düşüncesidir. Dini sembollere saygı gösterilmesi, kadınların kamusal alanda kabul edilmiş davranış ve giyim kuşam ve davranış kalıpları dışına çıkmamaları, aile değerleri keyif verici maddelerden ve sefaletten kaçınma vs. geleneğin korunması denilince akla gelen ilk unsurlardır (Demirel, 2004: 176).

AP'si siyasal alanda etkinlik bağlamında devlet **otoritesine** önem vermektedir. Devlet var olması gereken bir kurumdur ve devlete saygı gösterilmelidir. Osmanlı devletinden bu yana devam eden güçlü liderlik AP'de de devam etmiştir. Bu gelenek içinde Demirel, halkın "devlet babası" olarak adlandırılmıştır. Muhafazakâr, devlet anlayışına sahip olması gereği Demirel, devlete önemli işlevler yükleyerek, güçlü ve kapsayıcı bir devlet ister (Erken, 2012: 45).

Devletin varlığının meşrutiyetini millete bağlayan Demirel, devlet ile milletin özdeşleştirilmesini vurgular. AP'nin devleti kavramlaştırmasında devlet ve millet arasında kurduğu bağ milliyetçilik anlayışı ile pekiştirilmiştir (Demirel, 2004: 268).

Demirel'in otoriterliği uzlaşmacı, değişken ve uyum sağlayabilen ilişkiler kurabilen bir otoritedir. Demirel özellikle 12 Mart müdahalesinden sonra güçlü devlet anlayışını benimsemiştir. 61 Anayasa'sının, 71 Anayasal değişikliği ile değiştirilmesi Demirel'in savunduğu değişikliktir. Çünkü bu değişiklikler ile birlikte devlet kaybolan

otoritesini yeniden kazanmıştır. Demirel de DGM'leri kurmuş, üniversitelerin özerkliğini azaltma gibi kurumsal düzenleme yaparak devlet otoritesini yeniden sağlamıştır (Demirel, 2004: 43).

Muhafazakârlara göre **aile**, tarihin ve geleneklerin aktarılmasına yardımcı olma konusunda önemli bir kurumdur. Demirel aile kurumuna bakış açısını kendi ailesini anlatarak bilgi vermektedir; “Biz mesut bir İstanbul ailesiydik. Hayatı ciddiye almış, hayat mücadelesini hiçbir zaman şikâyet konusu yapmamış, bu mücadelenin altında ezilmemiş, gerçekçi, çalışmayı şiar edinmiş, lüksü, israfı, şatafatı ve tantanayı değil, kendi işinde gücünde olmayı, tevazuu, iyi kalpliliği, yardımseverliği, hiç elden bırakmamış, kimsenin malında mülkünde gözü olmamış, hakka, hukuka riâyetkar, toplumdan rahatsız olmamış, toplumu rahatsız etmemiş bir aileydik” (Aktaran: Demirel, 2004: 344).

Demirel'in siyasal söylemlerinde aile kurumunun altını çizmesi, bu kuruma verdiği önemi göstermektedir.

AP'nin **mülkiyet** anlayışını ele almadan önce AP' den önceki dönemdeki ekonomik duruma bakmalıyız. Adalet Partisi'nden önce hazırlanan 1961 Anayasası özgürlükçü bir görüntünün ardından esas itibariyle devletçi seçkin bir siyasi yapı kurmuştur. Bu anayasa tam anlamıyla bir devletçi ekonomi öngörmüştür. Bundan dolayı Adalet partisi ekonomik anlayışları içerisinde devlete de önemli bir yol biçmiştir.

AP'nin ekonomik anlayışını devletin rolünü 15. maddede şu şekilde ifade etmiştir;

İktisadî kalkınmada devlet teşebbüsünü, ferdî teşebbüsü kısıkan ve ona rakip çıkan menfi, kıskanç ve kısır bir devletçilik şeklinde değil, fakat büyük monopolların kurulmasını önleyen, onların faaliyetlerini düzenleyen, ferdî teşebbüsün gücü yetmeyince, onu tamamlayan ve ona yardımcı olan, teknik bilgi, ferdî imkânları aşan sermaye ve yüksek risk icabettiren alanlarda öncü ve yol gösterici bir rol oynayacak müessese olarak kabul ediyoruz. (Adalet Partisi Programı, 1946: 8).

Piyasaya karşı devleti sınırlandıran AP, devletçiliğin özel teşebbüsler olmadığı takdirde uygulanabileceğini savunmuştur. Serbest piyasayı benimseyerek özel teşebbüslere geniş bir alan bırakarak devleti küçültmeye gitmiştir. Bu şekilde

piyasanın arz ve talep dengesini sağlayacağı düşünülmüştür. Bu tutumu ile liberal ve muhafazakâr tarafta olmuştur.

AP 'sinin parti programının 5. maddesine bakıldığı zaman mülkiyet konusuna ayrıca yer verdiği görüyoruz;

Aile, miras ve özel mülkiyet düzenine dayanan siyasî, içtimaî ve iktisadî rejimin, her alanda hürriyet idealini gerçekleştirmede, millî kabiliyet ve gayreti seferber ederek, halkın refah ve saadetini artırmada en tesirli ve mükemmel bir sistem olduğuna inanıyoruz... Cemiyetle aşırı servet ve gelir farklarının meydana çıkmasıyla belirecek kutuplaşmaları, hür iktisat düzenini ortadan kaldırmadan, demokratik müesseseleri zedelemekten... müterakki vergiler, sosyal sigortalar ve güvenlik tedbirleri, hür sendikacılık, toplu sözleşme ve grev hakkı, geniş amme hizmetleri gibi demokratik metot ve müesseselerin mevcut olduğuna inanıyoruz. (Adalet Partisi Programı, 1946: 4).

Bakıldığı zaman özel mülkiyet muhafazakârlık için önem arz etmekteydi. AP de özel mülkiyeti desteklemiş ve bunun için politikalar üretmiştir. Fakat toplumda bundan kaynaklı meydana gelecek gelir eşitsizliklerinde önüne geçilmesinden yanadır.

AP'nin izlediği ekonomik politikaya genel olarak bakacak olursak; bu politika karma ekonomi politikasıdır. Fakat bu ekonomi modelinde, özel sektör anlayışı daha ağır basmaktadır. 1969'da hükümet politikasında AP, mülkiyet hakkını yüceltmiş ve serbest piyasayı ön plana çıkarmıştır (Turan, 2010: 36). AP hükümeti, daha çok kalkınma ve refah artışı olarak gördüğü modernizmi, devlet teşvikleriyle köylüden sanayiciye kadar geniş bir kesimi memnun etmeye yönelik, popülist iktisat politikasına sahip olmuştur (Demirel, 2004: 141).

Hatırlanacağı üzere muhafazakârlığın unsurlarından biriside **değişime** bakış açısıdır.

Partinin 1. Maddesine baktığımız zaman Demirel'in Batı medeniyetlerine ulaşma arzusu görülmektedir; "Adalet Partisi, Türk Milletini, millî tarih şuuru içinde, Batı Medeniyeti seviyesine çıkarmayı, ideallerinin temeli yapmış bir siyasî teşekküldür. Adalet Partisi, Türk Milletini geri kalmışlıktan, sefaletten ve siyasî vesayetten kurtarmak, Hür Dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh hür bir üyesi haline getirmek için çalışır." (Adalet Partisi Programı, 1946: 3).

AP her ne kadar milleti Batı seviyesinde bir refaha ulaştırmayı kendisine hedef edinmiş olsa da " Camiasına dâhil bulunduğumuz Medeniyet seviyesine "her sahada ve yönde devam edecek olan"

ulaşma hamlelerinin ancak Millî Bünyeye ve Türk Hasletlerine uygun, müstakar ve sürekli bir düzen içinde mümkün olabileceğine inanıyoruz." ifadelerinde bulunmuştur. (Adalet Partisi Programı, 1946: 3).

Bu yönüyle muhafazakâr yapının ıslahatçı yapısını ele alarak millilikten uzaklaşmadan Batılılaşmayı  n görmüştür. Muhafazakâr bir şekilde modernleşmeden yana olan Demirel, Kemalizm'den farklı bir modernleşmeden taraftır. Ona göre modernleşme, ıslahatçı ve geleneklere bağlı bir batılılaşma bağlamında olmalıdır. Batılılaşmayı ise kültür değişiminden ziyade yalnızca ekonomik kalkınma için gerekli görür. Örneğin; yol, baraj yapımı ve köylere su götürmek gibi... ancak bu şekilde muasır medeniyetler seviyesine ulaşacağını savunur (Erken, 2016: 215).

Demirel her ne kadar geçmişe atıflarda bulunmuş olsa da eski rejime dönüş mahiyetinde bulunmamış ve hilafet ya da hanedanlık kurumlarını yeniden hayata geçirmeyi düşünmemiştir. Hatta parti programına baktığımız zaman madde 3'de bu düşüncesini ortaya koymuştur;

Madde 3'e göre: "insan haysiyetini rencide eden; insan hak ve hürriyetlerini hiçe sayan, insanı, devletin ve siyasî otoritenin bir  let ve vasıtası olarak görmek isteyen her türlü totaliter düşünce ve temayülün karşısındaız." AP, totaliter bir rejim kurmaya çalışan, demokratik düzeni yıkmayı amaçlayan her türlü aşırılıklarla mücadele edileceğini ortaya koymuştur. (Adalet Partisi Programı, 1946: 3).

Kemalist ideolojinin rejimine ise karşı bir duruş sergilememiş yalnızca Kemalist ideolojinin, hızlı bir şekilde modernleşmesi ile beraber toplumda meydana gelen sancılı dönüşümü eleştirmiştir. Bu dönüşüm yaşanırken milli ve manevi duyguların arka plana atılmasından yakınılmıştır. Kemalist ideolojiyi, akılcılığa dayalı bir sosyal mühendislik anlayışı ile bütün kurumları ve toplumu baştan aşağı yeniden inşa edilmeye çalışıldığı için eleştirmiştir. Demirel yalnızca sosyal ekonomik konularda modernleşmeci bir bağlamda akılcılığa dayalı sosyal mühendislik anlayışı taraftarıdır. Burada önemli olan konu Demirel'in sosyal mühendislik anlayışı kültürel veya siyasal alanda değil yalnızca ekonomik alanda olmasıdır. Kemalist ideoloji gibi tepeden inmecili bir şekilde değildir (Demirel, 2004: 342-343).

AP, Batılılaşma konusunda da CHP'nin yanlış bir Batılılaşmayı seçtiğini düşünür. AP göre Kemalist batılılaşma pratik dini motiflerle bezenmiş yaşam tarzına sırt çevirmek yabancılaşmak anlamına gelmektedir. Batı yalnızca bilim ve teknoloji

alanında bir üstünlük kurmuştur. Fakat insanın manevi boşluğunu dolduramamıştır. Bundan dolayı batılılardan alınacak tek şey bilim ve teknolojidir. Kemalist elit ise bizi biz yapan dini ve milli değerlerden uzaklaştırmıştır. Yanlış batılılaşma neticesinde batının cevherini değil, cürufunu almıştır (Demirel, 2004: 101).

Adalet Partisi'nin genel olarak muhafazakârlığına bakılacak olursa; geleneksel değerlere önem veren, tarihi yücelten ve maneviyatçı bir profile sahiptir. Din ve din ile bağdaştırılan geleneklerden etkilenmiş ve bu geleneklere önem vermekle birlikte organik toplum anlayışını savunmuştur. Milli değerlerin önemini hem parti programında hem de Demirel konuşmalarında yer vererek devlet ve millet özdeşliğini savunan milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. (Demirel, 2004: 343). Milli duyguların ve dini ritüellerin aktarılması konusunda aileye önem atfedilmiştir. Bireysel özgürlükler açısından özel mülkiyetin önemli bir rol oynadığını savunmuştur. Ekonomik açıdan bakıldığında zaman da AP, karma bir ekonomi modelini benimseyerek muhafazakâr ideolojinin ekonomik modeli ile uyumlaşmıştır. Değişim konusunda ise Batılılaşmayı ön görerek Batı'nın bilim ve teknolojisinden alınmasından yana tutum almış. Milli ve manevi duyguları ön plana çıkaracak şekilde Batılılaşmadan yanadır. Değişimin mühendislik anlayışı ile yapılmasına karşı olan Demirel yalnızca sosyoekonomik yapının mühendis anlayışı ile gerçekleşmesini savunur.

AP, ekonomi alanında tam bir devletçi ekonomi modelini benimsemiştir. AP muhafazakârlığın klasik çizgisinden ayrılır. Hiçbir zaman eskiye dönüş istememiştir. Geleneğe önem vermiş, organik devlet ve aile birliği anlayışını savunmuş. Din ve din ile bağdaşan gelenekler AP'sinin yaşam tarzını belirlemiştir.

4.3. YENİ SAĞ VE MUHAFAZAKÂRLIK: ANAVATAN PARTİSİ

Türk siyasal hayatında muhafazakâr çizgiyi DP ve AP' den sonra Anavatan Partisi iktidarı oluşturmaktadır. ANAP'ta, AP gibi darbe sonrası iktidara gelmiş bir partidir. 1980 Darbesi ile beraber Türk siyasetinde, Türk toplumunda ve Türk ekonomisinde ciddi değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler toplumda özellikle ekonomi alanında büyük yıkımlara neden olmuştur. Ekonomiye vurgu yaparak ön plana çıkan Özal, muhafazakâr değerlerin altını çizerek kendini iktidara taşıyabilmiştir. Özal'ın iktidara geldikten sonraki muhafazakârlık anlayışına bakmadan önce, 1989 yılında genel merkez binasının açılışında yaptığı konuşmasında ifade ettiği muhafazakârlığına bakalım:

“Bizim muhafazakârlığımız, bazılarının tanıdığı, düşündüğü gibi tutuculuk değildir. Bizim muhafazakârlığımız âdetimize, tarihimize ve inançlarımıza saygıdır. Ve bu adet ve anelerimizden devre uyan iyilerini en iyi şekilde muhafaza etmektir. Muhafazakârlık kavramının, bazı maksatlı ve demagog çevrelerce tutuculuk olarak lanse edilmesi ve bu anlayışın sahiplerinin bir aşağılama sembolü olarak sunulması hem ANAP tarafından kabul edilmeyecek bir durumdur. Hem de ülkemizin gerçekleri bakımından da kabulü olmayan bir nitelemedir. ANAP olarak muhafazakârlığı millet olmanın, binlerce yıllık tarihi birikimin ve devlet geleneğinin sahibi olmanın, geçmiş ve günümüz coğrafyasında ortak bir kaderi paylaşmanın kaynağını ve dayanağını oluşturan değerler bütününe korunması olarak algılıyoruz.” (Akt: Dursun, 2004: 196).

Özal'ın muhafazakârlık algısını incelediğimiz zaman, geçmişten gelen kültürel değerlere karşı saygılı ve korumacı olduğunu görmekteyiz. Devlet geleneği ve ekonomi konusunda geçmişe bir atıfta bulunmayan Özal, daha çok muhafazakârlığını kültürel değerler bakımından ele almaktadır.

ANAP'ın parti programın önsözünde bakıldığı zaman partinin nasıl bir muhafazakârlık anlayışına sahip olduğu açık bir şekilde görülmektedir; "Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest Pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz... burası bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, yüce Allah'ın gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz"(ANAP Parti Programı, 1983: 2). İfadelerinden çıkarılacağı üzere, ANAP'ın muhafazakâr bir parti olduğu vurgulanarak; rekabete dayalı serbest pazar ekonomisine de önsözünde yer vererek yeni sağ anlayışına sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Aynı zamanda dini bir vurgu ile cümlesini bitirishi muhafazakâr olduğunun en iyi göstergelerinden birisidir.

ANAP'ın parti programı ve Özal'ın konuşmaları doğrultusunda muhafazakârlığın unsurlarından **gelenek** başlığı altında ANAP'ın muhafazakârlık anlayışına değineceğiz.

Milli duygulara ve geçmişe önem veren Özal geçmişin manevi bir duygu taşıdığını da şu sözleri ile ifade etmiştir: “Öldükten sonra beni İstanbul’a defnedin, kıyamete kadar Fatih Sultan Mehmed’in manevi ruhaniyeti altında bulunmak istiyorum”. İfadelerinden anlaşılacağı üzere Özal, Türk tarihi açısından önemli olan bir Padişahı ön plana çıkararak geçmişe verdiği önemi göstermektedir.

ANAP'ın parti programının 27. maddesinde; "Eski yapı ve eserlerin korunmasını, yaşatılmasını kültürel mirasımıza saygının tabii bir ifadesi olarak görürüz" (ANAP Parti Programı, 1993: 27) ifadelerine yer vermesi, aynı muhafazakâr yapı gibi maziye ait olan yapıların korunması gerektiğini vurgulamıştır. Yine Parti Programının 26. maddesinde ki şu ifadelere; "...vatan ve milletin birlik ve bütünlüğünü idrak eden, örf ve ananelerimize saygılı..." (ANAP Parti Programı, 1993: 27) yer vermesi ANAP'ın muhafazakârlık anlayışının geleneğin önemine yapmış olduğu vurgu ile uyum içerisinde.

Gelenek konusu bağlamında ANAP'ın devlet algısına incelediğimizde;

Özal yapmış olduğu bir konuşmasında devlet algısını ekonomi konusunda liberal bir yaklaşımını da içeren bir tavırla şu şekilde ifade etmiştir; "Bir devlet, bir hükümet icraatı ile vatandaşın menfaati için, emniyet, bir yol açar, ondan fazlasını yapamaz. Devlet vatandaşın menfaatini -asayiş konuları hariç- vatandaşa rağmen, vatandaşa karşı koruyamaz. Kendi menfaatine sahip çıkmayana biz, zorla, nasıl sahip çıkalım?" (Özal, 1984: 929). Bu ifadelerden Özal'ın devletin yalnızca vatandaşın emniyetini sağlayacağı ve onun asayişin tesis edildiği bir yerde yaşamasına imkân sağlayacağını vurgulamıştır. Başka alanda vatandaşı korunamayacağını dolayısıyla vatandaşın devletin üzerinde olduğunu belirtmiştir.

1980 yıllarının serbestlik anlayışına göre devletin var olma amacı yalnızca vatandaşın korumaktan ibarettir. Bundan dolayı bu dönemde iktisadi liberalizm, kültürel liberalizm ile bütünleşmiş ve devletin küçültülmesi planlanmıştır. Bununla beraber din ve geleneksel davranış tarzlarına saygılı olunacağına işaret edilmiştir (Köker, 1999: 71-79). Özal'ın devlet algısının bu şekilde olması aslında tesadüfi değildir. Çünkü 80'li yıllardaki Dünya'nın devlet algısı dinamizmi vatandaşın ön planda tutmaktadır.

Türk siyasal anlayışı açısından devlet kutsal bir kurumdur. Fakat Özal bu konuda devletin kutsal olduğu düşüncesinden kurtulmamız gerektiğini savunur. Devletin bazı yetkilerinin ise yerel yönetimlere verilmesinden yanadır. Bu konuda Özal, geleneksel devlet anlayışından ayrılarak âdem-i merkeziyetçi bir anlayış benimsemektedir. Devletin ise yalnızca bu şekilde verimli olacağını savunmaktadır (Uluç, 2014: 118).

"Millet devlet için değil, devlet millet için vardır." sloganı ile siyaset sahnesine çıkan Özal, bireyi öncelikli hale getirmiştir. 1980'lere kadar Türk siyasal kültürümüzde devletin "*baba*" olarak görülmesini Özal eleştirmiştir. Yapmış olduğu bir konuşmada; "baba dendiği zaman, bir gün sizi döver; bir şey diyemezsiniz"(İzmir Ticaret odası, 1992: 14) ifadelerinde bulunarak devletin baba olarak görülmemesi gerektiğini belirtmiştir.

ANAP'ın parti programına genel olarak baktığımız zaman, "geleneksel kutsal devlet" anlayışına karşı olduğunu söyleyebiliriz. ANAP bireyi ön plana çıkararak yeni bir devlet anlayışını benimsemiştir. Yeni devlet anlayışının temelini ekonomi oluştururken devlet algısı da ekonomi üzerine şekillenmektedir. Bu anlayışa göre devletin rolü ise ekonomiye hiçbir şekilde müdahale etmemesi yani ekonomiden tamamen elini çekmesi; sadece toplumun güvenliğinden sorumlu olmasıdır.

Gelenek bağlamında ele almamız gereken bir diğer konu ise dine yaklaşımdır. Türk siyasal yaşamda din laikliğin yanlış yorumlanmasıyla beraber tartışılır bir hal almıştır.

Özal'a göre laiklik anlayışı Tek Partili dönemde kötüye kullanılmış ve anlamının dışında kullanılmıştır. Laiklik yalnızca doğru anlamında kullanıldığı zaman ülkede barış sağlanacaktır. Özal'ın laiklik anlayışına göre; bireylerin hiçbir şekilde ibadet anlayışlarına müdahale edilmemelidir. Bu bağlamda esnek bir anlayışa sahip olan Türk muhafazakârları ile uyum içerisindedir. Özal, bu açıdan laikliği muhafazakâr bir bağlamda değerlendirmiştir (Yazıcıoğlu, 2001: 203).

ANAP'ın parti programının 6. maddesine baktığımız zaman ise din ve laiklik konusunda şunları ifade etmektedir; "Herkes Anayasamızın teminatı altında vicdan, dini inanç ve ibadet özgürlüklerine sahiptir. Maddi ve manevi gelişmeyi birlikte sağlamanın zarureti inandırır. Yüksek ahlak sahibi dengeli bir nesil yetiştirilmesin teminen, devletin ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görüyoruz."(ANAP Parti Programı, 1993: 6).Yüksek ahlaklı nesillerin yetişmesi için dinin önemini vurgulanırken program dahilinde gerekli tedbirlerin alınacağı da belirtilmiştir.

Özal döneminden önce Türk siyasal hayatında siyasal İslam hareketleri birçok eylemini gizli yürütürken Özal'ın gelişi ile birlikte, muhafazakâr eğilimlerinin artışı sonucu, bu tarz gruplar eylemlerini açık bir şekilde yürütmeye başlamışlardır. Bu

faaliyetler sosyal ve ekonomik alanda da kendini göstererek birçok İslami vakıf ve holdingler kurulmaya başlamıştır (Ataman, 2001: 359).

ANAP'ın devlet **otoritesine** bakışı liberal bir çizgide değil muhafazakâr bir çizgide olmuştur. Ekonomi alanında yaptığı reform ile Türkiye'nin önünü açan Özal, siyasi alanda reformist bir tutumda değil otoriteryen bir tutumda olduğu söylenebilir. Bunun en iyi göstergesi ise, büyük bir çoğunlukta olmasına rağmen otoriter bir devlet tarzını belirleyen 82 Anayasasına sahip çıkışıdır. Yeni bir anayasa hazırlanmamış, bu anayasadan fayda sağlamıştır (Uluç, ;128).

Liberal-Muhafazakâr bir sentezde Özal, serbest ekonomisi, bir taraftan bireyin özgürlük ve sınırlı devlet gibi liberal değerleri benimserken diğer taraftan da devlet otoritesi bağlamında muhafazakâr çizgide olmuştur. Özal'ın bu tutumunda benimsemiş olduğu Yeni Sağ çizgisi de etkili olmuştur. Yeni Sağ; klasik liberal ekonomi, serbest piyasa teorileriyle geleneksel sosyal teori kapsamındaki düzen, otorite ve disiplin savunusunun birleşiminden meydana gelmiştir. Yani Yeni Sağ, iktisadi liberteryenizm ile sosyal alandaki otoriterizmi kaynaştırmıştır (Heywood, 2007: 114).

Muhafazakârlık için önemli olan **organik toplum** çerçevesinde Özal, aileyi milli ve manevi değerlerin korunması konusunda önemli görmekte ve şu sözler ile ifade etmektedir; “Aile, milletimizin temelidir. Aile yapımızın korunması ve devam ettirilmesi, gençlerimizin yetiştirilmesinde, örf ve ananelerimizin devamında çok önemli rol oynar”.

ANAP, parti programının 22. maddesinde aile kurumuna verdiği önemi şu şekilde aktarmıştır.

Aile milletimizin temelidir. Toplum hayatının ahenkli ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesinde, gençlerimizin yetiştirilmesinde, ahlâkın ve millî ve manevi değerlerin korunmasında; aile yapımızın tabii sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tarifi ve tespiti gerekmektedir. Vatandaş işlerinin doğrudan yerinde çözülmesini teminen mahalli teşkilatların yetki ve sorumlulukları artırılmalıdır. (ANAP Parti Programı, 1993: 22).

Muhafazakâr düşünce için vazgeçilmez olan 'aile' kurumuna ANAP'ında önem verdiğini görmekteyiz. Bu kurumun ise korunmasının aynı zamanda ahlakın, milli ve manevi değerlerin de korunması anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

ANAP'ın **mülkiyet** konusu ele alındığında özel mülkiyet kavramı ön plana çıkmaktadır.

ANAP ekonomi konusunu her şeyin üzerinde tutmuştur. Bunu parti programının ilk maddesini tasnif ettiğimizde görüyoruz. 1. maddede ekonomiden bahsedilmesi ANAP'ın ekonomiye ne denli önem verdiğini göstermektedir. Madde1:

Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tahditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hâkim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir. Büyük halk kitlelerine yeterli, kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunulmasının en iyi şekilde bu sistem içerisinde mümkün olabileceğine inanıyoruz. (ANAP Parti Programı, 1993: 1).

ANAP'ın ekonomik açıdan liberal bir tutum içerisinde olduğunu görmekteyiz. Piyasa konusunda ise açıkça serbest piyasa ekonomisini benimsediği söylenebilir.

Özal'ın ekonomik açıdan liberal bir politikayı benimsemiş olması tesadüfi değildir. Özal'ın iktidara gelmeden önce, ABD (Reagen) ve İngiltere (Thatcher) gibi zengin devletlerde Yeni Sağ politikaları ortaya çıkmıştır. Türkiye'de ise Yeni Sağ ANAP ile kendine alan bulabilmiştir. Özal'ın muhafazakârlığı ise Yeni Sağ politikalarından etkilenmiştir. Özal döneminde, muhafazakârlık ve liberalizm ilişkisi devletçilik anlayışından uzaklaşmış serbestlik modeline yakınlaşmıştır (Köker, 1999: 71-79).

Devletin ekonomi üzerindeki yapısını ise Özal yapmış olduğu bir konuşmada şu şekilde ele alır; "Biz önce devlet zengin olsun, sonra millet zengin olsun demiyoruz. Milletin zenginliği sonucu devletin zenginliği söz konusu olur, devlet zengin olan milleti fakir olan rejimler vardır. Biz onların peşinde değiliz. İnşallah bu mecliste de bu fikrin peşinde olan kimse çıkmaz. Millet zengin olursa devlet de refaha kavuşur." (Özal, 1984: 71).

Özal devletin piyasaya karşı herhangi bir müdahalesini doğru bulmaz. Devleti ekonomide bir aktör olarak görmez. Piyasa'nın kendi haline bırakılırsa daha iyi işleyeceğini savunur. Kendi haline bırakılan piyasada vatandaş zenginleşerek milleti zengin kılacaktır. Bu sayede devlette zenginleşecektir. Kanımca, Özal devletçi ekonomiye karşı bir çizgide yer alır.

Özal iktisadi liberalizm olmadan siyasi liberalizmin gelişemeyeceğini savunur. Bundan dolayı söylemlerinde de iktisadi liberalizme büyük oranda yer vermiştir.

İktisadi programı ise, devleti küçültmeye yönelik liberal bir politika olarak belirginleşmiştir (Üzümcü, 2014: 727).

ANAP, devleti birey için değil, devlet için birey anlayışını savunmuştur. Bireyi ön plana çıkaran Özal, devleti her konuda geri plana atarak devletçilik anlayışını eleştirmiştir. Bu konuyla alakalı şunları söylemiştir; "1980'li yıllar bütün dünyada ortak bir kanaatler bütününden yani devletçi doktrinlerden, yeni bir bütüne, devletçilik karşıtı mücadeleye girişildiği yıllardır. Yeni görüşte devlet kavramının da mutasyona uğraması kaçınılmazdı. Ekonomik kalkınma sürecinde devlet fertle rekabete giremez, tersine ona gelişmesini, kalkınmasını kolaylaştıran akılcı hizmetler sunar. Devlet böyle bir yapılanmaya gitmelidir." (İzmir Ticaret Odası, 1992: 15-17).

Özal dünyanın genel durumundan etkilenmiştir. Devleti geri plana atan bir doktrini benimseyen Özal, bireyi devlet ile herhangi bir rekabete tabi tutmaz. Devlet yalnızca yurttaşının kalkınmasına katkı sağlar.

Özal Türk siyasal kültüründe olan " baba devlet" anlayışını eleştirmektedir. Bu konuyla ilgili Özal şunları ifade etmektedir: " Bir kısım insanımız, devleti baba olarak görmeye devam ediyor. Çok yanlış. Modern bir ülkede artık devlet, baba olarak görülüyor. Bu iş geçmiştir. Çünkü baba olarak gördüğünüz zaman benim bir tabirim var, eline bir gün sopayı alır sizi döver; bir şey diyemezsiniz..." (İzmir Ticaret Odası, 1992: 14).

Türk muhafazakârlarının genel özelliklerine bakıldığı zaman **değişimden** yana oldukları söylenebilir. Onlar için önemli olan ise değişimin hangi ölçüde yapılmasıdır. Türk muhafazakârları için değişim, bir mühendis edası ile değil kendiliğinden gerçekleşmelidir. Türk siyasal hayatında modernleşme olgusu Batılılaşma arzusudur. Türk muhafazakârları içinde değişimdeki amaç batılılaşmaktır. Bundan dolayı Batı her zaman örnek alınmıştır. Alt bir sınıf aileden gelen Özal, modernleşme anlayışı ile zenginliğin önemine inanmıştır. Bundan dolayı Amerika toplumuna ve siyasetine her zaman hayranlık beslemiştir. Özal'ın muhafazakârlık bağlamında tutumu bile Amerika'daki muhafazakârlık gibi seküler bir yaşam tarzı ile dini muhafazakârlığı birleştirerek liberal muhafazakârlık sentezine uygun bir şekilde sentezlemeye dayanan bir muhafazakârlıktır (Örmeci, 2008: 224). Özal için Batı, Amerika'dır ve en büyük gaye Amerika gibi zenginliğe kavuşmaktır.

Özal'ın modernleşme anlamındaki politikaları ise politik açıdan siyasetin sivilleşmesi ve ekonomi alanında liberalleşmektir. Ekonominin liberalleşmesi bağlamında geleneksel modernleşme algısından ayrılmayan Özal, politikanın sivilleşmesi konusunda geleneksel Türk modernleşme tarzından farklı bir tarz benimsemiştir. Türk siyasal hayatında Osmanlı döneminden beri asker ve sivilin temsil ettiği bürokrasi anlayışını Özal eleştirmektedir. Özal'ı Batı modernleşmesi bağlamında da bu konu ilgilendirmiştir. Modernleşmenin bürokratik bir grup tarafından üstten dayatmacı politikalarla değil, daha çok yapısal ve zihinsel dönüşümleri amaçlayan liberalleşme ile yapılması savunulur (Duman, 2018: 112).

Özal'ın bu statükocu devlet anlayışını değiştirmesi konusunu Göle "O, resmî ideolojiden, devlet protokolünden, gelenekçilikten, önyargılardan, giyime ve tüketim kalıplarına varıncaya kadar, her alanda değişmez sanılanları değiştirdi, karşı çıkılmaz sanılanlara, karşı çıktı, yıkılmaz sanılanları yıktı. İttihatçıların ve Kemalistlerin merkeziyetçi ve jakoben geleneğine karşı, sivil ve katılımcı siyaseti gündeme oturtan ilk lider sıfatını kazandı"(Elma, 1996: 118) şeklinde ifade etmektedir.

ANAP'lılar kendilerini modern muhafazakârlar olarak ele alırlar. Değişimi ise bir yandan mühendislik anlayışına uygun bir şekilde akılcı biçimde yaparken diğer yandan da kültürel düzeyde aile ilişkilerine önem vererek İslam'dan kaynaklanan muhafazakâr öğeleri koruyarak yapmışlardır. Bu açıdan ise İslamcı mühendisler Batı'nın akılcılığı ile muhafazakâr yerel kültürü bir çatı altında birleştirmeye çalışmışlardır (Göle, 2002: 46)

Sonuç olarak, ANAP dönemi, ekonomik açıdan liberal ve yeni sağ ideolojisine uygun politikalar inşa ederek yeni bir sürecin öncüsü olmuştur. Bir yandan da muhafazakâr değerleri ön plana taşıyarak muhafazakâr siyasi bir üslup ortaya çıkarmıştır. Özal'ın siyaset sahnesine gelmesiyle beraber Türkiye'de muhafazakârlık yeniden önem kazanmaya başlamıştır. ANAP'ın milli ve manevi duyguları önemseyen, ancak aynı zamanda özgürlükçü bir yanı ön plana çıkmaktadır.

4.4. MUHAFAZAKÂR DEMOKRAT: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

Kendisini "muhafazakâr demokrat" bir parti olarak tanımlayan AKP, ideolojik konum açısından da en iyi şekilde Recep Tayyip Erdoğan'ın danışmanı olan Yalçın Akdoğan'ın yazdığı *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi* kitabı ile açıklamıştır. AKP

ideolojisini bu kitap anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu kitaba göre, AKP "uzlaşma kültürünü benimseyen", "köktenci değil ılımlı değişimden yana olan", "evrensel normlara dayalı hukuki meşrutiyeti önemseyen", "toplum mühendisliğine her konuda karşı olan", "kültürel farklılıklara saygılı" olmaya çalışan muhafazakâr bir parti olarak tanımlanır (2004: 13-17).

Yine Erdoğan'ın, Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumunda yaptığı bir konuşmada; "AK Parti, Yeni Muhafazakâr Demokrat çizgiyi muhafazakârlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama siyaset yaptığı coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koymaktadır" (UMDS, 2004: 5) ifadeleri partinin muhafazakâr ideolojisi doğrultusunda hareket edeceğinin en güzel göstergesi olabilir.

AKP, **gelenek** ve kültürel değerlerin korunmasına büyük önem vermektedir. Modern olan bir toplumun geçmiş değerlerden yoksun olmaması gerektiği üzerine vurgu yapar. Türk toplumunun bir takım temel değerlerinin muhafaza edilmesi gerektiğini belirtir.

2002 yılında ilan edilen "Kalkınma ve Demokratikleşme Programı'nda geçmişe verilen önem şu şekilde ifade edilmektedir: "Partimiz, geleneğin ve geçmişin birikimiyle ülkemizin sorunlarına, dünya gerçekleriyle paralel biçimde, özgün ve kalıcı çözümler sunmayı hedefleyen, topluma hizmet etmeyi esas alan, ideolojik platformlarda değil, çağdaş demokratik değerler platformunda siyaset yapmayı benimseyen bir partidir." (AKP Parti Programı, 2002: 6-7). Geçmişin birikimlerine bağlı kalınarak, günümüz sorunlarının çözülebileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda AKP, geçmiş değerleri tecrübe ve birikimler olarak ele almaktadır. Kurulduğu günden bu zamana kadar gelenek ve tarihe özel olarak önem vermiştir. Geçmişe saygı duymuş ve geçmiş ve bugün arasında bir köprü oluşturmak istemiştir.

AKP, Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olduğuna dair söylemlerde bulunarak kaynağının geçmişten geldiğini savunmaktadır. Bu vurgu AKP'nin gelenekselci bir çizgide olduğunun göstergesidir.

AKP'ye göre sahip çıkılması gereken gelenek ve göreneklerin çoğunlukla İslami kültürel öğeler olduğu görülmektedir. Bugünkü izlerine hürmet gösterilen ve toplumun ortak kimliğini ifade eden mazi İstanbul'da kazılarda ortaya çıkan Romalılardan kalma "çanak, çömlek değil" İslam uygarlığı ve en çok da Osmanlı

eserleridir. (Saraçoğlu, 2011: 40). İfadeleri gelenek bağlamında dinin önemini ortaya çıkarmıştır.

Bu açıdan, AKP, DP- AP- ANAP çizgisinin gelenek konusundan ayrılmayarak aynı çizgide ilerler. AKP'nin gelenek anlayışı bu partilerden farklı olarak geçmiş gelenekler konusunda, dini gelenekleri daha çok ön planda tutan bir muhafazakâr anlayış geliştirmesidir. AP ise milli değerlere bağlı gelenekleri ön plana çıkararak, milliyetçi bir gelenek benimsemiştir

AKP'nin gelenek bağlamında devlete bakış açısı parti programının 4.maddesinde en iyi şekilde ifade edilmektedir;

Birey-devlet ilişkilerinde, demokratik toplum olmanın gereklerine uygun düşmeyen yaklaşımları ve her türlü ayrımcılığı reddeder. Devleti, bireye hizmet için, bireylerin oluşturduğu etkin bir hizmet kurumu olarak kabul eder. Bireylerin inandıkları gibi yaşama, düşündükleri gibi ifade etme haklarının tartışılmaz olduğunu, inanç ve düşüncenin hukuka uygun olarak tanıtım ve propagandasının, bireylere ve sivil toplum kuruluşlarına ait bir hak ve yetki olduğunu, her bireyin her kurumda ve yaşamın her alanında eşit ve ortak hakları bulunduğunu, dolayısıyla devletin, hiç bir inanç ve düşünceden yana veya karşı tutum sergilememesi gerektiğini, Anayasa'da yer alan laiklik ve kanun önünde eşitlik ilkelerinin, bu anlayış ve bakışın güvencesini teşkil ettiğini vurgular. Devletin ve Parti tüzel kişiliğinin bu alanda yüklenebileceği işlevin, sadece hak kullanımlarını sağlayıcı ve güvence altına alıcı özgür ortam hazırlamaktan ibaret olması gereğini kabul eder. Temel hak ve özgürlüklerin, oylama konusu olamayacağını savunur. (AKP Parti Programı, 2002:4).

AKP devleti, sınırlı bir kurum olarak ele alarak, devlet toplum için vardır anlayışını benimser. Devletin amacı; herhangi bir ideolojiyi halka dağıtmak değil, demokrasiyi ve özgürlüğü sağlamaktır.

AKP kendi meşrutiyetini millete dayandırır. Devlet meşrutiyetini millettten alarak bağımsız bir güç olur. Bu açıdan bakıldığında zaman AKP, DP ile benzerlik taşır. DP de "Yeter söz milletin" sloganıyla, demokrasiye verdiği önemi açıklamaktadır. Meşrutiyetin millettten geldiği konusunda her iki partide muhafazakâr demokrasi anlayışı ile örtüşmektedir. Fakat bu iki partinin demokrasi anlayışı, çoğulculuk anlayışıdır.

AKP ilk dönemlerinde ANAP'ın sınırlı devlet algısı geleneğini devam ettirmek istemiştir. Bu açıdan bakıldığında ise; ANAP ile devlete bakışta benzerlik taşır. Her ikisi de liberalleşmeden yanadır. Fakat Özal, AKP'ye göre siyasette liberalleşmeyi daha çok vurgular. AKP'nin vurgusu devleti çoğunlukla ekonomide saf dışı

bırakmaktır. Bu açıdan AKP devlet geleneğinde Özal ve Menderes çizgisinde liberal-demokrat-muhafazakâr çizgidedir. Devlete bakışta Demirel bu çizgiden ayrılır. Bunda Demirel'in seçkinci, laikçi, verasetçi ve devletçi bir çizgide olmasının etkisi vardır. Demirel'in baba figürü olarak ortaya çıkması; sosyal ve ekonomik alanda devletin ağırlığını alabildiğince hissettirmesi ve refah devlet modelini benimsemesidir. Devleti merkeze alan bir politika izlemiştir.

Başkanlık rejimi ile birlikte Erdoğan'ın devlete bakışı da değişikliğe uğramıştır. Liberal yanlısı olan muhafazakâr demokratlar gitgide devletçi söylemlere yer vermiş ve uygulamalara başlamıştır. Eski rejimden kalan gelenek ile anlaşma yapmışlardır. Örneğin Milli istihbarat teşkilatının yetkileri artırılmıştır. Başkanlık rejimi ile birlikte değişimler meydana gelse de eski kurumlar yinede kullanılmaya başlamıştır. Dikkat çeken değişim devlete bakışta, "İslam'ın" artık daha çok vurgulanması olmuştur (Yıkılmaz, 2016: 38).

AKP programının giriş bölümünde "Allah'ın yardımıyla her şey bizimle daha iyi olacak" yer alan ifade partinin dindar yönüne ilişkin ipucu vermektedir. (AKP Parti programı: 2002: 116).

AKP, ilk yıllarında din ve laik konusuna ılımlı bir şekilde yaklaşmıştır. Geldiği yıllarda Türkiye'de laiklik konusu bağlamında önemli olan bir tartışma başörtüsü konusu olmuştur. Bu açıdan DP ile benzerlik taşır. DP'nin iktidara geldiği ilk yıllarda laiklik konusunda Türkçe Ezan tartışmaları mevcuttur. DP iktidara geldikten hemen sonra bu sorunu halletmiştir. AKP ise, her ne kadar 2002 yılında iktidara gelmiş olsa da 2013 yılında yani 11 yılın sonunda başörtüsü yasağını ortadan kaldıracıdır. Bu şekilde AKP ve DP, bu iki konu ile popülerlik yakalayabilmiştir.

AKP'de DP, AP ve ANAP gibi dini cemaatler ve liderler ile yakın ilişkilere girmiştir. Muhafazakâr kesimin önemli bir kısmını kapsayan dini gruplardan Nurculuk hareketi ile DP ve AP'nin yakın ilişkileri varken ANAP'ın Menzil (Nahşibent) cemaati ile yakın ilişkileri olmuştur. AKP'nin ise İskenderpaşa cemaati ile yakın ilişkilerde olduğu söylenebilir (Kaygusuz, 2021: 81-82).

Erdoğan'ın, "devletler laiktir, kişiler laik olmaz" ifadesi AKP'nin dini yorumlayışını ortaya koyar. Dini yalnızca toplumsal düzenin ve birliğin bir parçası olarak görmenin önüne geçirir. Dini kişiliğin bir parçası olarak görür ve yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunun altını çizer (Saraçoğlu, 2011:40).

AKP'nin laiklik söylemine baktığımız zaman muhafazakâr düşüncenin dine bakış açısına uygun bir şekildedir. Muhafazakâr düşünce içinde din, "dünyevi saiklerle yeniden yorumlanır", toplumun istikrarını ve devamını sağlayan bir bağ olarak görülür (Bora, 1998:58). Bu bağlamda AKP'nin dine bakışını belirleyen temel özellik, onun laikliği demokrasinin gerekli şartı olarak görmesiyle nitelenir; ancak AKP "laikliğin din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına" da karşıdır (AKP Parti Programı, 2002: 14).

İktidara geldiği günden beri tartışma konusu olan laiklik konusuna karşı AKP'nin bakış açısı önemlidir. Laiklik konusunda AKP iktidara ilk geldiği yıllarda ılımlı yaklaşmış ve bu konuyu her zaman dile getirmiştir. Parti programında laiklik ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır; " Partimiz, dini insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine karşıdır. "Laikliğin toplum içerisinde din düşmanlığı olarak algılanması konusundaki yanlışlığa karşı laikliği dinin bir teminatı olarak ele alır. "Esasen laiklik, her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir. "Burada ise laikliğin, dini korumasının dışında toplum içerisinde de huzuru sağladığını savunmaktadır (AKP Parti Programı, 2002: 14-15).

Akdoğan'ın da belirttiği gibi AKP'nin laikliği, "çoğulculuk, tolerans ve tarafsızlık kültürü üreten bir mekanizma" olarak algıladığı söylenebilir (Akdoğan, 2004: 76).

Her ne kadar muhafazakârlık herhangi bir dini projeden bağımsız varoluşa sahip olabilecek müstakil bir doktrin olsa da dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de sembolik içeriği büyük ölçüde din yani Sünni İslam tarafından biçimlenmiştir (Kalaycıoğlu, 2007: 236). AKP'nin temsil ettiği muhafazakâr anlayışta bu İslami vurgular şüpheye yer bırakmayacak derecede nettir. Hatta İslam'ın AKP muhafazakârlığı üzerindeki etkisi o kadar belirleyicidir ki din sadece toplumsal düzenin korunmasının araçlarından biri değil aynı zamanda bireylerin kimliklerinin ve varoluşlarının ayrılmaz bir parçasıdır (Saraçoğlu,2011: 40).

AKP, laikliği DP, AP ve ANAP'a oranla daha çok desteklemekte ve parti programında laikliğe daha çok yer vermektedir. Program laikliği; demokrasinin vazgeçilmez bir şartı olarak ele alırken, dini ise insanlığın en önemli kurumlarından biri olarak görmektedir (Ak Parti Programı, 2002: 5-16).

AKP, muhafazakâr demokrat kimliğinde laikliği, muhafazakâr bir açıdan değil de demokratik açıdan yorumlamıştır. Laikliği, din düşmanlığı olarak görmemiş aksine dinin bir teminatı olarak yorumlayarak laikliği vurgulamıştır. Bu vurgulayışın altında yatan temel neden, ise dönemin aşırı laiklerini frenlemek olmuştur. Demokrasi vurgusu ile bu kitleye seslenirken muhafazakâr tanımlamasıyla da İslamcı kimliğini hem saklamış hem de İslamcı seçmen kitlesini arkasına alarak kendini iktidara taşıyabilmiştir. Kendini iktidara taşıdıktan sonra dini konularda yapmak istediği reformları tam anlamıyla uygulamaya koymuştur.

Sünni İslam ile arasında sıkı bir bağ olan AKP, her ne kadar bu kimliğini gizlemeye çalışsa da gerek gelmiş olduğu siyasi gelenek gerekse de iktidardaki yerini belirledikten sonra dinsel ve siyasal alan ilişkisinde öne çıkardığı kavramlar ile güçlü bir iktidar kurduğunu söylemek mümkündür (Bozaslan, 2021: 32).

DP ve ANAP laikliği liberal bir çizgide ele alırken AKP demokrasi vurgusu ile almıştır. Muhafazakârlığın dönüşümü laiklik bağlamında liberal çizgiden çıkıp demokrasi noktası ile birleştirilerek muhafazakâr demokrasi paydası ortaya çıkmıştır.

DP, AP ve ANAP'ın dine bakış açıları benzerlik taşımaktadır. AKP'de bu çizgide benzerlik gösterse de dine bakış daha yoğun hissettirilmiştir. Muhafazakâr algısı AKP nezdinde din ile birleştirilmiştir. Türk siyasetinde muhafazakâr uygulamaların topluma yansıması din ile bağdaştırılmıştır. Laikliği ise bu dört parti din düşmanlığı olmadığını halka anlatmak istemesi ortak amaçlarıdır.

Muhafazakâr ideoloji devlet **otoritesine** her zaman saygı duymuş bir doktrindir. Devlete sınırsız bir otorite sağlar. AKP ise, siyasal otoritenin sınırlandırılması düşüncesine sahiptir. 59. Hükümet Programı'nda Başbakan Erdoğan, siyasal otoritenin sınırlandırılmasıyla ilgili düşüncelerini şu şekilde paylaşmıştır (Erdoğan, 2003):

Bize göre, sınırlandırılmayan, keyfiliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar, sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanlarıdır. AK Parti iktidarı, her türlü dayatmacı,

buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımları sağlıklı bir demokratik sistem için engel olarak görür. Muhafazakâr demokrat siyasî kimliğimizin genel tutumu, kanun hâkimiyeti yoluyla sınırlı devleti savunmak, doktriner ve dogmatik olandan hoşlanmamak olarak özetlenebilir.

Muhafazakâr demokratlığı açıklarken Yalçın Akdoğan, otorite konusunda AKP'nin klasik muhafazakârlardan ayrıştığını dile getirir. Çünkü muhafazakâr demokratlar, otoriter, totaliter yönetime karşı bir duruştur. Klasik muhafazakârlığın, baskıcı, otoriter ve insanı sürekli kontrol altında tutmasından uzak bir muhafazakârlığa sahip olduğunu ifade etmiştir (Akdoğan, 2004: 15-16). Genel olarak bakıldığında zaman, AKP'nin 2007 ve 2008 sonrasının ABD'nin yeni muhafazakârlık anlayışına göre bir otorite benimsediği savunulabilir. AKP'nin muhafazakârlık kavrayışı, bu yönüyle, Akdoğan'ın belirttiği gibi, "merkezi otoritenin gücünü, siyasal birliği, seküler toplumsal erdemleri" vurgulayan İngiliz muhafazakârlığı karşısında, "yerel otoriteleri, cemaatçılığı, dinsel değerleri" öne çıkaran Amerikan muhafazakârlığına yakınlaşmaktadır (Akdoğan, 2004:31).

AKP, otorite konusunda ilk sekiz yıldan sonrasında karşı durduğu otoriter, baskıcı ve toplumsal hayata müdahale eden bir tarza büründüğü söylenebilir. Özel alana girmemesi gerektiğini savunan AKP, kürtaj, kılık kıyafet ve alevi ibadethaneleri sorunu gibi konularda kimliğin getirdiği duruşu politikalarına yansıtmaya başlamıştır. İnsan hakları bağlamında ise ifade özgürlüğü, sansür, basın yasağı gibi sorunlarda beraberinde gelmektedir (Yıkılmaz, 2016: 35). Bu bağlamlarda bakıldığında zaman kendi içinde bir dönüşüm ortadadır. AKP muhafazakârlığının yanında aynı zamanda faydacı bir özelliği de yanında bulundurarak, otoriter eğilimleri güçlü bir şekilde içinde bulundurmaktadır (Tekin, 2004: 120).

Türk geleneklere ait ataerkil aile yapısı AKP'nin muhafazakâr otoritesine yansımıştır. Bu ataerkil otoriter refleksler milliyetçi-muhafazakârlığa dönüşmesine de yol açmıştır. Türk-islam sentezi otorite, AKP tarafında da benimsenmiştir (Ayhan, 2007: 96).

AKP **organik toplumu** koruma konusunu en iyi şekilde, Erdoğan'ın 59. Hükümet programında görmekteyiz; "Bizim muhafazakâr kimliğimizin temel felsefi ve siyasal kaygısı, bireyi koruyabilecek bir aile olan toplumsal organizmayı sağlıklı ve bir arada tutabilmektir. Bize göre bireysel özgürlüğün tam olarak tesis edilebilmesi, bireyi soyut, silik ve siyasal iktidar karşısında korumasız kılmaktan

değil, onu toplumsal alan içinde sivil ve sosyal oluşumlarla teçhiz etmekten geçmektedir. Toplumun ve toplumsal değerlerin korunması temel olmalıdır.” (Erdoğan, 2003).

AKP'nin toplum anlayışı muhafazakâr anlayış ile örtüşmektedir. Muhafazakârlık için, toplumun en önemli parçası ailedir. AKP ise aile konusundaki anlayışını Parti programında şu şekilde ele alır: "Aileyi Türk toplumunun temeli kabul eder. Geçmişle gelecek arasında köprü görevini yerine getiren aile kurumunun; milli değerlerimizin, duygularımızın, düşüncelerimizin ve ülkemize has adet ve geleneklerimizin yeni kuşaklara aktarılmasında en temel, en vazgeçilmez sosyal bir kurum olduğuna inanır." (AKP Parti Programı, 2002: 89-90).

AKP aileye ayrı bir önem vermekte ve bu konuda geleneklerin doğru bir şekilde aktarılması ve yaşatılmasının sorumluluğunu aileye vermektedir. 2007'deki seçim beyannamesinde ise “güçlü birey, güçlü aile ve güçlü toplum” politikasında aile kurumuna yer vererek aile kurumunun önemini her defasında vurgulamaktadır (AK Parti, 2007: 107).

DP,AP ve ANAP'ın aileye bakış açısı ile AKP'nin aileye bakışı açısı benzerdir. Dört muhafazakâr parti de bu konuda klasik muhafazakârlar gibi aile kurumuna önem verirler. Bu bağlamda toplum aile metaforu üzerinden ele alınmıştır. Bu dört partide de kolaylıkla patrimonyal devlet anlayışı olduğu söylenebilir. Liderin baba olarak görüldüğü bu anlayışta halka yetişkin olmayan çocuk rolü verilir. Bu toplum yapılarında bireyin bende varım diyebilmesi için topluluğa bağlı olması gerekmektedir (Doğanay, 2007: 165).

Hatırlanacağı üzere **mülkiyet** muhafazakârlığın önemli unsurlarından biridir. AKP ise özel mülkiyetin yaygınlaşması ve korunması gerektiğini savunmaktadır. AKP 2002 tarihli seçim beyannamesinde ilk olarak mülkiyet hakkının korunacağını ifade etmiştir:

Devletin ekonomideki rolünü AKP, parti programında şu şekilde ifade etmektedir; “Ekonomik gelişmenin kaynağı ve hedefi olarak insanı esas alır. Tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yanadır. Devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimser. Devletin ekonomideki işlevini düzenleyici ve denetleyici olarak tanımlar." (AKP Parti Programı,2002: 33).

AKP'nin devleti, piyasaya karşı sınırlandığını söyleyebiliriz. Bireyi piyasanın ana kaynağı yaparak, devleti ekonomin yalnızca düzenleyici konumuna koyduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığı zaman AKP, ANAP ve DP ile benzerlik taşımaktadır. Liberal bir ekonomi modeli benimsediği söylenebilir. Bu açıdan klasik muhafazakârların karma ekonomi modeline uymaz fakat Anglosakson muhafazakâr ekonomi anlayışı ile uyum içindedir. ANAP döneminin Yeni Sağ politikaları ile benzerlik taşır. AP ekonomi görüşlerinde bu çizgiden ayrılır. AP'nin ekonomi modeli klasik muhafazakârlığa oturan karma ekonomi modelidir. Liberal özelliklerin aksine devletçi söylemler ağır basmaktadır.

Piyasaları engelleyen her türlü devlet politikasını reddeden AKP, neo-liberalizm ve muhafazakârlığın karışımı olan 1980'ler yıllar boyunca etkili olan yeni sağ politikalarını referans almaktadır. Bu açıdan muhafazakâr demokrasi anlayışında ekonomi politikası, refah devleti tasfiye ederek, özelleştirme gibi yeni sağ politikalarını izlemektedir (Akdoğan, 2004: 9).

DP ve AKP'nin ekonomi politikaları birçok konuda benzerlik taşır. Her iki partide de kuruldukları ve iktidara geldikleri dönemlerde ülkede, ekonomik kriz hâkimdi. Bu ekonomik krizden başlıca çıkış noktaları her ikisi için de serbest piyasa ekonomisi olmuştur. DP ülke ekonomisinde liberalleşmeyi başlatan siyasi parti iken, AKP ise liberalleşmeyi doruk noktasına taşıyan son siyasi partidir (Bingöl ve Akgün, 2005: 18).

AKP'nin serbest piyasa ekonomisi üzerine yoğunlaştığı ve neo-liberalizm ile yakın ilişkiler kurduğu söylenebilir. Liberal tarzla birleşen muhafazakârlık serbest piyasa ekonomisinde, süreci etkileyebilecek her türlü devlet müdahalesine karşı durmaktadır (Akdoğan, 2004: 44). AKP'nin serbest piyasa ve rekabetçi bir iktisat anlayışını benimsemesi, onun muhafazakâr yönünün ne yönde olduğunu açıklar durumdadır. Bu bağlamda, AKP muhafazakârlığının Özalcı muhafazakâr gelenekten beslendiği söylenebilir. Liberal ve muhafazakârlığın ekonomi bağlamında birbirine bağlandığı en iyi dönem Özal dönemidir (Doğanay, 73). Böylece 'devletin küçülmesi gibi liberal bir tutumun yanında geleneklere ve dine yapılan vurgu' ile 'herhangi bir iç kaygısı olmayan' bir eklenme ortaya çıkar (Köker, 2004: 288-289).

AKP **değişim** konusunda oldukça isteklidir. AKP'nin Batı'ya ve Batılı devletlere olumlu bir şekilde yaklaştığı söylenebilir. Buradan hareketle modernleşme

ve çağdaşlaşma hareketleri sırasında kültürel değerlerinde korunarak yapılmasının icap ettiği doğrultuda bir tutum sergilemektedir (Tekin, 2004: 132). AKP her ne kadar geleneksel değerlerin ve kültürlerin korunmasına özel bir vurgu yapsa da aynı zamanda Batı demokrasinin temel kurumlarını, teknik ve biliminin benimsenmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Bu açıdan bakıldığında zaman AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliği, geleneksel ve modernleşen Türkiye arasında bir köprü olmaktır (Erdoğan, 2004: 7). Batının bilim ve teknolojisi ile bütünleşme hedefi, AKP için merkezi bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda parti programında İslam ülkeleri ile ilişkilerine de önem verdiğini vurgular. Böylece AKP, Erdoğan'ın "medeniyetler buluşması" sentezine uyumlu bir politika inşa etme çabasıdır. Modern Batı ve "Müslüman Doğu" arasında bir bağ kurma işlevini üstlenmiş durumdadır. Bu işlevsellik ise gelenek ile uzlaşmış bir modernlik, yereli benimsemiş bir evrensellik ve radikal olmayan bir değişim vurgusundadır (Doğanay, 2007: 70)

Kuruluşundan itibaren iktidara gelen AKP, ilk 8-9 yılları arasında muhafazakâr demokrat kimliğinde değişim konusu ılımlı bir çizgide ilerlerken özellikle 2010'dan sonra sert ve milliyetçi bir tutuma dönüşmüştür. İlk yıllarında daha çok Batılılaşma çabası içinde olan AKP, son dönemlerde batılı değerler yerine kendi tarihini ve değerlerini vurgulamış ve medeniyete vurgu yapan bir muhafazakârlık benimsemiştir.

AKP, statükoya herhangi bir bağlılık göstermez. Kendisi yenilikler ile beraber değişimin doğal sürecinde işlenmesinden yana tutum alır. Var olan kurum ve yapıları muhafaza etmekten çok yeni bir yapı kurmanın peşindedir. AKP'nin statükoya bakışı, gelenek, kültürel ve dini değerlerin korunmasından yanadır (Safi, 2007: 322). Meclis konuşmalarına bakıldığında ise partinin statükocu bir çizgide olmadığı ortadır. Toplumun lehine olan konularda değişimden yana bir tavır alır (Doğanay, 2007: 70).

Gelenek ve tarihe önem verme konusunda DP, AP ve ANAP çizgisinden devam eder. DP ve AP'yi ise kendi kaynağının geçmişi olarak ele alır. AKP aynı zamanlı Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olduğu vurgusunu da her zaman dile getirmiştir. AKP'de tıpkı bu üç parti gibi Kemalizm'in ya da Cumhuriyet ideolojisinin yapmış olduğu, geçmişi yani geleneği tamamen ortadan kaldırıp yerine yeni olanı koymaya çalışmasını eleştirir. Fakat buradaki tepki değişim ile ilgili değildir, Kemalizm'in geçmişi tamamen yok sayarak jakobence ve devrimci bir yönetimi seçmiş olmasıdır.

AKP'nin muhafazakârlık anlayışında, sosyal mühendislik anlayışından olan değişim değil, evrimci ve doğal bir değişim vardır. Erdoğan bunu şu sözler ile ifade etmektedir; “Her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımlar, sağlıklı bir demokratik sistem için engeldir... Muhafazakâr demokrasi kimliğimiz, her türlü toplumsal ve siyasal mühendisliğe karşıdır.” (Özbudun ve Hale, 2010: 64).

Değişimi; ilerleme ve gelişme anlamında algılamaktadır. AKP geçmişin statükoculuk üzerine inşa edilen bir muhafazakâr anlayışı değil, yeniliğe açık bir modern muhafazakârlığı benimsemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tezde, Batı muhafazakarlığının önde gelen aydınlarının fikirlerinden ve Heywood'un (2013) muhafazakarlık tanımında ele aldığı unsurlardan (Gelenek, pragmatizm, beşerî mükemmel olmayış, organizmacılık, otorite ve mülkiyet) ilham alınarak belirlenmiş olan beş unsur (gelenek, otorite, organik toplum, mülkiyet ve değişim) üzerinden hem Batı'da hem de Türkiye'de muhafazakarlığın anlamsal ve kavramsal değişimi analiz edilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile bu tezde Türk siyasal hayatında önemli bir rol oynayan muhafazakârlık ideolojisinin merkez sağ ve muhafazakâr sağ partiler üzerinden kavramsal ve anlamsal dönüşümünü incelenmiştir.

Çalışmanın birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinde Türk siyasal hayatında muhafazakârlığın dönüşümünün analiz edilmesi amacıyla, muhafazakârlığın Batı'da ve Türkiye'de yaşadığı tarihsel gelişimi ve temel unsurları ele alınarak amaca zemin hazırlanmıştır. Daha sonra Türk muhafazakârlığın unsurları erken Cumhuriyet dönemi muhafazakâr aydınlarının fikirleri ile açıklanmıştır. Belirlenen bu unsurlar Batı muhafazakârlığının unsurları ile karşılaştırılarak gerekli çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu bağlamda ulaşılan sonuçlardan bir tanesi, Türk muhafazakârlığının gelenek otorite ve organik toplum ve mülkiyet unsurları ile batılı anlamda muhafazakâr düşünce ile örtüşürken; değişim unsurları ile Batı muhafazakârlığından ayrıştığıdır.

Dördüncü bölümde ise, tezimizin asıl amacını oluşturan, muhafazakârlığın reel siyasette uygulanmasının/karşılığının en iyi şekilde açıklayacağı düşünülen üç merkez sağ partisini (DP, AP ve ANAP) ve muhafazakâr sağ partisini (AKP) muhafazakârlığın temel unsurlarına (gelenek, otorite, organik toplum, mülkiyet ve değişim) göre analiz edilmiştir.

Bütün bu incelemeler ışığında Türkiye'de muhafazakârlığın anlamsal ve kavramsal olarak dönüşümü aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

DP muhafazakârlığında; **gelenek** bağlamında, klasik muhafazakâr doktrinin etkilerinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. DP, halkın benimsemiş olduğu gelenekleri ön plana çıkartarak bu gelenekleri gerek parti söylemlerinde gerekse parti programında vurgulamıştır. Geleneklere saygı gösteren DP, geleneklere ise tam anlamıyla sıkı sıkıya bağlı bir parti değildir. "Millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız" diyen Menderes, Kemalist inkılâplar için tehdit oluşturabilecek gelenekleri benimsemeyip halkın benimsemiş olduğu gelenekleri benimser ve

geçmişe atıfta bulunarak iktidarını güçlendirir. Dini değerlere önem veren DP, halk tarafından yanlış şekilde algılanan laiklik anlayışın yumuşatarak, laikliği dinin bir teminatı olarak ele almıştır. "İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız."(TBMM, 29 Mayıs 1950, s. 31) diyen Menderes, dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Her ne kadar söyleminde buna vurgu yapmış olsa da DP, son dönemlerde ekonomik istikrarsızlığını ortadan kaldıracı için dini söylemlere ağırlık vermiştir. Örneğin; Ezanı Arapça okuttuğunu son dönemlerinde mitinglerde söyler hale gelmiştir.

DP'nin yerini AP'nin almasıyla, Türk siyasal hayatında milliyetçi-muhafazakâr bir çizgi oluşmuştur. AP, parti programında ve söylemlerinde genellikle milli tarih şuurunu ön plana çıkaran gelenekleri vurgulayarak milliyetçiliği ön plana çıkarmıştır. Din ve din ile bağdaşan gelenekler ise AP'nin zihniyet dünyasını etkilemiştir. Dini yapılara ve kuruluşlara önem veren AP, laikliği vicdan ve din hürriyeti olarak tanımlamış. "Laik devlet, dine saygılı ve dini hürriyetleri sağlayabilecek türden uygulamalar yapabilen bir devlettir." diyen Demirel, laikliği muhafazakârlık açıdan vicdan ve din özgürlüğü çerçevesinde ele almaktadır

ANAP; gelenek bağlamında klasik muhafazakâr çizgide ilerlemiştir. ANAP gerek parti programında gerekse söylemleri ile geleneğin önemini ortaya koymuştur. Geleneklere sıkı sıkıya bağlı olmamakla birlikte geleneklere saygı duymuştur. "Öldükten sonra beni İstanbul'a defnedin, kıyamete kadar Fatih Sultan Mehmet'in manevi ruhaniyeti altında bulunmak istiyorum" diyen Özal geçmişe atıfta bulunarak, geçmiş değerlere verdiği önemi ortaya koymuştur. ANAP; Devleti sınırlandırarak, bireyi devletin üstünde bir kurum olarak ele almıştır. Geleneksel devlet anlayışını eleştiren Özal, devlet baba algısını "Baba dediğin bir gün sizi döver bir şey diyemezsiniz" ifadelerinde bulunarak eleştirmiştir. Laiklik, Özal döneminde tartışılan önemli konulardan birisidir. Laikliğin yanlış anlaşılmasından kaynaklı sorun teşkil ettiğini savunan Özal laikliği din hürriyeti olarak algılar. Dinin laiklik için herhangi bir sorun olmadığını vurgulayarak konuşmalarında dini söylemlere yer vermeye başlar. Dinin ön plana çıkmasıyla beraber, dindar muhafazakârlar bu dönemde, ekonomi, siyaset ve sosyal alanlarda daha çok görünürlük elde etmeye başlarlar. Örneğin İslami açıdan dernekler (İslamcı şirket ve bankaları içerisinde barındıran MÜSIAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği) ve holdingler (Yimpaş, İhlas

vb) kurulmaya başlamıştır. Türk siyasal anlayışı açısından devlet kutsal bir kurumdur. Fakat Özal bu konuda devletin kutsal olduğu düşüncesinden kurtulmamız gerektiğini savunur. Devletin bazı yetkilerinin ise yerel yönetimlere verilmesinden yanadır. Bu konuda Özal, geleneksel devlet anlayışından ayrılarak âdem-i merkeziyetçi bir anlayış benimsemektedir. Devletin ise yalnızca bu şekilde verimli olacağını savunmaktadır. Devlet geleneği konusunda geçmişe bir atıfta bulunmayan Özal, daha çok muhafazakârlığın kültürel değerler bakımından ele almaktadır.

Gelenek bağlamında klasik muhafazakâr çizgide yer alan AKP gerek parti programında gerekse söylemlerinde geleneğe ayrı bir önem vermektedir. DP-AP ve ANAP çizgisindeki gelenek vurgusunda dini gelenekleri AKP daha da fazla ön planda tutmaktadır. AKP, ilk dönemlerinde sınırlı devlet algısı ile ANAP'ın geleneğini devam ettirmesine rağmen Başkanlık rejimi ile birlikte Erdoğan, devletçi söylemlere daha çok yer vermeye başlamıştır. Fakat son dönemlerde devlete bakışta en önemli değişimin; "İslam'ın" artık daha çok vurgulanışı olduğu söylenebilir. Kökeni İslamcı bir partiye dayanan AKP, laikliğe ilk yıllarında ılımlı bir şekilde yaklaşmıştır. Parti programında, laiklik konusuna büyük bir yer vermiştir. Laikliğin din düşmanlığı olarak algılanmasından ziyade dinin bir teminatı olarak algılanmasını vurgulamıştır. Laikliğe bu derece önem vermesi, dönemin aşırı laikçilerini frenlemiş ve AKP'nin İslamcı kimliğini gizlemesi açısından önemli olmuştur. Muhafazakâr demokrat söylemi sayesinde "muhafazakâr" ifadesi ile İslamcı seçmeni toplayabilmiş, "demokrat" ifadesi ile de dönemin aşırı laikçilerini frenleyebilmiştir. İktidara geldikten sonra dini konularda yapmak istediği reformları uygulamaya koymuştur.

Otorite hiyerarşi ve sosyal eşitlik unsurlarının değişimi değerlendirildiğinde, DP, devleti ekonominin dışında tutmuştur. Parti programında ise devleti sınırlı bir kurum olarak ele alarak devleti bireyin üzerinde bir kurum olarak görmez. Devlete yalnızca yurttaşın hak ve hürriyetlerinin koruyuculuğu görevini verir. Kısaca DP'nin otorite anlayışı klasik muhafazakâr görüşle uyumludur. Osmanlı devlet ve sosyal yapısına dayanan güçlü ve otoriter liderlik Menderes'te de görülür. DP iktidarıyla birlikte koruyucu ve otoriter devlet anlayışı devam etmiştir.

AP döneminde de otorite unsuru siyasal alanda devlet otoritesini önem veren AP, Osmanlı devletinden bu zamana kadar devam eden otoriter liderlik geleneğini devam ettirmiştir. Bu gelenek içinde Demirel "devlet baba" olarak adlandırılmaktadır. Demirel'in otoriterliği ise, uzlaşmacı, değişken ve uyum sağlayabilen ilişkiler

kurabilen bir otoritedir. ANAP siyasi ve sosyal alanlarda reformist bir tutumdan ziyade, otoriteryan bir tutumu benimsemiştir. Bunun en güzel örneği ise otoriter bir yapıyı meydana getiren 1982 Anayasasını benimsemiş olmasıdır. Dönemin Yeni Sağ yükselişi ve Özal'ın Yeni Sağ politikalarının benimsemiş olmasının da otoriteryan olması üzerinde etkisi büyüktür.

Otorite unsurunda gözümüze çarpan sonucun hem DP'nin hem de AKP'nin iktidarlarının son dönemlerinde devlet otoritesini daha çok ön planda tuttuğu söylenebilir. AP döneminde otoriterlik biraz daha paternalist devlet yapısı ile ön plana çıkarken, ANAP döneminde 12 Eylül baskıcı rejiminin de etkisiyle siyasi ve toplumsal yasakların sürdürülmesi göz önüne alındığında otoriterliğin muhafazakârlıkta en önemli unsurlardan birisi olduğunu bize göstermektedir.

AKP, iktidara geldiği ilk yıllarda siyasal otoritenin sınırlandırılması gerektiğinin üzerinde durmuş ve otoriter devlet yapılarını eleştirmiştir. Fakat 8 yıldan sonra Yalçın Akdoğan'ında da belirttiği gibi ABD'nin yeni muhafazakârlık anlayışına benzer bir otorite anlayışını benimsediği savunulabilir. AKP'nin muhafazakârlığı bu doğrultuda "yerel otoriteleri, cemaatçiliği, dinsel değerleri" ön plana çıkaran Amerikan muhafazakârlığına yakın bir muhafazakârlıktır (Akdoğan, 2004: 31). Ele alınan tüm iktidar partilerinin devlet otoritesine bakış açılarının otoriter bir yapılanmadan beslendiği söylenebilir. Nurettin Topçu'nun sözünü hatırlamak gerekirse, otoriter yönetim asla bir zorbalığın dışı vurumu değildir. Aksine bu şekilde yönetim her türlü zorbalığın panzehiridir. Zorba yönetim otoritenin zayıfladığı yerlerde ortaya çıkar.

Organik toplum aile ve cemaat unsurlarına bakıldığında, DP'de klasik muhafazakâr doktrinin etkileri mevcuttur. Gerek parti programında gerek Menderes'in söylemlerinde aile kurumunun önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Aile'yi geçmiş ve gelecek arasında bir bağ olarak değerlendirmektedir. Cemaat gibi kurumlarla ise ilişkilere girerek bu kurumları görünür kılmıştır. Bu dini cemaatler örgütlenmeye başlamıştır. DP iktidarı ve cemaatlerin yaklaşması sayesinde DP iktidarını bu kurumlardan destek alarak daha da güçlendirmiştir

AP lideri Demirel de siyasi söylemlerinde kendi aile yapısından bahsederek aile kurumuna verdiği önemi her defasında belli etmiştir. Aile söylemlerinde, aile

içinde kadına birçok roller vererek ataerkil aile yapısını sürekli vurgulamıştır. Bu anlamda da toplumdaki organik eşitsizliği olumlar bir duruş sergiler.

Özal, aileyi milli ve manevi değerlerin korunması konusunda önemli görmekte ve bunu şu sözlerle ifade etmektedir; “Aile, milletimizin temelidir. Aile yapımızın korunması ve devam ettirilmesi, gençlerimizin yetiştirilmesinde, örf ve ananelerimizin devamında çok önemli rol oynar”. Aile değerlerine önem veren ANAP, aile kurumunun korunmasıyla, milli ve manevi değerlerinde korunacağını vurgulamıştır. Kısaca o da aile bağlamında klasik muhafazakârlık çizgide yer alır.

Aile'nin önemini her zaman belirten Erdoğan, 2007'deki seçim konuşmasında "Güçlü birey, güçlü aile ve güçlü toplum" ifadesi ile ailenin önemini vurgulamıştır. Türk geleneklere ait ataerkil aile yapısı AKP'nin muhafazakâr otoritesine yansımıştır. Bu ataerkil otoriter refleksler milliyetçi-muhafazakârlığa dönüşmesine de yol açmıştır. (Ayhan, 2007: 96). AKP, DP, AP ve ANAP dini cemaatler ve liderler ile yakın ilişkilere girmiştir. Muhafazakâr kesimin önemli bir kısmını kapsayan dini gruplardan Nurculuk hareketi ile DP ve AP'nin yakın ilişkileri varken ANAP'ın Menzil (Nahşibent) cemaati ile yakın ilişkileri olmuştur. AKP'nin ise İskenderpaşa cemaati ile yakın ilişkilerde olduğu bir önceki bölümde de belirtilmiştir. Kısaca organik toplum kavramı Türkiye’de her zaman aile kurumuna verilen önem ile ataerkil bir aile yapısını destekler olmuş ve dini cemaatlerle iç içe olmuştur. Buradaki en önemli değişim bu durumun belli iktidar dönemlerinde daha gizli tutulurken AKP döneminde bu ilişkiler çok daha net bir biçimde göze çarpmaktadır. Kısaca organik toplum algısının tüm siyasi partilerde öneme sahip olduğu görülmektedir. Ancak AKP döneminde özellikle cemaatler konusunda fazlaca bir serbestleşme olduğu söylenebilir. Öyle ki devlet otoritesinin organik toplumun altında ezilmeye çalışıldığı 15 Temmuz 2016 darbe girişimi bir vaka, vuku bulabilmiştir.

Özel **mülkiyete** önem veren DP, serbest piyasaya destek vererek devleti ekonominin dışında tutmuştur. Parti programında ise devleti sınırlı bir kurum olarak ele alarak devleti bireyin üzerinde bir kurum olarak görmez. Devlete yalnızca yurttaşın hak ve hürriyetlerinin koruyuculuğu görevini verir.

AP, ekonomi konusunda klasik muhafazakârlık bir çizgiyi benimsemiştir. AP, özel mülkiyeti desteklemiş ve bunun için politikalar üretmiştir. Fakat toplumda bundan kaynaklı meydana gelecek gelir eşitsizliklerinde önüne geçilmesinden

yanadır. Bu anlamda da devlet otoritesi kavramında olduğu gibi burada da diğerk dönemlerden ayrılmaktadır. Karma bir ekonomi modelini benimseyen AP, bir yandan devletçiği benimserken diğerk taraftan özel mülkiyete önem vermektedir. Adalet Partisi'nden önce hazırlanan 1961 Anayasası özgürlükçü bir görüntünün ardından esas itibariyle devletçi seçkinci bir siyasi yapı kurmuştur. Bu anayasa tam anlamıyla bir devletçi ekonomi öngörmüştür. Bundan dolayı Adalet partisi ekonomik anlayışları içerisinde devlete de önemli bir yol biçmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi AP hükümeti, daha çok kalkınma ve refah artışı olarak gördüğü modernizmi, devlet teşvikleriyle köylüden sanayiciye kadar geniş bir kesimi memnun etmeye yönelik, popülist iktisat politikasına sahip olmuştur (Demirel, 2004: 141).

ANAP başbakanı Turgut Özal, ihracata yönelik ekonomi politikaları benimseyerek neo-liberal bir ekonomi modeli benimsemektedir. Dünyanın genel durumu haline gelen Yeni Sağ politikalarından (ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher) etkilenen Özal, ekonomi modelini, devletçi anlayışından uzaklaştırarak, serbestlik modeline yakınlaştırmıştır. Bu dönemde ekonomik alanında en önemli gelişme ise, yüksek bütçeli yatırımlar, borçlanma ve özelleştirmelerin çok fazla ön plana alınmış olmasıdır. Bu anlamda devletin artık bir piyasa devleti olmasının ve devletin iş adamları ile iç içe bir şirket gibi yönetilmesi modelinin kapısı açılmış olmuştur.

Benzer biçimde devleti piyasaya karşı sınırlandıran AKP de neo-liberal ekonomi modelini benimsemektedir. Klasik muhafazakârlığın karma ekonomi modelinden ayrılarak Yeni Sağ ekonomi politikalarına yakınlaştığı söylenebilir. Bu açıdan muhafazakâr demokrasinin ekonomi algısı, refah devleti anlayışını terk ederek özelleştirmenin boyutlarını çok daha ileriye taşımıştır. Bu anlamda mülkiyet kavramı, mülkiyet devlet ilişkisi ve devletin ekonomideki rolü faktörleri de göz önüne alındığında serbest teşebbüsten, kamusal varlıkların özelleştirilmesine uzanan bir değişim söz konusudur.

Muhafazakârlığın unsurlarında da sözü edildiği gibi özel mülkiyet her zaman muhafazakârlar tarafından benimsenmiş ve devletin rolü konusunda hiçbir zaman müdahaleci bir devleti savunmamışlardır. Onlara göre mülkiyet, insana sorumluluk yükler ve toplumda sosyal dayanışmayı sağlar. Bu yüzden devlet mülkiyete müdahalede bulunmamalıdır. Fakat piyasa da bir istikrarsızlık meydana geldiği durumlarda müdahaleyi uygun görürler. Türk muhafazakâr düşüncesinden Mustafa

Şekip Tunç anımsanacak olursa, eğer servet verimsiz bir şekilde kullanılmaya başlanırsa devletin müdahalesinin gereklidir. Fakat müdahale yapılırken önemli olan bireycilik ve devletçilik arasındaki dengeyi kurabilmektir. Pratikteki uygulamalara baktığımızda ise bu çizgide DP ve AP'yi görmek mümkünken ANAP ve AKP'nin bireycilik ve devletçilik arasındaki denge söz konusunda olduğunda bireyciliği tercih ettiği ifade edilebilir. Buna göre mülkiyet kavramındaki en önemli kırılma da ANAP dönemi ile başlar.

DP, **değişimin** kaçınılmaz olduğunun farkındadır. Türk siyasal hayatındaki değişimin Batılılaşma olduğunu kabul eder ve Batılılaşma olgusuna sıcak bakar. Batı'dan kasıt ise Batı'nın bütün değerlerinden ziyade, yalnızca bilim ve tekniğinin alınmasıdır. Bu açıdan değişime olumlu bakan DP, tedrici bir değişimi kabul görür. Değişim konusunda bir başka önemli konu ise Kemalist politikalarla karşı bakış açısı ve geçmiş hanedanlık gibi kurumlara karşı özlem konusudur. Yukarıda değindiğimiz gibi Cumhuriyet dönemindeki rejimler ve Kemalist politikaları DP her ne kadar eleştirilmiş olsa da Atatürk'e karşı yapılan saldırıları önlemek için bazı politikalar ortaya konmuştur. Bu dönemde Atatürk'ü koruma kanunu çıkarmış olması bunun en iyi örneğidir. Bunun yanı sıra siyasi amaçlar doğrultusunda dini istismar eden aşırı gruplara (Büyük Doğu ve Sebilürreşad) soruşturmalar açarak laiklik ilkesini korumaya çalışılmıştır (Erken, 2016: 216). Adnan Menderes tarafından her ne kadarda geçmişe önemli referanslarda bulunmuş olsa da Cumhuriyet rejiminden önceki rejime dönüş arzulanmaz.

AP, Batılılaşma arzusuna parti programında ve söylemlerinde her zaman yer vermiştir. Batılılaşmayı ise, millilikten uzaklaşmadan yapılmasını ön görerek milliyetçi bir tavır almıştır. Islahatçı bir değişimden yana olan AP, kültürel değişimden ziyade yalnızca ekonomik kalkınma için Batılılaşmayı gerekli görmüştür. Örneğin, elektrik, su ve yol yapımı gibi... Demirel, devlet baba figürü ile Türk siyasal hayatında; devletçi, milliyetçi ve muhafazakârlık söylemleri ile milliyetçi-muhafazakârlık çizgisini oluşturmuştur. Değişimin mühendislik anlayışı ile yapılmasına karşı olan Demirel yalnızca sosyoekonomik yapının mühendis anlayışı ile gerçekleşmesini savunur.

Değişim bağlamında milletin zenginliği ile devletinde zengin olacağı inancında olan Özal, Amerika devletinin zenginliğine ve siyasi kültürüne hayranlık beslemiştir. Batılılaşmak, Özal için Amerika olmaktır. Bu yüzden değişime ekonomi

ve politika alanında mühendis edasıyla yaklaşmıştır. Fakat kültürel ve toplumsal açıdan değişimin kendiliğinden olması gerektiğini vurgulamıştır. Politikada değişim konusunda en istekli olduğu konu siyasetin sivilleşmesidir. Osmanlı devletinden bu zamana kadar, asker ve sivilin temsil ettiği bürokrasi anlayışının değişmesinden yanadır. ANAP, Türk siyasal hayatında, liberalliğinin yanına muhafazakârlık lığı da eklemleyerek Yeni Sağ'ın temsilcisi olmuştur. Bir yandan modernleşme arzusunda olan Özal, diğer yandan aile, din ve gelenek gibi kurumların korunmasını sağlayarak geçmiş ve gelecek arasında bir köprü kurmaya çalışmıştır. Özal'ın modernleşme anlamındaki politikaları ise politik açıdan siyasetin sivilleşmesi ve ekonomi alanında liberalleşmektir. Ekonominin liberalleşmesi bağlamında geleneksel modernleşme algısından ayrılmayan Özal, politikanın sivilleşmesi konusunda geleneksel Türk modernleşme tarzından farklı bir tarz benimsemiştir. Türk siyasal hayatında Osmanlı döneminden beri asker ve sivilin temsil ettiği bürokrasi anlayışını Özal eleştirmektedir. Özal'ı Batı modernleşmesi bağlamında da bu konu ilgilendirmiştir. Modernleşmenin bürokratik bir grup tarafından üstten dayatmacı politikalarla değil, daha çok yapısal ve zihinsel dönüşümleri amaçlayan liberalleşme ile yapılması savunulur.

AKP, kurulduğu ilk yıllarda değişim konusunda oldukça isteklidir. Hem parti programında hem de söylemlerinde Batılılaşmaya verdiği önemi ortaya koyar. Parti programında bununla birlikte aynı zamanda İslam devletlerinden de bahseder. Erdoğan'ın bu bağlamdaki "medeniyetler buluşması" sentezini uygulamaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Fakat 2008 yılından sonra AKP'nin, muhafazakârlık demokrat kimliğinde değişime ılımlı bakışı, daha sert ve milliyetçi bir tutuma dönüşmüştür. Son yıllarında Batılı değerlerden uzaklaşmış, kendi değerlerini yükselten ve kendi medeniyet ve tarihine vurgu yapan içe dönük bir muhafazakârlık anlayışa sahip olmaya başlamıştır.

Değişim unsuru aslında Batı ve Türk muhafazakârlığının farkını en belirgin şekilde ortaya koyan unsurdur. Türkiye'de muhafazakârlığın topyekûn bir devrimden sonra bir ideoloji olarak ortaya çıktığını ve Cumhuriyetin değerlerine içkin olma durumu dikkate alındığında tüm diğer unsurların da Batılılaşma ve modernleşme süreçlerinde belli bir dönüşüm geçirdiği savunulabilir. Örneğin gelenek Anadolu'da yerleşmiş eski Türk toplumlarının gelenekleri olabileceği gibi daha yakın geçmişte Osmanlı gelenekleri de olabilir. Bu anlamda Türkiye'de muhafazakârlık geçmişin de

geçmişine gidebilecek geniş bir alana sahiptir. Muhafazakâr düşüncenin fikrîsel temsilcilerinden Peyami Safa yeni kurulmuş olan Cumhuriyet rejimi ile muhafazakârlığın birbirinde ayrı düşünölemeyeceğini savunmuş, nasıl ki gelenekler toplumu bir arada tutuyor ve yaşatıyorsa inkılâplar da toplumu bir arada tutarak ölkeyi geliştirir fikrinde olmuştur. Bunun yanı sıra, geleneğin milli şuur ile harmanlanması da kaçınılmaz olarak Türk muhafazakârlığının niteliklerinden biri olmuştur. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak, modernleşmek, Avrupa Birliği'ne üyelik gibi konular iktidar partilerinden bağımsız olarak Türkiye'de her zaman devlet politikası olarak süregelmiştir. Muhafazakâr ideoloji ve politikalar da bundan muaf olmamıştır.

Buna göre gelenek unsuru da yukarıda bahsedilen çizgiye paralel olarak hem kendi içerisinde dönüşmüş veya dönüşmek zorunda kalmış ve batı muhafazakârlığından ayrılmış bir unsur olarak karşımıza çıkar. Gelenek kavrayışı ve değişime bakış açısı konularında Türk muhafazakârlığı kendine özgü bir dönüşümün sonunda AKP döneminde kendini gösteren söylemsel ve fikrîsel çerçevede yerlerini almışlardır. Bu noktada da yukarıda bahsedildiği üzere otoriteryan, popölist, dini öğeleri yoğun olarak kullanan, Osmanlı devletine göndermelerde bulunan ama aynı zamanda milliyetçi öğelerle Malazgirt Zaferini de öne çıkarak bir gelenek anlayışının yanı sıra, dış politika ve söylemsel düzlemde yüzünü doğuya ve Arap dünyasına çevirmiş, üç buçuk milyondan fazla Suriyeli göçmeni barındıran, Avrupa Birliği'ni gündemden düşürmüş, İstanbul sözleşmesini fesheden bir değişim anlayışını gözler önüne sermektedir.

Türk muhafazakârlığı, otorite, organik toplum ve mülkiyet konularında Batı muhafazakârlığı ile daha uyumlu bir düşünsel zemine oturmaktadır. Bu, Cumhuriyet'in de kuruluş felsefesinde liberal ve muhafazakâr öğeler içermesinden ileri gelmektedir. Örneğin Ziya Gökalp'in Durkheim'ın organik toplum tahayyülünden ve toplumsal dayanışma kavramından son derece etkilendiği bilinen bir gerçektir. Bu anlamda Türk muhafazakârlığı bu unsurlarda çok büyük bir kopuş yaşamamış ve Batı muhafazakârlığı ile daha benzer bir dönüşüm geçirmiştir. Bu tezde varılan bir diğer sonuç laiklik, İslam, cemaatleşme, batılılaşma, modernleşme gibi kavramların Batıdaki kavramsal çerçeveden farklı olarak Türkiye'de dönüşen muhafazakâr söylemin ana dinamiklerini oluşturduğudur. Bu anlamda Türkiye'de muhafazakârlığın günümüzde gelmiş olduğu nokta ile ilgili kavramsal çalışmalar devam ettirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adalet Partisi Programı, (1969), (Çevrimiçi) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/754>, 20 Haziran 2022.
- Adalet ve Kalkınma Partisi, (2002), “Kalkınma ve Demokratikleşme Programı” (Çevrimiçi) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/926>, 10 Haziran 2022.
- Ahmad, F. (2010). Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980). İstanbul: Hil Yayın.
- AK Parti 2002 Genel Seçimler Seçim Beyannamesi, <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>, (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2022).
- Ak Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, Ankara: Ak Parti Yayınları, 2002, ss.4-15.
- AK Parti. (2007). “2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi”. Adalet ve Kalkınma Partisi. Ankara: AK Parti Yayınları.
- AK Parti. (2007). “2007 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi”. Adalet ve Kalkınma Partisi. Ankara: AK Parti Yayınları.
- Akdoğan Y. (2004) AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi, İstanbul: Alfa.
- Akıncı, M. (2009). Muhafazakârlık ve Değişim: Değişime Direniş Mi Yoksa İhtiyatlı Değişimi Savunmak Mı?. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 133-148.
- Akıncı, M. (2012). Türk Muhafazakârlığı Çok Partili Siyasi Hayattan 12 Eylül'e. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akıncı, M. (2018). Türk Muhafazakâr Düşüncesinde Ana Temalar: 1946-1980 Dönemi, Doktora Tezi, T.C. T.C. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimler ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Ankara.
- Akkaş, H. H. (2000). İngiliz Muhafazakâr Siyasal Düşüncesi ve Edmund Burke, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Akkaş, H. H. (2003). Muhafazakâr Siyasi Düşünce Kavramı Üzerine. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 241-254.
- Akşin, S. (2000). Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi. İstanbul: Cem Yayınlar.
- Aktan, C. C. (2007). Muhafazakârlık ve Liberal Düşünce.
- Aktaran: Davut Dursun, “Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığının Sorun Alanları.” Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu. Ankara: Camev Yayınevi, 2004.
- Aktaşlı, H.U. (2011). Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm: Diyalektik Bir İlişki. (Editör: C. Özge Özmen). Doğu-Batı Dergisi, Sayı 58, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 147-162.
- Alevli Çınar, S. (2012). Muhafazakârlık, İslamcılık ve Türkiye’de Siyasi Eğilimlerin Yeniden Örgütlenmesi: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Alpkaya, F. (2003). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık. İstanbul: İletişim Yayınları
- Anavatan Partisi Programı, (1983), (Çevrimiçi) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/609?show=full>, 8 Temmuz 2022.
- Arendt, H. (1996). Geçmişle Gelecek Arasında. (Çev. B. S. Şener). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Argın, Ş. (2004). Siyasetin Taşrasında Taşranın Siyasetini Tahayyül Etmek (Ed. A. Çiğdem), Muhafazakârlık. (ss. 465-489), İstanbul: İletişim.
- Argın, Ş. (2006). Nurettin Topçu’nun Ümitsiz İhya Arzusu ya da Siyasetin ‘Taşra’sında Taşranın Siyasetini Tahayyül Etmek. (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık Cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 465-508.
- Aslantürk, O. (2022). Türkiye’de Siyasal İdeolojiler. Türkiye’de Demokrasi Süreç, Yapı, Tartışmalar, 163.
- Atabay, M. (2004). Aydınlanma Çağı ve Avrupa. Ankara: Nobel Yayın.

- Auerbach, M. Morton (1959). The Conservative Illusion. New York: Columbia University Press.
- Aydın, H. (2008). Muhafazakâr Düşünce Temelinde Demokrasi Algısı ve Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, TC. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Aydın, S. Taşkın Y. (2017). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aygün, M. (2010). Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Barry, N. (1989). Yeni Sağ (çev. C. Aykan). Ankara: Tisemat Yayınlar.
- Belge, M. (2003). "Muhafazakârlık Üzerine", Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Muhafazakârlık, Cilt: 5, (Der. Ahmet Çiğdem). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beneton, Philippe (2011). Muhafazakârlık (çev. C. Akalın). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bıdık, D. (2007). Türkiye'de Liberalizm ve Muhafazakârlık, Yüksek Lisans Tezi, TC. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Bingöl, Y. ve Akgün, Ş. (2005), Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti İle Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 9, s. 1-33.
- Bora T. (2008). Türk Sağının Üç Hali. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bora, T. (1997) Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri. Toplum ve Bilim 74. 6-31.
- Bora, T. (2004). "Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık". (8. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2018). Cereyanlar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Erdogan, N. (2004). "Biz, Anadolu'nun Bağrı Yanık Çocuklar," Muhafazakâr Popülizm, Muhafazakârlık. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bostancı, N. (2005). Siyaset ve Gelenek. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı 3, Ankara: Kadim Yayınları, s. 131-136.
- Bozaslan, E. Ç. (2021). 2002-2012 Dönemi'nde Türkiye'de Siyasal Alan, Din ve Özgürlük. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 7(2), 17-33.
- Braudel, Femand (1995). A History of Civilizations. (Çev. R. Mayne). New York: Penguin.
- Çaha, Ö. (2001). Dört Akım, Dört Siyaset. İstanbul: Zaman Kitap.
- Çaha, Ö. (2004). Taha Akyol ile Muhafazakârlık ve Muhafazakâr Olmak Üzere. Liberal Düşünce, Yıl: 9, Sayı: 34, Bahar, Ankara.
- Çaha, Ö. (2004). “Muhafazakâr Düşüncede Toplum”, Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu, Ak Parti Yayınları, Ankara.
- Çavuşoğlu, H. (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi.
- Çelik, F., Fidan, S. ve Şahin K. (2011), “Aydınlanma’nın Fransız Düşüncesi İçinde ‘Katı Liberal Değerler’ Bağlamında Ele Alınmasında Ansiklopedi ve Ansiklopedistlerin Yeri”, Akademik Bakış, Sayı 23, ss.1-19,
- Çelik, V. (2013). Mart ara döneminde siyasi partiler. *Liberal Düşünce*, 283-309.
- Çetin, H. (2005). Ezelden Ebede: Kadim Bilgelğin Kutsal Yolculuğu: Gelenek. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı 3, Ankara: Kadim Yayınları, s. 153-171.
- Çetin, H. (2020). Muhafazakâr Düşüncenin Ekonomi-Politiği: ‘Sınırlı’ Mülkün ‘Zorunlu’ Meşruiyetinin ‘Sorumlu’ Mülkiyeti. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 16(59), 15-49.
- Çiğdem, A. (2001). Taşra Epiği: Türk İdeolojileri ve İslamcılık. İstanbul: Birikim Yayınları
- Çölaşan, E. (1989). Turgut Nereden Koşuyor, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Demirci, N. (1993). Prof. Dr. Osman Turan'ın Hayatı ve Eserleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Demirel, T. (2004). “Cumhuriyet Dönemi Alternatif Batılılaşma Arayışları” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık, C.III.,İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demokrat Parti Programı (1946), (Çevrimiçi) <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/917>, 11 Temmuz 2022.
- Denli, N. (2010). Türkiye'de Muhafazakârlık Tartışmalarının Gelişimi, Yüksek Lisans Tezi, TC. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasi ve Eleştirel Bir Bakış. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62(01), 65-88.
- Duman, F. (2004). Edmund Burke Muhafazakârlık, Aydınlanma Ve Siyaset. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 1(1), 31-53.
- Duman, F. (2017). "Muhafazakâr Düşüncede Devlet Kavramı Üzerine Teorik ve Eleştirel Bir Değerlendirme". Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 10(2): 797- 818.
- Duman, F. (2017). Muhafazakâr Düşüncede ‘Otorite’ Anlayışı. Milet ve Nihal, 14(1), 135-159.
- Duman, F. (2017). Muhafazakâr ideolojide farklı düşünce gelenekleri bağlamında ‘Muhafazakârlığın Doğası’. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 15-34.
- Duman, F. (2017). Muhafazakârlık, Ed. Buğra Kalkan/Hasan Yücel Başdemir, Siyasi İdeolojiler (ss.46-72), Adres Yayınları, Ankara.
- Duman, M. Z. (2018). Turgut Özal’ın Modernleşme Anlayışı. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 15(55), 99-120.
- Duman, Z. (2010). Turgut Özal. Kadim Yayınları, Ankara.
- Duman, Z. M. (2017). Muhafazakâr İdeolojide Farklı Düşünce Gelenekleri Bağlamında ‘Muhafazakârlığın Doğası’. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 15-34.

- Dursun, D. (2004). “Muhafazakârlık ve Türk Muhafazakârlığının Sorun Alanları”, Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu (10-11 Ocak 2004), AK Parti Siyasi ve Hukuki İşler Başkanlığı, Ankara.
- Dündar, L. “Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal”ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Bahar, 2016, Sayı: 58, 1-20.
- Elibol, S. (2013). “Muhafiz Bir Düşünce Okulu: Hareket Dergisi”, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Muhafazakârlık, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Elma, F. (1996). Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye’ye Yansıması, Yüksek Lisans Tezi, TC. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, M. (2004). Muhafazakârlık: Ana Temalar, Liberal Düşünce, Sayı 34, (s:5-9).
- Erdoğan, R. T. (2003). “59. Hükümet Programı”. Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan Tarafından TBMM’ye Sunulmuştur.
- Ergil (1986). İdeoloji: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, Halkçılık. Ankara: S Yayınları.
- Ergil, D. (1986). Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XLI, 1-4, (s: 269-293).
- Ergil, D. (1989). Muhafazakâr Düşüncenin Temelleri Muhafazakârlık Ve Yeni Muhafazakârlık. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 41 (1-4), 269- 292.
- Erken, B. (2012). Merkez sağ ideolojisi çerçevesinde Süleyman Demirel ve Askeri müdahaleler. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2), 31-62.
- Erken, B. (2016). Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasal Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(02), 191-222.
- Erken, B.(2016). Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14, 2.

- Fedayi, C. (1999). Liberalizm ve Türkiye’de Liberalizm. Yeni Türkiye Dergisi, 25, 462-4.
- Furet, François. (2013). Devrim’in Yorumu Fransız Devrimi’ne Üç Yaklaşım Biçimi (2. Baskı). (Çeviren: Ahmet Kuyaş). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Genç, E., &Çoşkun, T. (2015), “Muhafazakârlık ve Türkiye Muhafazakârlıklarının Bazı Halleri”, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Sayı: 8(1), ss.27-40.
- Gökmen, Ö. (2004). “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Fırkası’nda Muhafazakâr Yönelimler”, Ed. Ahmet Çiğdem, Muhafazakârlık, İstanbul: İletişim Yayınevi, s. 132-153.
- Göle, N. (2002). Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güler, H. (2015). Türk Muhafazakârlığında Medeniyet Algısı: Necip Fazıl Kısakürek, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Güngör, E. (2003). Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngörmez, B. (2004). Muhafazakâr Paradigma: “Dogma” Ve “Önyargı. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 1(1), 11-30.
- Gürkan, A. (2011), “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Muhafazakâr Demokrat Kimliğinin Oluşumunda Sosyal Politikanın Etkileri”, OPUS Dergisi, Sayı:1
- Hampson, N. (1991), Aydınlanma Çağı, (çev. J. Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Hamspher-Monk, L. (2004). Modern Siyasal Düşünce Tarihi; Hobbes’tan Marx’a Büyük Siyasal Düşünceler, (çev. S. Ümit Arat), İstanbul: Say Yayınları.
- Heywood, A. (2007), Siyasi İdeolojiler, çev. Ahmet Kemal Bayram vd., Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, Andrew (2013). Siyaset. Ankara: Adres Yayınları.
- Huntington, Samuel P. (1957), “Conservatism as an Ideology”, The American Political Science Review, (Jun, 1957), Vol. 51. No.2, ss.454-473.

- İrem, C. N. (1997), Kemalist modernizm ve Türk gelenekçi-muhafazakârlığının Kökenleri, Toplum ve Bilim 74.
- İrem, N.(1997). Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakârlığının Kökenleri, Toplum ve Bilim, Sayı 74, (s: 52-99).
- İşler, A. (2020). İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Din Yolu Dergisi Özelinde Din Anlayışı. International Social Sciences Studies Journal, (6), 3166-3173).
- İzmir Ticaret Odası, “8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal”ın İzmir Ticaret Odası'ndaki Konuşmaları”, 24 Aralık 1992, S. 14.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kalkan, B. (2017). Liberalizm., B. Kalkan ve H. Y. Başdemir. (Editörler). Siyasi İdeolojiler. Ankara: Adres Yayıncılık, ss 20-42.
- Karaaslan, F. O. (2011). Muhafazakâr Düşüncedeki Değişim ve Devamlılık: Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Karagöz, B. (2009). Devrimci Cumhuriyet'in Muhafazakâr Yeni Adamı: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. Düşünen Siyaset Dergisi, 25, 71-112.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 68-86.
- Karpat, K. H. (2008). Türk demokrasi tarihi (3. baskı.). İmge Kitapevi, Ankara.
- Kaygusuz, İ. (2021). Türkiye’de Sağ Taban ile Sağ Siyaset Arasında Kurulan İlişki Biçimleri. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 5(2), 164-188.
- Kirby, F. (1962). Türkiye’de Köy Enstitüleri. Ankara: İmece Yayınları.
- Kirk, R. (2005). Süreklilik ve Değişim. (Çev., F. Çakır), Muhafazakâr Düşünce 5, 11-26.
- Kofler, Leo(1984). Der Konservatismus-Zwischen Dekadenzund Reaktion, VSA Verlag, Hamburg.

- Köker, L. (2004). "Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye," Muhafazakârlık. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mannheim, K. (2002). İdeoloji ve Ütopya, (Çev. M. Okyavuz), Ankara: Epos Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). Bütün Eserleri 8: Türkiye’de Din ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K.(1976). "Louis Bonaparte'ın Brumaire'i", Seçme Yazılar İçinde, İstanbul: Sol Yayınları.
- Mert, N. (2003) “Muhafazakârlık ve Laiklik” Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık, İletişim Yayınları.
- Mert, N. (2007). Merkez Sağın Kısa Tarihi. İstanbul: Selis Yayınları.
- Mert, N. (2009). “Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, İçinde Ahmet İnsel (Ed.). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm (ss. 197-209). (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meşe, İ. (2006). “Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimliklerinde Muhafazakâr ve Yenilikçi Tavrılar”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 3 (9-10), 125-147
- Mollaer, F. (2004). Rasyonalist Düşünce Geleneği Karşısında Muhafazakârlık: Burke’ten Hayek’e. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı 2, Ankara: Kadım Yayınları, s. 157-191.
- Mollaer, F. (2009). Muhafazakârlığın İki Yüzü, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Murat, Y. (2004). “Rauf Orbay”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık, Cilt 5, (Der. Ahmet Çiğdem), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Neuman, W. L. (2014). (çev. S. Özge). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar. (7. Basım). Ankara: Yayınodası kitabevi. (Eserin orijinali 1991’de yayınlandı).
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2014). Başbakanlarımız ve genel kurul konuşmaları Cilt 4 (Cumhuriyet hükümetleri dönemi Adnan Menderes). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- Nisbet, R. (1997), “Muhafazakârlık”, çev. Erol Mutlu, der. Tom Bottomore Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ankara: Ayraç Yayınevi.

- Nisbet, Robert (2011). Muhafazakârlık Düş ve Gerçek (2. Baskı). (Hazırlayan: Kudret Bülbül). Ankara: Kadim Yayınları.
- Obuz, Ö., & Yakut, K. (2016). İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyasında Devlet ve Din. Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, (41), 161-186.
- Okutan, M. Ç. (2004). Müfrit Dinciler'ile 'Müfrit Devrimciler'in Orta Yolu: Türk Muhafazakârlığında 1950'ler. Liberal Düşünce Dergisi, 33-40.
- Öğün, S. S. (2000), Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öğün, S. S. (2004). Türk muhafazakârlığının kültürel politik kökleri (3. baskı). T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), Modern Türkiye'de siyasi düşünce-muhafazakârlık içinde (s. 539-582). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (2006), "Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık, İletişim, İstanbul. ss.539-544
- Ömer, Ç. (2004). Muhafazakâr düşüncede toplum. Liberal düşünce dergisi, (34), 15-24.
- Örmeci, O.(2008). Türk Siyasal Hayatı, İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Örnek, B. (2020). Peyami Safa ve Siyasi Düşüncesinin Temelleri. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, (3), 1-14.
- Örs, İ. (1984). Türk Basınında Cumhuriyetin 60 Yılı. İstanbul: Karacan Yayınları.
- ÖZAL, Turgut, 1984, Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları– 13.12.1983–12.12.1984, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özbudun, Ergun ve Hale, William (2010), Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı, çev. Ergun Özbudun-Kadriye Göksel, Doğan Kitap, İstanbul.
- Özdemir, G. (2014). Weberyen anlamda Türklerde otorite ve meşruiyet ilişkisi (15. yüzyıl Osmanlı dönemine kadar). Akademik İncelemeler Dergisi, 9(2), 69-90.
- Özden, M. (2003) "Osman Turan" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık, İletişim Yayınları.

- Özipek, B. (2011) Muhafazakârlık. Ankara: Timaş Yayınevi.
- Özipek, B. B. (2002), “Muhafazakârlık, Devrim, Türkiye”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık C.5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özipek, B. B. (2004). Muhafazakâr Siyasetin Temelleri. Liberal Düşünce Dergisi, (34), 5-9.
- Özipek, B. B. (2005). Muhafazakârlık: Akıl, Toplum, Siyaset. Ankara: Kadim Yayınları.
- Özkan, M. (2016). Türk Muhafazakârlığı: Siyasal Bir Gelenek (Mi)? Akademik Hassasiyetler, 3(5).
- Özman, A. (2002), “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu”, Modernleşme ve Batıcılık, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 3, Modernleşme ve Batıcılık içinde (cilt editörü: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Öztürk, K. (1998). Türk Parlamento Tarihi TBMM - IX. Dönem 1950-1954 (Cilt 2). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Parkin, C. W. (2000). Burke ve Muhafazakâr Gelenek. Siyasi Düşünce Tarihi. (Haz. David Thompson). İstanbul: Şule Yayınları.
- Quakeshott, M. (2004). Muhafazakâr Olmak Üzerine. (Çev., İ. Seyrek), Muhafazakâr Düşünce 1, 55 - 78.
- Safa, P. (1990). Din İnkılâp İrtica. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Safi, İ. (2007). Türkiye’de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar. Ankara: Lotus Yayınları.
- Sander, O. (2011). Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sanlı, L. (1992). Yeni Muhafazakârlık, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Saraçoğlu, C. (2011). İslami-Muhafazakâr milliyetçiliğin millet tasarımı: AKP döneminde Kürt politikası. Praksis, 26(2), 31-54.
- Sarier, İlker. (1999). “Zaferden Hezimete”, Sabah, (Yazı Dizisi: 21-24 Nisan 1999)
- Scruton, R. (1991). Conservative Texts An Anthology. New York: St. Martin’s Press.

- Serçe, U. (2019). Türkiye’de Muhafazakâr modernleşme anlayışı ve Mümtaz Turhan, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlke İnkılapları Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Sezik, M. (2013). Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi ve Türkiye’de Muhafazakârlık, Ü. Güneş (Editör). II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II. İstanbul, Limit Ofset Reklam Tanıtım ve Tasarım Hizmetleri, 7-20.
- Sitembölükbaşı, Ş. (1995). Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı 1950-1960, Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Sunar, İlkey (1983); “Demokrat Parti Ve Popülizm”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Suveren, Y. (2014). Türkiye’deki sağ-muhafazakâr siyasetçilerin toplumsal ve kültürel eksenli muhafazakârlık algıları üzerine: bir alan çalışmasından notlar. Mülkiye Dergisi, 38(4), 5-40.
- Şahbaz, Y. (2017). Maneviyatçılık ve Din ve Vicdan Hürriyeti Bağlamında Ali Fuad Başgil’de Laiklik Anlayışı. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 14(52), 101-117.
- Şeyhanlioğlu, H. (2009). Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakârlık. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Şeyhanlioğlu, H. (2011), Türk Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti. İstanbul: Kadim Yayınları.
- Taşkın, Y. (2013). Milliyetçi Muhafazakâr Entelijensiya, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TBMM (29 Mayıs 1950) Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 1.Cilt, 3. Birleşim.
- Tezel, Yahya S. (2006). Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye’sinde “Muhafazakârlık” Sorunsalı: Devamlılıklar, Değişmeler ve Kırılmalar. (Editörler: Tanıl Bora Murat Gültekingil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık Cilt 5 (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 21-39.

- Tunaya, T. Z. (1952). Türkiye’de Siyasi Partiler. İstanbul: Doğan Kardeşler Yayınları Basımevi A.Ş.
- Tunaya, T. Z. (1962). İslamcılık Cereyanı. İstanbul; Baha Yayınevi.
- Türe, F. (2005). Muhafazakârlık: Yeni Sağ ve AKP. Eğitim, Bilim ve Toplum, Cilt 3, Sayı 12, s.40-57.
- Türk, H. B. (2003). İdeoloji. (Ed. M. Türköne), Siyaset. (ss. 122-125), Ankara: Lotus.
- Türköne, M. E. (2004). Muhafazakâr Kavramlar. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 1(1), 79-86.
- Uluç, A. V. (2014). Liberal-Muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal’ın siyasi düşüncesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 12(23), 107-140.
- Üzümcü, Adem, Dikkaya, Mehmet ve Özyakışır, Deniz, “Türkiye’de İktisadi Dönüşümler ve Politik Yansımaları: 1923-2007”, içinde ed.: Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu, Osmanlı’dan İkininli Yıllara Politik Tarih, Ankara: Savaş Yayınevi, 2014, ss. 695-742.
- Vural, M. (2003). "Gelenek ve Dinlerin Aşkın Birliği" Doğu-Batı Dergisi, Ankara: Elis Yayınları.
- Vural, M. (2003). Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık. Ankara: Elis Yayınları
- Yayla, A. (2000). Liberalizm. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yıkılmaz, A. (2016). Ak Parti’nin Dış Politika İdeolojisi: Yeni Muhafazakârlık, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yıldırımaz, S. (2003). “Muhafazakârlık, Türk Muhafazakârlığı ve Peyami Safa Üzerine”, Journal of Historical Studies, 1 (9), 9-18.
- Yıldız, F., & Çelik, F. (2012). Türk Batıcılığının Milliyetçi-Muhafazakârlık Üzerinden Tenkidi: Erol Güngör Örneği. Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 62, 269-294.
- Yılmaz Ceylan, A. (2007). Edmund Burke’ün “Muhafazakâr” Düşüncesinde “İyi Devrim” “Kötü Devrim” Ayrımı. Muhafazakâr Düşünce, 3(11), 23-43.

Yılmaz, H. (2005). Gelenek, Gelenekçilik, Gelenekselcilik. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı 3, Ankara: Kadım Yayınları.

Zürcher, E.J. (2016). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Zürcher, Eric Jan (2006). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık. (Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil). Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık Cilt 5 (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 40-43.

